

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
Факультет історії, політології та міжнародних відносин
Кафедра історії України

**ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО
ВІЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ У ПРАЗЬКИЙ ПЕРІОД
(1921 - 1945 рр.)**

Дипломна робота

Рівень вищої освіти - другий магістерський

Виконав: студент VI курсу, групи спеціальності
014 «Середня освіта (історія)»

Керівник: к.і.н., доц. Герегова С.В.

Рецензент:

Протокол засідання кафедри № ___ від «___» листопада 2023 р.

Зав. кафедри _____ доц. Гуйванюк М.Р.

Чернівці – 2023

ПЛАН

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. КОНСОЛІДАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ СИЛ ДІАСПОРИ ТА СТВОРЕННЯ УНІВЕРСИТЕТУ .....

1.1. Особливості заснування УВУ у Відні.....

1.2. Причини перенесення та проблеми відкриття УВУ у Празі.....

1.3. Трансформація УВУ в університет європейського зразка.....

РОЗДІЛ 2. ВНУТРІШНІЙ УСТРІЙ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ВІЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ .....

2.1. Професорсько-викладацький склад та педагогічна діяльність.....

2.2. Наукова, культурно-освітня діяльність та просвітницька діяльність викладачів університету.....

РОЗДІЛ 3. ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС ТА СТУДЕНТСТВО У ПРАЗЬКИЙ ПЕРІОД ФУНКЦІОНУВАННЯ УНІВЕРСИТЕТУ .....

3.1. Особливості організації освітнього простору.....

3.2. Видатні випускники УВУ у боротьбі за збереження української національної ідентичності.....

ВИСНОВКИ.....

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА.....

ДОДАТКИ

ВСТУП

Актуальність. Відновлення української державності у 1991 р. й тривалий та складний процес формування української національної й державної ідентичності стали логічним й природним процесом у конструюванні якого зіграли роль чимала кількість чинників та факторів. Не останнє місце займала і багаторічна діяльність українських товариств та закладів поза межами України, які проводили не лише політичну, а й виховну та наукову діяльність, поступово створюючи інтелектуальну базу, яка стала в нагоді після 1991 р. для розбудови незалежної України. Поважне місце серед цих осередків інтелектуального життя займав Український Вільний Університет (далі УВУ), який був створений українськими емігрантами у 1921 р. і діяв спочатку у Відні, потім у Празі, а з 1945 р. існує у Мюнхені. Чимало його вчених, зокрема істориків, здобули європейське та світове визнання, як фахівці із світової та української історії.

Функціонування Українського Вільного Університету - невід'ємна складова української культурно-освітнього життя. Тому об'єктивне відтворення історії України не буде повним, якщо до цього процесу не буде залучено значну науково-дослідну й педагогічну діяльність УВУ. Однак вона, внаслідок багатьох суб'єктивних та об'єктивних причин, досі достатньою мірою не вивчені й не узагальнені. Окрім того, багаторічна традиція замовчування діяльності УВУ у час СРСР як абсолютно ворожої для совєтів установи, а також прагнення перетворити університет на «чужорідне буржуазне зло» призвела до наявності спрощених наукових схем й дослідницьких векторів у вивченні такого важливого навчального закладу для українського минулого. Таким чином, дослідження наукового спадку вчених УВУ, щодо історичного минулого України, має актуальне наукове та практичне значення у сучасності.

Мета дослідження полягає у комплексному висвітленні створення, організаційних, культурно-освітніх та наукових трансформацій Українського Вільного Університету у міжвоєнний період. Поставлена мета зумовлює наступну дослідницькі завдання:

- Простежити історію заснування УВУ.

- Розглянути процес переведення з Відня й відкриття Університету у Празі.

- Виявити основні риси трансформації УВУ в університет західноєвропейського зразка.

- Проаналізувати внутрішній устрій, організаційні засади та навчальний процес УВУ.

- Дати характеристику професорсько-викладацькому складу.

- Охарактеризувати українське студентство закладу.

Об'єкт дослідження - культурно-освітнє й науково-педагогічне життя української діаспори у міжвоєнний період.

Предмет дослідження - створення, організація, освітньо-наукове й педагогічне функціонування Українського Вільного Університету у Празький період 1921 - 1939 рр.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з 1921 по 1939 рр., а саме - віденський та празький періоди існування УВУ (від його заснування до фактичної ліквідації у 1939 р.).

Територіальні межі дослідження охоплюють території, на яких здійснював свою діяльність Український Вільний Університет у досліджуваній період. На сучасній політичній мапі вони локалізуються як землі Австрії, Чехії.

Історіографія дослідження. Історії створення й функціонуванню УВУ присвячено низка наукових досліджень. Увесь науковий доробок ми поділяємо два окремі блоки - наукові праці написані інтелектуалами української діаспори й, безпосередньо, праці українських дослідників написані після відновлення Української державності у 1991 р.

До основних наукових досліджень української діаспори присвячених історії створення й функціонування УВУ ми виділяємо низку праць. Досить змістовною виявилась робота І. Мірчука «Український Вільний Університет. Сьогочасне й минуле». Автор намагається зрозуміти місце університету в культурно-освітньому житті українців. Аналізує Празький період існування закладу й ті проблеми з якими УВУ зіткнувся після початку Другої

світової війни [83].

Дуже цікавою є наукова праця В. Маруняка «Українська еміграція в Німеччині та Австрії по Другій світовій війні. Роки 1945 - 1951».

Незважаючи на зосередженості Мюнхенського періоду, автор висвітлює й основні організаційні засади Празького періоду й долі великої кількості освітян після 1939 р. Праця досить змістовна із великою кількістю використаних джерел та літератури [76].

Варто також виокремити статтю відомої української дослідниці Н. Полонської-Василенко. Історикиня у своїй праці охопила період існування університету з 1921 по 1971 рр. Праця виявилась дуже змістовною й зосереджує увагу читача на таких аспектах як створення УВУ, проблеми технічної організації закладу, аналізу професорсько-викладацького складу, висвітлення освітнього процесу й особливостей студентського життя. Також дослідниця вказувала на важливості існування УВУ у час відсутності Української державності [95].

Однією із перших повноцінних праць присвячених УВУ у час відновлення української незалежності стала робота В. Потульницького та Т. Сидорчук «Український вільний університет у Відні» [96]. Коротка робота висвітлювала Віденський період університету й ті проблеми з якими зіткнулись українці в освітньому середовищі Австрії. Про становище української еміграції між світовими війнами підготував нарис С. Наріжний. Автор висвітлив спроби української інтелігенції до створення українських освітніх закладах в інших країнах, зокрема й створення УВУ [90]. Дослідниця С. Ульяновська у статті «Українська наукова і культурна еміграція у Чехо-Словаччині між двома війнами» проаналізувала становище української інтелігенції у ЧСР міжвоєнного періоду й висвітлила процес становлення УВУ у Празі. Цінним є те, що авторка використала спогади учасників функціонування УВУ у празький період й змогла розкрити основні аспекти взаємовідносин закладу з урядом ЧСР [107].

Відомості про діяльність УВУ містяться також у праці Л. Винара «Відродження українського наукового життя після Другої світової війни», однак стаття окреслює мюнхенський період існування університету хоча й з окремими

відсилками до періоду існування УВУ у Празі [25]. Варте уваги велике колективне видання під редакцією М. Шаповала «Історичний огляд і питання початків. ОпшеШШ ЕїБега Икгаіпепзіз: 1921-2011. Український Вільний Університет». Велика комплексна праця висвітлює різні періоди функціонування УВУ - Віденський, Празький, Мюнхенський. Окреслено проблеми технічного функціонування університету, особливості професорсько-викладацького складу, тонкощі організації наукового й освітнього процесу, а також життя й діяльність провідних діячів УВУ та його випускників [109].

Надзвичайно важливою для нас є праця С. Віднянського «Культурно- освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині» яка вийшла у 1994 році [29]. Український дослідник, незважаючи на невеликий об'єм праці, зумів викласти основні засади створення й функціонування українського вільного університету у Празі. Великою заслугою роботи є намагання автора знайти й зрозуміти причини створення університету у Празі й переходу з Відня. Також С. Віднянський ретельно аналізує геополітичне тло тогочасної Європи й, зокрема, Чехословаччини. Висвітлює процес сприянні розвитку українського інтелектуального середовища, зокрема за підтримки президента ЧСР - Томаша Масарика. Важливу роль дослідник відводить аналізу професорсько-викладацького складу, висвітлюючи умови життя, праці й наукових досягнень українських інтелектуалів. Торкнувся С. Віднянський й проблем матеріального становища УВУ й спроб керівництва закладу їх вирішити. До недоліків праці варто віднести зовсім поверхневий аналіз освітнього процесу й умови життя та навчання студентів УВУ. Тим не менш зазначимо, що на сьогоднішній день це найбільш повна праця означеної проблематики, хоча її й складно віднести до узагальнюючих робіт через її зовсім невеликий об'єм.

Ще однією змістовною працею є стаття В. Кучера яка стосується діяльності українського наукового інституту в Берліні та УВУ у Мюнхені. Хоч вказана праця й не стосується досліджуваного нами Празького періоду, тим не менш, дослідник ґрунтовно торкається й часу функціонування університету у Празі, а саме - особливостей функціонування закладу, структури освітнього процесу й взаємодії

УВУ з іншими науковими інституціями тогочасної Європи. Окрім того, згадана стаття має великий об'єм використаної джерельної бази та літератури, що також досить добре допомогли нам при написанні магістерської роботи [66].

Підсумовуючи огляд історіографічного тла нашої проблематики варто зазначити, що й досі немає узагальнюючої наукової праці щодо висвітлення історії створення й функціонування УВУ у різні періоди. Основні проблеми пов'язані із відсутністю належного доступу до джерельних свідчень, які зберігаються у різних містах Європи. Виходячи із цього у нас і досі існують спрощені наукові схеми наукових студій вказаної проблематики та вузькі вектори аналізу, що не дає повною мірою висвітлити такий важливий період культурно-освітнього життя української діаспори першої половини ХХ ст.

Джерельна база дослідження.

Джерельна база при дослідженні УВУ є доволі значної однак вона в той же час є дуже розкиданою у різних містах Європи це, у своїй основі, створює труднощі для дослідження. Однак зараз для дослідників стали відкритими, а головне оцифрованими велика кількість архівних матеріалів, які дозволяють якісно висвітлити процес функціонування університету. Тому на наш погляд написання якісної наукової праці присвяченої УВУ є лише питанням часу.

У нашому дослідженні ми використовували чотирьох томне видання «Український Вільний Університет в Празі», кожен том з якого стосується окремого хронологічного періоду, а саме 1921 - 1926 рр. [5], 1926 - 1931 рр. [6] та 1931-1939 рр. [7] Окреслене видання є дуже цінним, адже у ньому вміщена велика кількість документів, які стосуються історії створення університету, різного роду урочистих подій, протоколи засідань й таке інше. Також вміщена велика кількість ілюстративного матеріалу, фото-документів. Видання містять унікальні статистичні матеріали, які стосуються переліку освітньо-наукових програм, навчальних предметів, кількості студентів. Окрім того, сюди включено окремі нариси наукової діяльності викладачів й по сумісництву провідних українських вчених того часу. На наш погляд це унікальні видання, адже дозволяють отримати велику кількість інформації щодо життя й діяльності УВУ у

Празький період.

Також варто проаналізувати оцифровані матеріали, які вміщено на сайті Центрального Державного архіву Вищих органів влади та управління України. Серед всього масиву дуже цінними є листи керівництва УВУ, зокрема першого ректора О. Колесси до представників влади ЧСР. Окрім того вміщено унікальні фото викладачів та науковців УВУ. Це у сукупності дозволяє досить ретельно реконструювати функціонування університету в окреслений період [1].

Виділяємо джерелознавчу роботу П. Грімстеда «Празькі архіви» у Києві та Москві. Повоєнні розшуки і вивезення еміграційної архівної України» [3]. Автору вдалося опублікувати унікальні матеріали, які стосуються проблем вирішення фінансового становища УВУ у Празький період. Цікавим є й джерелознавче дослідження Г. Боряка «Архів Українського Вільного Університету в Мюнхені: попередній огляд фондів» [2]. Тут вміщено окремі документи післявоєнного періоду, які в той же час проливають світло на останні роки функціонування університету в Празі.

Підсумовуючи, зазначимо, що ретельна робота зі всім масивом джерельної бази, у своїй основі має стати хорошою основою для написання повноцінною узагальнюючої наукової роботи щодо життя й функціонування УВУ у Празький період.

Методологічну основу магістерського дослідження склали такі принципи як принцип історизму та об'єктивності, що обумовлено предметом пізнання й конкретними завданнями у нашій роботі. А також засоби всебічності та сукупності загальнонаукових і спеціально-наукових методів властивих історичному дослідженні, історіографії, джерелознавству, археографії та окремих специфічних методів історико-архівознавчого дослідження. Адже саме це потребує у своїй основі наше дослідження Празького періоду у функціонуванні УВУ. Також використано загальнонаукові методи - серед яких виділяємо: історичний, логічний, абстрагування, системно-структурний. Вказана методологічна база дозволила комплексно вивчити об'єкт і предмет дослідження, здійснити наукову реконструкцію особливостей створення, функціонування, аналізу професорсько-

викладацького складу, освітнього процесу й студентського життя УВУ у Празький період.

Структура роботи. Дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку джерел та використаної літератури та додатків.

РОЗДІЛ 1.

КОНСОЛІДАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ СИЛ ДІАСПОРИ ТА СТВОРЕННЯ УНІВЕРСИТЕТУ

1. 1. Особливості заснування УВУ у Відні.

Внаслідок першої світової війни та поразки національно-визвольних, державно-самостійних змагань українського народу його землі після нетривалого періоду самостійності (Українська Народна Республіка, Західно-Українська Народна Республіка) знову опинились у складі інших держав: Наддніпрянська Україна стала складовою Радянської Росії, Східна Галичина та Західна Волинь були захоплені Польщею, Північна Буковина анексована Румунією, Закарпаття приєднане до Чехословаччини. Значна частина активних борців за національне та соціальне визволення українського народу тою чи іншою мірою причетних до подій 1917-1920 років в Україні змушена була залишити свою батьківщину. Лише у перші повоєнні роки кількість емігрантів із українських земель досягла 100 тис. чоловік.

Основними осередками цієї еміграції у 20-30-ті рр. стали Відень, Варшава, Берлін, Белград, Париж, Прага, Софія та деякі інші міста Європи. Тут до політичних емігрантів приєдналися десятки тисяч колишніх військовополонених українців з російських армій і тодішня, здебільшого заробітчанська еміграція із України. Велику частину емігрантів склали представники національно свідомої інтелігенції: вчені, університетські професори і викладачі, студенти та молодь, яка навчалася, інженери, літератори, політичні та військові діячі Центральної Ради, гетьманського уряду, Директорії, а також ЗУНР [29, С. 3].

Не дивує, що після певного періоду адаптації до зарубіжної обстановки найбільш свідома частина української еміграції, яка й на чужині залишалася відданою ідеям самостійності України, вирішила використати свою вагому інтелектуальну та соціальну базу для організації та розвитку в країнах перебування українського національно-культурного життя.

Звичайно, плідну культурно-просвітницьку та науково-педагогічну діяльність українська еміграція могла здійснювати лише за умови прихильного ставлення до

неї урядів, політичних кіл та громадськості країн перебування. Проте держав,¹ які готові надати біженцям з України значну гуманітарну та матеріальну допомогу для задоволення мінімальних їхніх життєвих потреб, а тим більше створити необхідні умови для творчої суспільно корисної діяльності, було в повоєнній Європі, на жаль, небагато [91, С. 18].

Саме до них належала одна з найдемократичніших на той час новостворених держав у Європі - Чехословацька республіка, перший президент якої Томаш Г. Масарик був добре обізнаний з українським питанням та співчував національно-визвольній боротьбі українців. Чехословаччина першою простягла руку безкорисливої допомоги тисячам біженців із Росії, зокрема українських земель, розглядаючи їх як важливий політичний та культурний чинник розвитку зв'язків із цими демократичними у майбутньому країнами. При цьому уряд ЧСР враховував традиційні русофільські настрої великої кількості суспільства, а також конкретні господарські інтереси та зовнішньополітичні пріоритети держави [29, С. 4].

У той же час засновники й керівники Чехословацької республіки дотримувалися антибільшовицьких позицій і хоча офіційно проголосили щодо Радянської Росії «прихильний нейтралітет», тобто невтручання у її внутрішні справи, насправді різними способами підтримували колишніх військовослужбовців білих армій та представників буржуазії. найближчим часом відіграватиме провідну роль у відродженні нової Росії, її «реконструкції» та «європеїзації». Тому пропаговані офіційними колами ЧСР причини допомоги біженцям з Росії - ідеї гуманізму, слов'янської єдності та подяки тисячам російських героїв, які загинули в боях світової війни за спільну справу, не вичерпували мотивів, насамперед політичних та економічних [91, С. 18].

Однак шляхи вирішення емігрантського питання в Чехословаччині 20-30-х років й основна мета ініціаторів нового підходу до нього президента Чехословацької республіки Томаша Масарика, прем'єр-міністра Карла Крамаржа, міністра закордонних справ Едуарда Бенеша та його заступника, керівника політичного відділу. безпосередньо відповідав за здійснення цієї політики (до речі, він був одним із засновників Слов'янської бібліотеки в Празі), надали Чехословаччині в очах

Європи авторитет справді демократичної держави та послужили поштовхом урядам інших країн переглянути свої попередні погляди на це питання. На відміну від урядів інших держав, що здійснювали репатріацію або денационалізацію емігрантів, президент та уряд ЧСР керувалися тим, що подане ставлення до них не задовольняли основну частину біженців з Росії і тому шукали третій шлях, коли ті, хто втратили дім мали гарантії від вимушеного повернення на батьківщину та від денационалізації. Тому саме в Чехословаччині в 20- 30-ті роки найчастіше емігранти, особливо українці, отримували так звані паспорти Нансена. Вони надавали їм статус бездержавних і прирівнювали до громадян країни й давали можливість перебування або перетворювали на найбільш привілейованих чужинців [29, С. 5].

Становище емігрантів з Росії в ЧСР відрізнялося від становища біженців в інших країнах тим, що уряд Чехії цілеспрямовано регулював наплив емігрантів, щоб у країні зосереджувалися найкращі діячі, які підготували інтелігенцію для майбутньої демократичної Росії. Якщо, наприклад, у міжвоєнний період у Берліні та Белграді надавали перевагу монархістам і сепаратистам, у Парижі, то консервативно-демократам, Харбіні - ультраконсервативним колам. Чехословацький уряд підтримував демократичні течії в середовищі еміграції з урахуванням її багатонаціонального складу [91, С. 19].

Зокрема, на відміну від урядів інших європейських країн, де знаходилися біженці з Росії, він при наданні допомоги виділяв (принаймні до 1924 р.) російську та українську еміграцію як самостійні. Згодом основним аспектом політики чехословацького уряду стосовно емігрантів із Росії став розвиток науки, освіти та культури. Як підкреслював 1923 р. Т. Масарик, Чехословаччина вважає своїм обов'язком збирати, зберегти та підтримати залишки культурних сил в емігрантському середовищі, що сприятиме перетворенню ЧСР на провідний слов'янський центр Європи.

Цей політичний курс, оголошений влітку 1921 р. під назвою «російська допомога», започаткував вирішення емігрантського питання в Чехословаччині на найвищому рівні. За великої гуманітарної та матеріальної допомоги уряду та моральної підтримки політичних та громадських кіл у ЧСР було засновано

російські, українські та білоруські інститути, суспільства та організації, які мали в основному культурно-просвітницький та науковий профіль та завданням яких було задовольнити духовні та матеріальні потреби усіх емігрантів [29, С. 7].

Була й ще одна не менш важлива причина виникнення українських наукових закладів та зарубіжних установ, зокрема УВУ. Це відверто зневажливе ставлення до української науки та культури на окупованих землях: скасування українських кафедр у Львівському та Чернівецькому університетах, відповідно, урядами Польщі та Румунії. Як один із проявів їхньої асиміляторської політики до українців. Крім того, розформування університетів радянською владою в УРСР. Поступове зведення науки, особливо гуманітаріїв, як служниця тоталітарного більшовицького режиму. У зв'язку з цим в одному з меморандумів Українського вільного університету (1923

р.): «коли на Великій Україні замовкли святині української науки, а Львів не допустив української молоді до університету, змушуючи українську науку переховуватися в підземеллі» [91, С. 20].

До початку масової еміграції з України в 1919-1921 рр. найзначнішим центром зосередження біженців був Відень. Тут на той час уже знайшли притулок значна кількість представників західноукраїнської інтелігенції, зокрема й професори та студенти, які тривалий час безуспішно боролися за освіту українського університету у місті Львів. Саме в їх середовищі й виникла ідея створення такого навчального закладу на еміграції. Із цією ініціативою виступили керівники заснованих у 1919 р. у Відні перших українських наукових закладів та культурних товариств - голова Спілки українських журналістів та письменників Володимир Кушнір, його заступник Олександр Олесь, голова академічної секції цієї спілки професор Олександр Колесса, голова Товариства шанувальників освіти професор Станіслав Дінь, голова Українського соціологічного інституту професор Михайло Грушевський [109, С. 3].

Ініціатори створення українського університету вважали, що місцем його перебування має стати Прага. Крім наведеної вище причини, вони сподівалися (як згодом з'ясувалося, небезпідставно) на підтримку першого президента ЧСР Т. Масарика.

Перші наукові лекції та заняття з історії, літературознавства, права⁴ та мистецтвознавства були проведені вже в листопаді-грудні 1920 р. Вони користувалися популярністю, з кожним заняттям слухачів ставало дедалі більше. Тому з ініціативи професора Колесси було вирішено зробити їх систематичними, на зразок вищого навчального закладу. Обов'язки ректора майбутнього університету було доручено виконувати Грушевському. Його заступником та деканом філософського відділу обрано професора Колесса, а деканом відділу права та суспільних наук - Дністрянського [29, С. 8].

Серед засновників університету одразу виникли розбіжності щодо характеру цього інституту. Частина з них, очолювана М. Грушевським, виступала за створення «вільного», «народного» університету - без обов'язкової системи навчальних дисциплін, без визначення рівня наукової кваліфікації професорсько-викладацького складу та відповідного рівня знань слухачів, а також вимагала особливих автономних прав у кадровій політиці Українського соціологічного інституту. Інші, на чолі з О. Колесою наполягали на установі університету на зразок західноєвропейських установ із відповідними вимогами з кадрів викладачів, рівнем знань слухачів та програми занять (з обов'язковими 8 семестрами студій, двома державними іспитами та можливостями здачі докторату) [91, С. 21].

Більшість професорів підтримали ідею заснування хоч і вільного (тобто недержавного) українського університету, але на кшталт західноєвропейських. В результаті М. Грушевський разом зі своїми співробітниками з соціологічного інституту відмовився брати участь у його організації та її очолив О. Колесса [109, С. 4].

У листі керівництва УВУ від 9 лютого 1921 р. до професора Огієнка містилося прохання прочитати від 12 до 24 лекцій із питань українознавства та виконувати обов'язки декана філософського відділу УВУ з оплатою у 500 австрійських крон за кожну лекцію та 5 тисяч заробітної плати. Також, зазначалося у листі прохання щоб уряд УНР у Тарнові допоміг українським студентам, які перебувають зараз у Ченстохові, переважно придніпровцям, щоб вони для університетських студій переїхали до Відня, де можна було б їх примістити (близько

100 осіб) у станицях колишніх українських військових полонених [29, С. 8].

Таким чином, перед засновниками УВУ постали такі основні питання: «місцезнаходження, характер, структура та принципи діяльності університету, забезпечення того професорсько-викладацькими кадрами та необхідною кількістю слухачів та надання їм матеріальної допомоги, а також фінансування навчального закладу».

Із січня 1921 р. відбулися збори професорів та доцентів УВУ, на яких було прийнято рішення щодо його відкриття та діяльності. Насамперед «з огляду на виступ професора Грушевського з УВУ та негативної відповіді доктора Горбачевського прийнято необхідність нового у конституюванні Ради УВУ». Головою Українського вільного університету було одногосно обрано професора О. Колесу, який і став першим ректором першої української вищої школи за кордоном. Обрано також і затверджено новий склад Ради (секретаріату) УВУ та керівництва факультетів [91, С. 23].

До речі, спочатку планувалося створити три факультети: філософський, юридичний та природничо-математичний, але через брак коштів засновники обмежилися двома - філософічним з двома відділами (історично-філологічним та природописно-математичним) та юридичним (повна назва «факультет права та суспільних наук») [109, С. 5].

До першого складу Сенату УВУ у Відні увійшли: проф. О. Колеса - голова (ректор) УВУ, проф. С. Дністрянський - заступник голови (проректор) УВУ, декан факультету права та суспільних наук, проф. В. Старосольський - заступник декана (продекан) цього ж факультету, секретар Сенату, проф. Ганіцький - заступник декана цього ж факультету. Крім того, на зборах було затверджено порядок запису слухачів (спочатку ними могли стати «безкоштовно всі особи обох статей, яким заповнилося 16 років») [29, С. 9].

На урочистому відкритті Українського вільного університету, яке відбулося у Віденському будинку інженерів та архітекторів у присутності представників різних кіл української еміграції, з вітальними промовами виступили ректор УВУ О. Колеса, голова Спілки українських журналістів та письменників К. Кушнір члени

низки українських організацій, а також наукові доповіді професор С. Рудницький на тему «Україна як географічна одиниця» та сенатор С. Шелухін («Право, етика, релігія, справедливість»).

У другій половині січня 1921 р. (за деякими джерелами 10 лютого) у Відні було оприлюднено звернення до українського громадянства «Український Вільний Університет», яке підписали: «за Раду УВУ - д-р О. Колеса - проф. Львівського університету, І. Ганіцький - ректор Київського університету, д-р З Дністрянський - проф. Львівського університету, д-р В. Старосольський - проф. Кам'янець-Подільського університету, а за управління Спілки українських журналістів та письменників - д-р В. Кушнір та О. Олень [91, С. 25].

Це був перший офіційний документ УВУ основоположного характеру, у якому намічено програму діяльності нового університету. Відбір програми УВУ наближається до типу державних університетів, однак головним принципом, яким керувалися засновники та організатори УВУ, було не лише затулити в межах можливості університет державного тину, а й надати йому характеру храму української науки, незалежної від будь-яких суспільних чинників. Метою є розширення вищої освіти за всіма напрямками людського знання шляхом наукових викладів та інших форм навчання при забезпеченні повної волі погляду та напрямки мислення. Визнаючи самотнім критерієм навчання науковий метод та поглиблення предмета, засновники та організатори УВУ погодилися у припущенні до основної професорської колегії виключно тих учених, які досі були професорами чи доцентами вищих шкіл, і лише ця колегія вирішує допущення до викладів інших вчених сил як професорів, так і доцентів та лекторів, які вже представили докази своєї професійної кваліфікації [29, С. 10].

Дотримуючись принципу наукової суворості, зроблено на УВУ виїмку проти державних університетів у тому напрямі, що, визнаючи право всіх на прибирання науки, допущено на УВУ з правом складання іспитів усіх бажаючих, не враховуючи їхньої формальної підготовки. Урядовою та викладацькою мовою УВУ є, зрозуміло, мова українська. При необхідності мається на увазі, однак, підкликати для викладів, незаступлених українськими силами, вчених іншої національності» [91, С. 26].

Ці засади організації та діяльності Українського вільного університету залишалися практично незмінними протягом усього періоду його існування. Зокрема, в УВУ працювали здебільшого українські професори, доценти та лектори, які раніше викладали у російських чи австрійських (німецьких, польських, чеських) університетах.

Наведемо склад професорів та програму занять в УВУ у Відні, які розпочалися 24 січня у приміщеннях низки шкіл.

1. Філософський факультет: проф. Д. Антонович - історія українського мистецтва, мистецтво нових часів; проф. А. Артимович - історія римської поезії; Проф. І. Ганіцький - розвиток промисловості в Україні; проф. Д. Дорошенко - курс української історіографії; доц.

В. Залозецький - нарис історії середньовічного та ренесансного мистецтва; проф. О. Колеса - українська палеографія, історія української мови та історія української літератури; В. Липинський - історія гетьманства Богдана Хмельницького; д-р М. Лозинський - історія української політичної думки; проф. С. Рудницький - географія України; проф. М. Сабат - грецький театр і драма і грецька повнофігуральне різьблення; доц. О. Турянський - проблеми порівняльного індоєвропейського мовознавства з особливим розглядом української мови [6, С. 24].

2. Факультет правничий та громадських наук; проф. І. Ганіцький - український кооперативний рух та його економічні засади; проф. С. Дністрянський - теорія права, конституційне право, міжнародне право; проф. Д. Коропатницький - теорія кримінального права; гіроф М. Лозинський - монархія та республіка, існуючі держави, парламентарна та радянська форми влади; доц. П. Лисяк - критичний огляд економічних теорій; проф. В. Старосольський - генезу права, державне право; С. Шелухін - право, етика, релігія та справедливість, історичний огляд українського права; д-р Л. Ех - адміністративне право [91, С. 27].

Отже, у Відні почали читати лекції 12 професорів та доценти УВУ (В. Липинський з певних причин не приступив до роботи), планувалися також лекції І. Паньковича та В. Бірчака про літературу Прикарпатської України, але й вони не відбулись. Метою яких було «заспокоїти духовний голод викладів за обсягом своєї

мови, літератури, історії та взагалі рідної культури, а також викладів у рідній мові з інших галузей людського знання» серед українського студентства на еміграції [29, С. 11].

Вони тривали до травня 1921р., тобто приблизно один семестр. За цей час викладачі УВУ на обох факультетах прочитали 315 лекцій. На філософський факультет було записано 65 слухачів, а на факультет права та суспільних наук - 25. Це, безумовно, недостатня кількість для справжніх університетських курсів, і відвідуваність занять була низькою.

Не менш актуальною проблемою УВУ було його фінансове забезпечення. Основну матеріальну допомогу при організації університету надав його засновник - Спілка українців, журналістів та письменників у Відні. 30 січня 1921 р. представниками Ради УВУ та керівниками управи Спілки українських журналістів та письменників було підписано протокол про взаємні обов'язки.

У навчальній програмі УВУ на лютий були відсутні лекції 4 професорів - Галицького, Дорошенка, Сабата та Турянського. про діяльність університету У ньому констатувалося, що:

«УВУ засновується Спілкою українських журналістів та письменників. Організацію УВУ переклала група професорів, згуртована в академічній секції Спілки. Тимчасовим місцем садиби УВУ є Відень. викладів та інших форм навчання при забезпеченні повної волі погляду та спрямування думки. Самотнім критерієм навчання на УВУ є науковий метод і поглиблення предмета, повністю автономною установою. управа прибере собі окремого референта або референтів, визначених управою Союзу Створення нових факультетів та інших університетських установ потребує згоди Союзу, оскільки це потребувало б нових матеріальних засобів [109, С. 6].

Про зміст та матеріальне забезпечення УВУ дбає Союз, який відкриває для цієї мети окремий «Університетський фонд». «Університетським фондом» управляє університетська комісія з 6 членів: 3 - від Спілки, 2 - від Ради УВУ та один представник української академічної молоді... [29, С. 12].

На витрати першого тримісяч визначає Союз на рахунок «Університетського

фонду» суму, позначену кошторисом, запропонованим Радою УВУ до погодження університетської комісії та затвердженою управою Союзу, та виплачує з тієї суми з відкриттям УВУ на руки Голови УРУ одну третину, зобов'язуючись до дня 28 лютого 1921 р. виплатити на біжить рахунок Ради УРУ наступну третину, а дня 31 березня - останню третину. При ліквідації УРУ не тільки «Університетський фонд», а й решта майна УВУ переходить до диспозиції Спілки на освітні цілі [109, С. 7].

Спірні питання між Радою УВУ та Управлінням Спілки вирішує університетська комісія. Питання наукового характеру вирішує автономно УВУ». На початковому етапі діяльності УВУ, коли ще не був розроблений його Статут, цей документ по суті замінював останній. , чеських та українських журналах у Європі та Америці, та численні звернення до українців з питань надання допомоги УВУ, зокрема, вже в першому офіційному зверненні згадуваної вище Ради УВУ поряд з визначенням мети, основних принципів організації та діяльності університету, його характеру та вимог до професорсько-викладацького складу та слухачів містився також заклик до українського громадянства вносити пожертвування:

«Серед еміграційних бідностей закінчується велика культурна справа, лягають основи під український університет. Нехай не буде жодної свідомої одиниці, жодного українського суспільства, яке не поспішило б за допомогою на спорудження храму української науки», його характеру та вимог до професорсько-викладацького складу та слухачів містився також заклик до українського громадянства вносити пожертвування. Нехай не буде жодної свідомої одиниці, жодного українського суспільства, яке не поспішило б за допомогою на спорудження храму української науки» [29, С. 13].

Про те, що організація та діяльність УВУ вимагали чималих коштів, говорить його бюджет на перший семестр у Відні, затверджений 2 лютого 1921 р. Радою УВУ у присутності голови Спілки українських журналістів та письменників В. Кушніра. Він становив 284980 крон. З них близько 165 тис. мав внести згідно з вищенаведеним протоколом до «Університетського фонду» Спілку українських журналістів та письменників. А решту коштів керівництво УВУ сподівалося, очевидно, отримати за рахунок приватних пожертвувань. Справді, перші такі кошти

надійшли від багатьох українських інститутів, громад та окремих емігрантів. Зокрема, понад 200 тис. крон виділило Українське товариство шанувальників освіти у Відні, а представництво ЗУНР у Берліні надіслало книги, «щоб допомогти нашому Вільному українському університету у Відні». 10 тис. крон склав внесок члена Директорії УНР професора Швеця з Відня, 3,8 тис. шведських крон - відомого українського співака О. Мішуги зі Стокгольма тощо. Кошти для УВУ виділяли і його професори: І. Ганіцький - на відкриття університетських курсів німецької, англійської та чеської мов, О. Колеса - курсу чеської літератури, В. Старосольський - на влаштування у Відні українських студентів із України [29, С. 14].

Таким чином, незважаючи на величезні зусилля засновників університету, фінансові та інші організаційні проблеми стали перешкодою його перетворенню на вищу наукову установу. власне історії Українського вільного університету. Систематичні лекційні курси та організаційні заходи щодо їх забезпечення знаменували собою початковий, перехідний період в історії становлення УВУ. Це усвідомлювали і керівники університету, про що переконливо свідчили протоколи засідань Ради УВУ. Практично на кожному з них розглядалося питання про те, як перевести Український вільний університет до Праги.

1.2. Причини перенесення та проблеми відкриття УВУ у Празі.

Про основні причини, які унеможливлювали успішне розгортання діяльності УВУ в Австрії, ми говорили вище, але найголовніша з них потребувала докладнішого з'ясування. Це поступова втрата Віднем ролі основного центру української еміграції в Європі. Цим центром з 1921 р. стала Прага.

Адже саме у 1921 р. почалася масова еміграція з Росії до Чехословаччини, рівень якої набагато перевершив усі прогнози: у 1921 р. туди прибули 6 тис чол., 1923 р. - 23 тис, 1924 р. - 20 тис, 1925 р. 25 тис., 1932 р. - 104 тис., 1936 р. - близько 9 тис., 1939 р. - 8 тис. Точні дані про кількість емігрантів з Росії в цю країну в міжвоєнні роки, як і їхню національну приналежність, встановити дуже важко [29, С. 15].

По-перше, не всі їх враховувалися офіційною статистикою, тому що часто

прибували нелегально. По-друге, Чехословаччина використовувалася багатьма емігрантами як певний перевалковий пункт між Сходом та Заходом. Після більш менш тривалого перебування в країні, здобувши певну освіту, значна їх частина поверталася на батьківщину (зокрема, до Галичини, а деякі - і до Радянської України) або їхала в інші західні держави. Найімовірніше, під час першої хвилі еміграції (перша половина 20-х років) щороку в ЧСР перебувало близько 50 тис. осіб. з Росії, у тому числі понад 20 тис. росіян, 20-25 тис. українців, кілька сотень білорусів, вірмен, грузинів, калмиків, окремі представники прибалтійських та інших народів колишньої Російської імперії [91, С. 28].

Українська еміграція була однією з найчисленніших у ЧСР. Поодинокі представники інтелігенції оселилися у Празі ще наприкінці ХІХ - на початку ХХ ст., зокрема у роки першої російської революції. Досить великі групи галицько-буковинських українців (понад 1 тис.) прибули до Праги, Острави, деяких інших міст після захоплення російськими військами Галичини влітку 1914 р., під час першої світової війни.

Травнем 1919р. датується початок еміграції військових, коли деякі частини Української галицької армії, зокрема, Горська бригада УГА, під тиском поляків перейшли Карпати та були інтерновані у таборах на території Чехословаччини. У 1920 р. у них налічувалося близько 6 тис. чоловік Багато українців було насильно мобілізовано у різні білі угруповання. Зрештою, вони разом із залишками армій Врангеля та Денікіна бігли за кордон, у тому числі й до Чехословаччини. Після закінчення світової війни залишилися на чужині і колишні військовополонені російської армії, які через революційні події не мали можливостей повернутися додому [29, С. 16].

Певна кількість українських політичних діячів (зокрема дипломатів) виконувала за кордоном різні функції на доручення своїх урядів. Згодом вона перейшла на становище емігрантів. Інші українці, переважно представники інтелігенції та адміністрації УНР та ЗУНР - вихідці з Наддніпрянщини та Галичини, влились до складів політичної еміграції до ЧСР у 1921-1923 рр. Їх ряди також постійно збільшувалися за рахунок тих, хто прибув з Австрії та Польщі, де для

українських біженців складні економічні та політичні умови. Так, після того, як у 1923 р. польський уряд відмовився підтримувати С. Петлюру, більшість його прихильників (інтерновані солдати та офіцери армії УНР) переїхали до Чехословаччини. І, нарешті, голод і напасть в Україні змушували декого шукати порятунку за межами своєї батьківщини [91, С. 28].

Цікаві дані, що характеризують еміграцію, містяться у повідомленнях створеного у липні 1921 р. Українського громадського комітету в ЧСР. Зокрема: «із 5209 зареєстрованих ним на 1 липня 1924 р. українців, 52,4% були селянами, 12,4% - робітниками, 32,4% - представниками інтелігенції, по 1,4% - торговцями та землевласниками. Вік 82,6% українських емігрантів коливався між 15 та 34 роками. Майже половина мала закінчену середню, професійну та вищу освіту. Найбільше емігрантів було з Галичини - 40,9%, Правобережної (29,9%) та Лівобережної (19,3%) України, а також із Буковини - 19%, Бессарабії - 0,8%, Кубані - 0,7%, - та деяких інших регіонів» [29, С. 17].

Ще більш строкатим був їхній склад за ідейно-політичними переконаннями - від есерів до оунівців, прихильників УНР та захисників гетьманату. Тому колишні антипатії, політична боротьба та різниця загострювалася іноді і в еміграції. Як образно писав у 1927 р. М. Грінченковій до Києва з Праги Д. Дорошенко «навколо багато наших людей: половина колишнього українського Києва! Як у Ноевому ковчезі: всі «чисті» та «нечисті» звірі співпали разом. Всі нервові, всі вибиті з колії, одному живеться гірше, іншому - краще» [109, С. 8].

Однак загальним для більшості з них стали неприйняття законності радянської влади, відданість ідеї самостійної України та непереборне почуття ностальгії за вітчизною.

Таким чином, українська еміграція у міжвоєнній Чехословаччині складалася з кількох потоків, була досить диференційованою за політичними поглядами, професійним та освітнім рівнем, територіальним станом, але в ній явно переважали інтелігенція, учнівська та студентська молодь. Це стало основною причиною переведення Українського вільного університету до Праги, а також створення та

діяльності у 20-30-х роках у ЧСР інших українських навчальних закладів, наукових установ та організацій. Цьому значною мірою сприяло прихильне ставлення керівників та політичних діячів Чехословацької республіки до українських емігрантів, проголошення та здійснення саме з середини 1921 р. урядом ЧСР вже згадуваної «російської акції», завдяки якій відкривалися сприятливі перспективи для розвитку національно-культурного життя українців [29, С. 18].

Питання про переведення Українського вільного університету з Відня до Праги почало втілюватися ще в лютому 1921 р., коли до його керівництва звернулася з листом рада Української академічної громади в ЧСР - найбільшої в Празі студентської організації, заснованої ще 1919 р. У ньому повідомлялося, що численна українська студентська колонія, яка налічувала понад 700 осіб. (378 з них навчаються в Празі), не мала можливості здобувати освіту рідною мовою, відчуває велику потребу в глибокому пізнанні своєї історії, культури і тому звертається з проханням про перенесення УВУ з Відня до Праги. «Тут, на нашу думку, виконав би він як слід своє високе завдання. Коли у Відні може користуватися викладаннями Вільного українського університету незначна тамтешня українська колонія, тут служитиме кілька разів більшому українському суспільству з найбільшим відсотком студентства. такій численній студентській колонії вкрай необхідна установа такого університету, де можна слухати виклади рідною мовою на теми наукові, літературні, політичні, економічні тощо» [91, С. 29].

Рада УВУ, обговоривши цей лист, прийняла рішення розпочати практичні кроки у напрямку переведення університету до Праги. Про це вона повідомила раду Української академічної громади листом від 16 лютого, в якому наголошувалося, що «бажання української молоді в Празі згодні з прагненнями Українського вільного університету та українських професорів, які мешкають у Відні», тому «зробить Раду університету всі можливі старання, щоб перенести цей інститут у Прагу».

Підготовча робота з переведення УВУ до Праги проводилася під керівництвом ректора університету О. Колеси, який неодноразово їздив до столиці ЧСР, де проходив численні зустрічі та вів переговори з чехословацькими офіційними особами, зокрема президентом Масариком та представниками наукової

громадськості. 17 березня 1921 р. Рада УВУ прийняла Звернення-меморандум⁴ до Масарика з проханням дозволити переведення університету з Відня до Праги. У ньому викладено мотиви цього кроку (краще ставлення до української еміграції до ЧСР та прихильний уряд республіки до визвольних прагнень українського народу, у тому числі культурно-політичних потреб закарпатців, значна кількість українських студентів в країні тощо) та конкретні потреби УВУ в у разі його відкриття у Празі:

У квітні 1921 р. у Празі перебував заступник декана юридичного факультету УВУ проф. В. Старосольський, який заручився підтримкою у справі університету посла ЗУНР до ЧСР проф. С. Смаль-Стоцького, посла УНР М. Славінського, відомого українського політичного діяча, журналіста О.Бочковського, а також професора Празького університету Я. Бедло та письменника та журналіста, довіреної особи президента Я.Нечаса. А у травні офіційні переговори з представниками уряду ЧСР (прем'єром Чернином, міністрами освіти Шробаром та закордонних справ Бенешем) та керівництвом Карлівського університету провели ректор УВУ О. Колеса та декан правового факультету С. Дністрянський. Їхні наміри знайшли підтримку з боку чехословацьких офіційних кіл, прихильно поставилася до них і громадськість ЧСР, зокрема преса. наприклад, були опубліковані ґрунтовні статті під назвами «Заступники УВУ з Відня в Празі», «Забуті голодуючі», «Прага - центр слов'янського студентства» і т.д. Тоді ж у Каролінумі - найпочеснішому корпусі Празького університету - українські вчені прочитали лекції А. Колесса - про М. Драгоманова та наукову діяльність І. Франка, С. Дністрянський - про українські конституції [29, С. 19].

Протягом літа-осені 1921 р. керівництво УВУ, у тому числі його ректор О. Колеса, здійснили низку конкретних заходів щодо переведення університету до Праги: вели відповідні переговори, надсилали листи до чехословацьких урядових, політичних, наукових та громадських установ, робили спроби зміцнити професорсько-викладацький склад (зокрема, Рада УВУ знову звернулася до М. Грушевського з пропозицією викладати в університеті, цього разу в університеті Празі, але не отримала від нього згоди), поширювали різні меморандуми та звернення щодо діяльності УВУ та його потреб тощо. Як зазначав Колесса, «слід

побороти величезні труднощі як матеріального характеру, і створити ідейну атмосферу для заснування цього важливого інституту об'єднання у його інтересах міцних засад». [91, С. 35].

Однією з найважливіших завдань УВУ є підготовка нових наукових сил університетів. Взагалі повинен Український вільний університет покращити організацію українських університетів на рідній землі та як готовий організм бути перенесений у відповідний час на рідну територію, туди, де його буде найбільш потрібним.

Для ініціаторів розповсюдження подібних документів було заручитися підтримкою політичних та наукових кіл на батьківщині та в еміграції, які виступали проти заснування українського університету за кордоном чи не розуміли його значення. А вони були навіть у Львові, де у вересні 1920 р. виник Український таємний університет. Представники політичних і культурно-наукових інститутів, які зібралися у Львові 3 вересня 1921 р. на так званий міжпартійний з'їзд звернулися із закликом до професорів і доцентів, які перебували на еміграції, повернутися на батьківщину. У відповідь на це Рада УРУ 12 вересня прийняла так званий «пропам'ятний лист» про організацію УРУ за кордоном. «Сформування УВУ за кордоном, - наголошувалося в ньому, - є потужним протестом проти бруталної та антикультурної системи, яка вигнала українську молодь та науку зі Львівського університету... УВУ буде також самотнім науковим притулком для придніпрянської молоді, віддаленої з рідних територій. Республіки та компетентних факторів його уряду... Представляючи цей звіт за станом справи УВУ... просимо вирішити, чи буде корисним для української народної справи залишити цю працю за кордоном, чи може продовжувати її як доповнення та зміцнення на іншій ниві тієї організації, яка здійснюється в краї як задоволення духовної потреби цієї частини нашої молоді, що, перейшовши зі зброєю в руках кордон Чехословацької держави, поки що не може повернутися до рідного краю. В надії чекаємо тієї хвилини, коли зможемо працювати на рідній землі, у будь-якому випадку ми поневолені тепер, враховуючи згадані вже зобов'язання, ввести УВУ в життя в Празі та почати викладати у жовтні цього року» [29, С. 21].

Так, долаючи крок за кроком труднощі та перешкоди, і не лише організаційного характеру (наприклад, віденський відділ Українського товариства прихильників освіти, який був одним із ініціаторів заснування УВУ, на прохання Ради університету допомогти матеріально для його швидкого переведення до Праги відповів 14 липня 1921 р.) відмовою, заявивши, «що справу Вільного університету і так не можна буде реалізувати найближчим часом через критичне становище української еміграції», засновникам УВУ все ж таки вдалося досягти своєї мети [91, С. 36].

Академічним сенатом Карлового університету в Празі для УВУ було виділено лекційні зали в приміщеннях Каролінуму, Клементинуму та природописному інституті, а вже 16 вересня 1921 р. відбулися перші заняття в УВУ, що започаткували другий (зимовий), але перший у Празі семестр академічний рік. 23 жовтня 1921 р. за участю численних представників чехословацького уряду, наукових товариств та вишів ЧСР, української еміграції та зарубіжних гостей відбулося урочисте відкриття УВУ у Празі. Як зазначалося у повідомленні його керівництва, на цю знаменну подію «відгукнулися всі українські землі» парламенту.

Коли виявилось, що найбільша кількість української академічної молоді перебуває в Празі, Рада УВУ, з ініціативи професора О. Корецького, вирішила, беручи до уваги вищезгадану нестачу кадрів у Відні, повернутися до початкового становища і перенести УВУ до Праги.

Цей намір з не меншим ентузіазмом і захопленням було зустрійто українською академічною молоддю у Празі, і Рада Академічної Громади в листі від 11 лютого 1921 р. звернулася до Управи УВУ з проханням про переїзд до Праги. Метою було «задовольнити розумовий голод 1000 українських студентів, які зараз проживають у Чехословацькій Республіці, на лекції з рідної мови, літератури, історії і взагалі з рідної культури та інших галузей гуманітарних наук» [29, С. 22].

На початку травня 1921 року делегація у складі ректора Українського католицького університету професора О.О. Колесси та проректора і завідувача правничого відділу професора С. Дністрянського представила президенту Масарику меморандум на тему Світового конгресу українців, який був прихильно прийнятий

генеральним міністром Кабінету міністрів, міністром закордонних справ⁷ та міністром освіти. Він відвідав університетське керівництво і здобув їхнє розуміння та симпатію до цієї справи. Чеська преса також прихильно ставилася до перенесення Українського вільного університету з Відня до Праги [109, С. 8].

У Каролінумі, найстарішому осередку Празького університету, професор Колесса прочитав лекції про наукову діяльність Івана Франка, а д-р Стефан Дністрянський - про М. Драгоманова й про українську Конституцію. Професор Ганицький та др. Сабато також читали лекції в інших лекційних залах Праги [91, С. 37].

Сенат Українського Вільного Університету здійснив подальші кроки для перенесення Українського Вільного Університету до Праги. Всю організаційну роботу та переговори з урядом і університетською владою довелося вести ректорові професорові О. Колесса, оскільки інші члени Сенату не були присутніми в Празі.

Потрібно було подолати великі труднощі, як фінансові, так і ідеологічні, і закласти міцний фундамент для створення цієї важливої інституції. У той час ректор Колеса був прихильно прийнятий президентом Чехословаччини Томашом Масариком. Зрештою, труднощі було подолано і досягнуто згоди між усіма зацікавленими сторонами.

На основі постанови Міністерства закордонних справ Чехословацької Республіки з 16 вересня 1921 р. й постанови Міністерства шкільництва і просвіти Чехословацької Республіки з 5. жовтня 1921 р. та згідно із постановами Академічного Сенату та поодиноких факультетів Кардового університету офіційно Український Вільний Університет було перенесено із Відня до Праги [29, С. 23].

23 жовтня о годині 10 відбулося в великій залі природописного інституту Кардового Університету у Празі святкове відкриття Українського Вільного Університету. Зала була прибранана; в глибині стояла статуя пана президента Чехословацької Республіки проф. Др. Масарика, уквітчана зеленню а над нею висіли гарні образи Тараса Шевченка та Івана Франка, роботи молодого артиста Касіяна, прибрані народними рушниками та вишивками. Українські студенти,

з організовани в святковому комітеті, приймали чужих та своїх гостей і дбали⁸ про порядок під час свята [91, С. 38].

О 10 годині велика зала та галерея були вщерть заповнені. Передні місця в залі займали представники чеської влади, університетські власті, представники чеських наукових товариств та професори празьких високих шкіл. Дальші місця засіли інші гості чужі та свої, делегати студентських товариств та організацій і т. д. Українська академічна молодь в дуже великій кількості помістилася в дальших частинах зали та у галереї, на якій примістився також хор Української Академічної Громади.

На таке велике свято прибули велика кількість делегатів інших університетів й визначні гості: заступник та делегат міністра закордонних справ Бенеша радник міністр, Др. Януш Єлінек. Від імені Міністерства закордонних справ прибув консул др. Благош; міністр Гірса, заступник міністра закордонних справ, прислав на руки ректора УВУ; прибули також заступники міністра шкільництва та народного навчання Шробара, що виїхав до Братіслави, був радник Др. Фердинанд Шпішек; шеф університетського відділу Міністерства шкільництва та народної освіти Франтішек Мльчох; зам. міністра земельних справ П. Станека; міністр фінансів і міністр законодавства прислали ректору вітальні листи [109, С. 9].

О 22:00 ректор і професори Вільного університету України вийшли з сусідньої кімнати і зібралися за довгим столом, накритим зеленою скатертиною. Вступне слово виголосив ректор Українського Вільного Університету [29, С. 24].

Урочистість відкриття промовою про історію українсько-чеських відносин Х-ХХ ст. проф. О. Колеса, який висловив глибоку вдячність народу та уряду ЧСР за гостинність і побажав, «щоб усім нам чим швидше довелось святкувати таке культурне свято в городі Данила і в золотоверхому Києві, щоб ми там могли з вдячністю вітати наших нинішніх гостинних господарів із золота». Після привітань, з якими виступили ректор Карлового університету професор Б. Німець, представники чехословацького уряду та різних студентських громад, було проголошено численні вітальні листи та телеграми, що надійшли на адресу Ради УВУ від різних установ та організацій, офіційних та приватних осіб. зокрема,

свідчили, що відкриття цього університету в Празі було історичною подією не лише в житті українського народу, а й у розвитку українсько-чеських відносин [91, С. 39].

Наприклад, у вітальному листі воїнів УГА, інтернованих у таборі в Німецькому Яблонному (Чехословаччина), переданому керівництву УВУ сотником Я. Яремою, зазначалося: «Українські стрілки та старшини вважають відкриття українського найвищого культурного вогнища під крилами чеського альма національного розвитку та непереможності могутнього духу українського народу, якого не в силах знищити, ні прибити жодні хоча б і найтяжчі історичні злиднів, але українські стрілки та старшини вважають цей факт також знаменним доказом шляхетності чеського народу, який так добре зумів відчутти нашу хворобливу рану і дозволив і допоміг нашим заслуженим культурним керівникам і вчителям до перекладу такої гарної та важливої ідеї у життя».

Завершилось урочисте відкриття УВУ у Празі доповіддю Колесси на тему «Погляд на історію української мови», яка стала своєрідною візитівкою високої професійної кваліфікації професорського складу цього університету [29, С. 25].

Преса як в українських землях, так і за кордоном («Вперед», «Громадський Голос», «Земля і Воля», «Дело», «Перемиський Голос», «Український Прапор», «Село», американські «Свобода» та «Америка») оцінювала установу УСУ, особливо переведення його до Праги, дуже прихильно, наголошуючи, зокрема, на його всеукраїнському характері.

Підсумовуючи, зазначимо, що так розпочався найважливіший, по суті, перший етап в історії Українського вільного університету, переведення якого з Відня до Праги - центру слов'янської культури та науки - сприяло його плідній діяльності до 1945 р.

Практично діяльність УВУ у Празі тривала лише до 1944 р., хоча формально університет було закрито у травні 1945 р.

1.3. Трансформація УВУ в університет європейського зразка

Празький період діяльності Українського вільного університету (1921-1945

рр.) сприяв швидкому зростанню авторитету української науки та культури в Європі та підготував сотні кваліфікованих спеціалістів із різних галузей гуманітарних знань, які плідно працювали у багатьох країнах. «Не можна не визнати, - писала про наукову та культурну діяльність української еміграції у Празі видатний український педагог, літературознавець та громадський діяч Софія Русова, - що завдяки матеріальній допомозі чеського уряду вона визначилася своєю культурною працею та набула поваги нашої науці за участю.., на яких виступали завжди професори Українського університету та педагогічного інституту... Українська еміграція... використала... допомогу краще» [6, С. 24].

З переведенням УВУ з Відня до Праги його Сенат вніс зміни до «Основних постанов» (Статут) університету. В основу діяльності УВУ було покладено австрійський закон від 27 квітня 1873 р. про влаштування та організацію університетів, за яким діяла більшість західноєвропейських вищих навчальних закладів, у тому числі найстаріший і найвідоміший з них - Карловий університет. Український вільний університет у Празі, метою якого згідно з його Статутом є «устрій систематичних курсів та одиничних наукових викладень в українській мові, по можливості з усіх відділів науки та мистецтва», складався з двох факультетів: філософського та права та суспільних наук. Перший із них «з особливим видом українознавства» мав два відділи - історично-філологічний та природописно-математичний» [29, С. 26].

Організаційною та адміністративною діяльністю Українського вільного університету керував Сенат (Рада), до якого входили ректор, проректор, декани та продекани (заступники деканів) обох факультетів, які вибиралися щороку. Начебто західних університетів було запроваджено посади секретаря та економічного референта УВУ. Різні аспекти науково-дослідної діяльності викладачів УВУ вирішувала колегія професорів кожного факультету, а загальні збори професорів та доцентів вишу були установчим та розпорядчим органом та скликалися ректором, як правило, двічі на рік. Професорські колегії УРУ склалися з почесних (неплатних) звичайних та надзвичайних професорів, доцентів, доцентів-суплентів (які заміняли самотійні кафедри) та приват-доцентів (без постійної зарплати), лекторів та

асистентів [91, С. 41.

Студенти (слухачі) університету згідно з правилами ділилися на звичайні та надзвичайні: перші при записі в УРУ повинні пред'являти дипломи про середню освіту, другі (випускники реальних шкіл, яких було мало) - складали додаткові іспити. Особливістю УВУ було те, що його слухачі могли одночасно навчатися в інших високих школах (на практиці більшість слухачів УВУ були студентами чеських університетів, зокрема Карлового). Випускники УВУ (ними ставали слухачі, які протягом 8 семестрів прослухали певний мінімум лекційного годинника: на факультеті права та суспільних наук - 140 годин за семестр, склали піврічні колоквиуми та абсолюторні іспити та отримали абсолюторії (дипломи) факультетів УВУ) [29, С. 28].

Лекції, які читали українською мовою в аудиторіях знаменитого Карлового університету, були безкоштовними. Тільки з кінця 30-х років на вимогу урядовців було встановлено певну плату за них. Навчальна програма УВУ затверджувалася міністерством школи та народної освіти ЧСР, а внутрішнє життя університету регламентувалося розпорядженнями та постановами Карлового університету в Празі [109, С. 10].

Організація діяльності УВУ на зразок чеського університету в Празі з використанням його демократичних традицій сприяла вирішенню інколи складних проблем становлення та розвитку УВУ, налагодженню його співпраці з Карловим університетом та урядовими установами ЧСР. Разом з тим, специфіка діяльності УВУ як недержавної високої школи («вільний» університет міститься не на державні кошти) призводила до певних труднощів його функціонування, зокрема матеріального забезпечення, у взаєминах з іншими українськими організаціями та установами між професорсько-викладацькою колегією та студентською громадою тощо. Про це свідчать, зокрема, «Тези щодо стану та потреб Українського університету в Празі». [91, С. 43].

На відміну від офіційних повідомлень про діяльність УВУ, цей документ містить узагальнюючі думки (54 тези) щодо його завдань, проблем та шляхів їх вирішення т.зв. «університетських низів» - представників професорсько-

викладацького складу та студентства. Автори «Тез», зокрема, бачать завдання Українського вільного університету в тому, що «воно має бути науковим осередком для розробки гуманітарних дисциплін відповідно до потреб України; має готувати українське еміграційне студентство як до широкої громадянської праці в майбутньому, так, зокрема, до науково- педагогічної праці як майбутніх діячів української науки». У документі наголошується, що «Український університет у Празі, як фактор загальнонаціонального значення, в жодному разі не може кимось трактуватися, як фактор політичний та як заснування локального характеру. Університет має стояти повністю поза виливом тих чи інших соціально- політичних чи територіальних концесій чи напрямів» [29, С. 29].

У «Тезах» дається загальна характеристика положення УВУ у Празі та названо його потреби як вищої школи, наукової установи та для підготовки кадрів діячів української науки. Оскільки «справа організації університету у всіх своїх дільницях зустрічала великі, а часом і непереборні труднощі, що призвело до повільного, порівнюючи розвитку університету», висловлюються конкретні пропозиції щодо вирішення існуючих проблем, що перешкоджають нормальному функціонуванню УВУ. «Основними нездужаннями університету, - наголошувалося в документі, - які є головною причиною майже всіх негативних явищ сучасного його життя, є:

а) відсутність належного зв'язку та співробітництва в університетській справі між професурою та українським студентством як рівно і взагалі українського громадянства;

б) не цілком вистачає активності в університетській справі української професури;

в) мала психологічну підготовленість українського студентства до своєї участі в академічній праці на Українському університеті [6, С. 19].

Серед заходів, спрямованих на підвищення ефективності діяльності УВУ, зазначається необхідність створення при ньому наукових товариств, створення власної бібліотеки та видавництва, інституту професорських стипендіатів, забезпечення постійного контингенту слухачів тощо. На особливу увагу заслуговує

розділ «Тез» про правно-організаційні потреби університету, який протягом усього празького періоду його діяльності був одним із найболючіших питань. «Для свого нормального функціонування, - наголошується в ньому - університет повинен остаточно вийти з колишнього стану деякої невпевненості щодо підстав та форм його існування. Планомірність розвитку університету може бути лише за існування визначеності у стійкому прихильному йому чеських мирородних чинниках та певній фінансовій підтримці з їхнього боку. Як установа культурно-наукового університету має отримати і закріпити за собою гарантії незалежності його існування та праці від різних міжнародно- політичних обставин та впливів [29, С. 30].

Університет має перетворитися із «вільного» на нормальний український університет, закінчення курсу наук у якому давало б студентам на території України ті самі можливості, що й через отримання дипломів інших українських вищих шкіл. Організаційна схема університету має бути пристосована до обставин та потреб життя України. Устав університетський має бути належним чином встановлений і консеквентно переведений на всі ділянки життя університету. Університет повинен отримати та закріпити за собою гарантію незалежності його існування та праці від різних міжнародно-політичних обставин та впливів. Управління університету має вжити заходів, щоб остаточно з'ясувати та нормувати правове становище університету в Чехословаччині [91, С. 46].

Про те, що питання про Статут УВУ тривалий час залишалося актуальним, свідчать і протоколи засідань Сенату університету та загальних зборів його професорів та доцентів. Так, на загальних зборах УРУ 6 лютого 1923 р., що тривало з 10 години до 22-30, обговорювалося питання про надання УВУ юридичної підстави, необхідність зміни його Статуту (в архіві знайдено кілька його варіантів), який повинен затверджуватись загальними зборами, а не Сенатом. Висловлювалося, зокрема, думка про те, що «треба якнайшвидше викинути назву «вільний» адже вона дуже шкодить університету і є також однією з причин, щоб справа Статуту рушити з місця» [29, С. 31].

10 червня 1925 р. на загальних зборах знову говорилося про назву «Український вільний університет», що «не відповідає характеру нашого

університету, який не є народним університетом, вільним для всіх, але дотримується⁴ правил і регулювань нормальних університетів, як вищих шкіл».

Однак після роз'яснень, що саме на такій назві наполягав уряд ЧСР, збори прийшли до висновку про те, що «термін «вільний» університет повинен вживатися з причин зовнішніх, формальних і лише у випадках зносин з офіційними факторами». Після цього було внесено зміни до Статуту УВУ: вирішено щороку обирати на загальних зборах не лише ректора університету, а й проректора (раніше ним ставав колишній ректор, а ректора обирали представники професорських колегій факультетів) [91, С. 48].

Отже, внутрішній устрій та організація УВУ у Празі ставали дедалі демократичнішими, про що свідчить участь у загальних зборах професорів та доцентів університету представників студентства. Але питання про правовий статус університету, фінансові опікуни (спонсори), якого протягом празького періоду його діяльності неодноразово змінювалися, так і залишилося невирішеним. На початку 1939 р., наприклад, у зв'язку із з'ясуванням права власності на університетську бібліотеку, чеський юрисконсультант зробив такий висновок про правове становище УВУ: «Український вільний університет не має статуту, який відповідає Закону про товариства, не записаний у реєстрі товариств керівництвом у поліцейській управі у Празі та її основні статuti не затверджено також міськими органами влади, яким УВУ керується..». А наприкінці того ж року на вимогу німецької окупаційної влади, яка закрила всі чеські високі школи, Сенат УВУ змушений був ухвалити рішення про те, що «Українському вільному університету в Празі не належить право публічності на території Протекторату Чехії та Моравії» (такий запис слід було робити на всіх документах УВУ - дипломах, посвідченнях тощо), тобто університет продовжував діяльність як приватна установа [109, С. 13].

Другою важливою проблемою, вирішенням якої постійно займалося керівництво Українського вільного університету, було фінансове забезпечення його діяльності. становив щонайменше 1 млн. чехословацьких крон. Як свідчать щорічні звіти ректора УВУ, матеріальне становище університету, крім кількох перших років існування у Празі, було завжди скрутним [29, С. 32].

Насамперед Сенат УВУ підготував численні звернення до українського громадянства, різних товариств, організацій та інститутів з проханням надати матеріальну допомогу університету. В американській газеті «Свобода», наприклад, таке звернення під назвою «Українські студенти в Чехословаччині» було надруковано вже 25 листопада 1921 р. «Український громадський комітет», створений у ЧСР з липні 1921 р. на чолі з відомою українською політичною та громадською дією [91, С. 49].

М. Шаповал з метою «дати можливість численним жертвам національної катастрофи приєднатися до культурного життя Чехословаччини, здобути освіту та знання, необхідні для майбутньої їхньої роботи на користь українського народу», звернувся за допомогою до чехословацького уряду, а також до Є. Петрушевича (голови уряду ЗУНР), С. Петлюри (глави уряду УНР), українських місій у Празі, професора Михайла Грушевського та В. Винниченка. В результаті вже до кінця 1921 р. на рахунок УВУ надійшло понад 100 тис. крон, у тому числі: від уряду ЗУНР через представництво у Празі - 21 тис., від УНР через посольство у Відні - понад 13 тис., від Української бригади до Німецьким Яблонім - 7,3 тис., міського комітету у Львові - 6 тис, «Академічної допомоги» у Перемишлі - 1,6 тис., студентської громади у Празі - 2 тис. крон, а також від багатьох людей [109, С. 14].

Але Український вільний університет потребував більш вагомій та систематичній допомозі та основну надію його керівництво поклало, звичайно, на чехословацьку владу, завдяки прихильному ставленню якої до культурних потреб української еміграції стало можливим переведенням УВУ до Праги. І справді, саме уряд Чехословаччини після відповідних звернень представників Сенату УВУ надав університету найбільш істотну матеріальну допомогу та здійснював фінансування його потреб протягом усього часу існування першої Чехословацької республіки [29, С. 33].

«Чеська влада виявила свою симпатію до нашого університету словом і ділом, - наголошував у звіті перший ректор УВУ професор О. Колеса (жовтень 1922 р.). чеського народу, виявив велике розуміння наших культурних устремлінь і оточував УВУ своєю лагідною опікою. культурної ваги Українського вільного

університету для дружніх стосунків обох сусідніх братніх народів виявив тодішній президент міністрів та міністр закордонних справ проф. Е. Бенеш. міністри... Надаючи матеріальну допомогу Українському вільному університету та українській академічній молоді, виконали згадані чинники чесько-словацької громадськості культурний акт історичного значення, вага якого сягає далеко за обрії нинішніх подій та сучасного кругозору» [91, С. 51].

На проведення т.зв. «російської акції» - здійснення всебічної допомоги тисячам емігрантів з Росії, у тому числі біженцям з українських земель, з 1921 по 1937 рік включно з урядом ЧСР, зокрема міністерствами закордонних справ, школи та народної освіти та сільського господарства, було виділено знаючі кошти - понад 50,8 млрд. чехословацьких крон. З них, за нашими підрахунками, на діяльність українських вищих навчальних закладів та допомогу українським студентам припадало щорічно (принаймні протягом 20-х років) від 3,5 до 4,5 млн. крон. Значна частина цих коштів витрачалася саме на потреби Українського вільного університету [6, С. 31].

З перших днів діяльності УВУ у Празі опіку над ним здійснювало Міністерство закордонних справ ЧСР (т.зв. «російське відділення» II його секції на чолі з В. Гірсою), яке керувало проведенням т. звані «російської помічної акції» і фінансувало потреби все-емігрантських організацій та установ у Чехословаччині. Субсидії Міністерства закордонних справ переводилися з цього приводу університету в Живтностенському банку: спочатку вони становили щомісяця 100 тис. крон, але поступово зменшувалися й у 1927 р. досягали лише 45 тис. крон на місяць [91, С. 53].

У зв'язку зі значним скороченням міністерської субсидії становище УВУ до певної міри полегшувала надзвичайна президентська субсидія, що виплачується з 1921 по 1938 р. у розмірі 80-100 тис. крон щорічно. При цьому Президент ЧСР Т. Масарик час від часу виділяв кошти і на конкретні потреби УВУ. Деякі заходи університету додатково фінансував і чехословацький уряд, зокрема видання наукових збірників, підручників та програм, проведення з'їздів тощо. Наприклад, у 1922 р. Міністерство школи та народної освіти ЧСР виділило 10 тис. крон на

видання підручників і таку суму - наукового збірника УВУ, у 1928 р. - 20 тис. крон на видання II т. наукової збірки та 6 тис. на складання каталогу бібліотеки УВУ [29, С. 34].

У 1928 р. Український вільний університет був підпорядкований Міністерству школи та народної освіти ЧСР, що позначилося на його правовому становищі. «Цим фактом, - наголошувалося, зокрема, у «Пам'ятному листі» міністерства, - Український університет був поставлений у абсолютно аналогічні умови щодо контрольного керівництва, які були дійсними для всіх чеських університетів». Однак нове міністерство відразу скоротило бюджет УВУ до 500 тис. крон щорічно, а наприкінці 30-х років - навіть до 200 тис. крон. До того ж ці кошти з 1929 р. видавалися щомісяця покриття окремих статей університетського бюджету [109, С. 15].

Не покращилося матеріальне становище УВУ та після заснування з ініціативи Міністерства школи та народної освіти ЧСР у 1932 р. Товариства приятелів УВУ, до складу якого входили поряд з керівниками цього навчального закладу представники Карлового університету, інших високих шкіл ЧСР, а також міністерств закордонних справ та школи та народної освіти. Виконавчий орган цього товариства - Кураторія згідно з її статутом керував матеріально-господарською діяльністю УВУ, фінансував різноманітні науково-організаційні заходи - проведення конференцій, видання наукових праць тощо. Кураторія Товариства приятелів УВУ, на чолі якої спочатку був професор Карлового університету Я. Ріпка, а з 1941р. - чеський інженер А. Галька, розподіляла міністерські субсидії (що, як свідчать матеріали університетської канцелярії, не влаштовувало її керівників), а також дбала про додаткові фінансові надходження до бюджету УВУ. Але він і надалі залишався дуже обмеженим. Істотно не покращився фінансове становище УВУ і після заснування у 1933 р. Допоміжного Фонду української університетської науки на чолі з професором І. Горбачевським, який займався збиранням пожертвувань [91, С. 51].

Таким чином, скрутне матеріальне становище Українського вільного університету було однією з причин, що гальмували його розвиток,

8
унеможливило повною мірою реалізацію великих потенційних науково-педагогічних та культурно-освітніх можливостей. Про це переконливо свідчать офіційні звіти про діяльність УВУ у міжвоєнний період, протоколи загальних зборів та інші документи. Наприклад, у звіті ректора УВУ І. Горбачевського за 1923-1924 роки. читаємо, що діяльність УВУ цього навчального року «хоч і дала задовільні результати, але проходила в таких умовах, що в другій половині року університет не міг розвинути свою діяльність у бажаних розмірах, які не збільшили своїх наукових сил у потрібній кількості, не міг надалі забезпечити своїх стипендіантів, було утворити сталого контингенту своїх слухачів». І в 1925/26 навчальному році УВУ пережив «кілька важких моментів, особливо матеріального характеру, які негативно впливали на діяльність університету та не давали можливості поширити її відповідно до дійсних потреб», а з кінця 1925 р. йому загрожувала навіть ліквідація». «У цей важкий момент, - наголошується в протоколі загальних зборів університету від 11 червня 1926 р., - знайшлися і щирі приятелі УВУ, за допомогою яких вдалося важко кризу відсунути. Але він залишив слід на фінансах університету, в результаті чого не вдалося поєднати кошти на видавничу діяльність університету» [29, С. 35].

Не покращилось матеріальне становище УВУ і після заснування з ініціативи Міністерства школи та народної освіти ЧСР у 1932 р. Товариства приятелів УВУ, до складу якого входили разом із керівниками цього навчального закладу представники Карлового університету й інших високих шкіл ЧСР, а також міністерств закордонних справ та школи та народної освіти. Виконавчий орган цього товариства - Кураторія згідно з її статутом керував матеріально-господарською діяльністю УВУ, фінансували різноманітні науково-організаційні заходи - проведення конференцій, видання наукових праць тощо. Кураторія Товариства приятелів УВУ, на чолі якої спочатку був професор Карлового університету Я. Ріпка, а з 1941р. - чеський інженер А. Галька, розподіляла міністерські субсидії (що, як свідчать матеріали університетської канцелярії, не влаштовувало її керівників), а також дбала про додаткові фінансові надходження до бюджету УВУ. Але він і надалі залишався дуже обмеженим. Істотно не покращився фінансове становище УВУ і після

заснування у 1933 р. Допоміжного Фонду української університетської науки на чолі з професором І. Горбачевським, який займався збиранням пожертвувань [109, С. 16].

Таким чином, скрутне матеріальне становище Українського вільного університету було однією з причин, що гальмували його розвиток, унеможлиблювало повною мірою реалізацію великих потенційних науково-педагогічних та культурно-освітніх можливостей. Про це переконливо свідчать офіційні звіти про діяльність УВУ у міжвоєнний період, протоколи загальних зборів та інші документи. Наприклад, у звіті ректора УВУ І. Горбачевського за 1923-1924 роки. читаємо, що діяльність УВУ цього навчального року «хоч і дала задовільні результати, але проходила в таких умовах, що в другій половині року університет не міг розвинути свою діяльність у бажаних розмірах, які не збільшили своїх наукових сил у потрібній кількості, не міг надалі забезпечити своїх стипендіантів, було утворити сталого контингенту своїх слухачів». І в 1925/26 навчальному році УВУ пережив «кілька важких моментів, особливо матеріального характеру, які негативно впливали на діяльність університету та не давали можливості поширити її відповідно до дійсних потреб», а з кінця 1925 р. йому загрожувало навіть ліквідація: «У цей важкий момент, - наголошується в протоколі загальних зборів університету від 11 червня 1926 р., - знайшлися і щирі приятелі УВУ, за допомогою яких вдалося важко кризу відсунути. Але він залишив слід на фінансах університету, в результаті чого не вдалося поєднати кошти на видавничу діяльність університету» [29, С. 36].

У 1931 р. існування університету знову опинилося під загрозою і лише завдяки міжнародному авторитету та енергійним зусиллям ректора УВУ І. Горбачевського вдалося виправити становище. З цього приводу в протоколі загальних зборів УВУ від 3 червня 1932 р. читаємо: «У цій меті ректор, незважаючи на свої старші роки, намагався особисто відвідати всіх факторів, від кого залежало порятунок становища університету. Тому, коли наша школа продовжує свою працю і має хоч будь-яке фінансове забезпечення і в ці часи загальної скрути, то за все це потрібно буде висловити найвище визнання та подяку ректору Горбачевському» [91, С. 55].

У 1934 р., коли Міністерство школи та народної освіти ЧСР під тиском загальної економічної кризи та міжнародних обставин (зближення Чехословаччини з СРСР) Польщею відмовилося підтримувати емігрантські організації, «важке фінансове становище УВУ стало критичним, а матеріальне становище персоналу - неможливим». Керівництво університету звернулося до багатьох інституцій, зокрема до голови НТШ у Львові Левицькому, з проханням надати УВУ фінансову допомогу. Однак НТШ, яка на той час також переживала фінансову кризу, не мала можливості допомогти УВУ. «Через брак коштів значно зменшилися витрати на всі потреби університету: плату професорсько-викладацького складу, роботу канцелярії (для неї було знайдено значно дешевше за приміщення), воду, електроенергію, телефон тощо. А професори Горбачевський та Колесса відмовилися від університетської платні на користь малозабезпечених викладачів» [91, С. 56].

Слід зазначити, що якщо 20-ті роки для УВУ та української еміграції в Чехословаччині були найбільш сприятливими (деякі дослідники навіть охарактеризували цей період як «золоте століття» в історії української діаспори), то з кінця 20-х років політика уряду щодо українських біженців зазнала суттєвих змін. Це негативно позначилося і на діяльності українських наукових та культурно-освітніх закладів та організацій. Вищий педагогічний інститут ім. Драгоманова було навіть ліквідовано 1933 р., Українську господарську академію в Подебрадах - 1935 р. Поширювалися чутки і про закриття Українського вільного університету. Однією з причин такого становища була, звичайно, загальна економічна криза початку 30-х років, яка зумовила значне скорочення державного бюджету ЧСР [29, С. 37].

По-перше, слід зазначити загострення внутрішньополітичної боротьби в ЧСР у другій половині 20-х - на початку 30-х років, відповідне перегрупування політичних сил у чехословацькому парламенті та уряді, зокрема зростання впливу чеських національних соціалістів, які традиційно підтримували проросійський напрямок у зовнішній політиці. До того ж згодом надії на здійснення демократичних перетворень у Росії почали згасати, а з ними й плани, пов'язані з післявоєнною еміграцією. Серед певних громадських та політичних кіл ЧСР також поширювалася думка про те, що «російська помічна акція» коштує надто дорого і, оскільки вона

нібито досягла своєї мети, настав час її [91, С. 58].

До речі зарплата викладачів УВУ становила 400-1500 крон (тобто менше половини платні викладачів чеського та німецького університетів у Празі), а пенсійне страхування професорів УВУ було здійснено лише у 1936 р. ліквідації. Зокрема, активним противником цієї акції були чехословацькі комуністи.

По-друге, із загостренням міжнародної обстановки та настанням фашизму, а також у результаті підписання у 1935 р. Договору про взаємну допомогу між ЧСР та СРСР, який зміцнив як унітарну державу і вкрай вороже сприймав українські самостійні зусилля та неодноразово виступав проти підтримки російської мови. також маючи дані про контакти окремих політичних діячів української еміграції з представниками німецької влади, чехословацькі правлячі кола стали насторожено ставитись до українських біженців. Негативно сприймав підтримку українських емігрантів правлячими колами Чехословаччини та польський уряд. Про це свідчать, зокрема, запити Міністерства внутрішніх справ ЧСР до місцевих органів влади (починаючи з 1934 р.) щодо антирадянської діяльності українських емігрантів, їхнього ставлення до Чехословаччини, Німеччини, Польщі та СРСР [29, С. 39].

І, нарешті, по-третє, однією з причин зміни у політиці уряду ЧСР щодо української еміграції був, на наш погляд, несприятливий для нього розвиток культурно-політичних процесів на Підкарпатській Русі (Закарпатті), посилення у цьому краї з кінця 20-х років із найактивнішою участю українських емігрантів національно-самостійної орієнтації, яка розцінювалася Прагою як загроза територіальній державній цілісності Чехословацької республіки. Про це неодноразово попереджала влада поліцейська управа Ужгорода, писала місцева урядова газета «Підкарпатські голоси». Друкувались звинувачення на адресу українських емігрантів у центральних журналах. Празька газета «Чеське слово», наприклад, 12 квітня 1931 р. опублікувала статтю, в якій звинувачувала Український вільний університет у «сіянні ірредентів (сепаратистських настроїв) на Підкарпатській Русі». І хоча з приводу цієї статті Сенат УВУ 6 травня 1931 р. прийняв спеціальне визначення, впевненості у завтрашньому дні університету в Празі вже не було, тим більше, що, на думку Д. Дорошенка, «чеська преса

громадянство захоплюється більшовиками, хочуть порозумітися з нею і неприхильно ставляться до еміграції» [91, С. 61].

Ще більш скрутним стало становище Українського вільного університету після підписання Мюнхенської угоди 1938 р. та за німецької окупації Чехословаччини. Деякі сподівання на краще були пов'язані з адміністративно-політичною перебудовою ЧСР наприкінці 1938 р., зокрема з наданням автономії Підкарпатській Русі - Карпатській Україні, уряд якої на чолі з О. Волошином планував заснувати на базі УВУ у Хусті Державний університет Карпатської України. Про те, що до цієї справи серйозно поставилися як політичні та культурні діячі Карпатської України, так і керівники УВУ у Празі, свідчать виявлені в архіві університету документи: «Меморандум у справі освіти на Підкарпатській Русі університету, а насамперед перенесенням Українського вільного університету з Праги в Ужгороді», схвалений на початку вересня 1938 р. Центральним правлінням «Просвіти» в Ужгороді від імені Першої Російської народної ради, «Проект організації Українського університету на Підкарпатській Україні», вироблений комісією Українського академічного комітету в Празі та затверджений управою цього Комітету 27 жовтня 1938 р., а також конкретні заходи представників уряду України (О. Волошина, О. Штефана, В. Чаплі) та членів Сенату УВУ (О. Міцюка, О. Колеси, Л. Шрамченка, В. Щербаковського). Але угорська окупація Закарпаття у березні 1939 р. унеможливила здійснення цих планів. Український вільний університет знову (вже вкотре) опинився у кризовому становищі [29, С. 40].

З окупацією та ліквідацією ЧСР в умовах Протекторату Чехії та Моравії припинила надходити не лише президентська субсидія УВУ, а й міністерські дотації. І лише завдяки зусиллям професорів УВУ О. Колеси, О. Міцюка, І. Барковського, членів колишнього уряду Карпатської України, які перебралися до Праги (О. Волошина), а також прихильного ставлення до УРУ представників Міністерства школи та народної освіти (міністра Капраса) та деякі відомі німецькі вчені університет продовжував діяти: йому було надано у 1939 р. кредит у розмірі 100 тис. крон і обіцяно, а згодом і відновлено дотацію у 1940 р. на суму 200 тис. крон. У зв'язку із закриттям чеських високих шкіл лекції для студентів УВУ

читалися у Музеї визвольної боротьби України та конвенту Мальтійського ордену у Празі [91, С. 68].

Цікаві відомості про діяльність Українського вільного університету в період німецької окупації Чехословаччини нещодавно оприлюднив відомий вчений-українознавець із Братислави М. Неврлий, який у 1940-1944 рр. був слухачем УВУ. Ось що він пише про українсько-німецькі відносини: «Більшість із них особливо з чесько-українських сімей, співчували національній трагедії чеського народу, хоча дбали також про подальші можливості і для українського народу. Рожеві надії тих, Загалом політика українців у Протектораті була щодо німців стримана, а після їхнього терору в Галичині та на Східній Україні перейшла у приховану ненависть. Протекторату, заслуга в цьому мала насамперед досить організоване українське життя в діаспорі, як і - і то не меншою мірою - і чеські уряди того часу, адміністративно, а тим самим і фінансово УВУ... продовжував підкорятися чеським урядам» [29, С. 41].

Відповідь на запитання, чому в той час, коли німецькою окупаційною владою було ліквідовано чеську та інші слов'янські наукові установи та товариства, залишено були українські установи, намагається дати також і колишній професор УВУ празького періоду діяльності Я. Рудницький. На його думку, «першим та основним мотивом відходу з наукових центрів було те, що вони не були в орбіті чесько-німецького безпосереднього конфлікту, а маргінальними «нейтральними» установами, товариствами» і належали до «антирадянського» фронту, організованого втікачами та виселенцями з - підрадянської України. Чималу роль відіграли при цьому особисті зв'язки діячів УВУ та інших установ та організацій з німецькою адміністрацією (проф. А. Колеса, проф. І. Мірчук, проф. Освальд Бургард (Юрій Клен), проф. В. Кубійович та ін.) [91, С. 68].

З 1940 р. діяльність УВУ вже як приватної установи контролювала ще один орган поряд із Кураторією Товариства приятелів УВУ та міністерством. 4 листопада 1940 р. Міністерство школи та народної освіти повідомило керівництву університету: «Пан Державний Протектор у Чехії та Моравії призначив особливо уповноваженим для славістичних наукових інституцій у Празі, до яких належить

також і УВУ, ректора Німецького університету у Празі професора В. Зауре. з метою того, щоб діяльність цих інституцій у майбутньому розвивалася так, щоб відповідала нинішнім державно-правовим умовам. Про компетенцію особливо уповноваженого (з травня 1942 р. ним був призначений директор Гайдрихового інституту в Празі професор Ганс Йоахім Байер), як і про розмежування сфер компетенції між ним та Міністерством школи та народної освіти, не повідомлялося. У звіті ректора УВУ А. Міцюка за 1940/41 навчальний рік ці відносини характеризувались так: «все, чого особливо уповноважений вимагав, йому охоче з ректорату УРУ постачалося, а його побажання брали до відома і виконували». Серед вимог основоположного характеру, на яких наполягав особливо уповноважений, а точніше - німецькі владні фактори, були: щоб габілітації та прийняття нових слухачів УВУ відбувалися за попередньою згодою з ним (1940 р. з УВУ були відраховані і надалі не приймалися слухачі. національності, а від професорсько-викладацького складу УВУ вимагалось письмове підтвердження особистого та своєї дружини «арійського» походження; щоб за його згодою проходили вибори ректора та деканів, призначення на посади викладачів, скликання загальних зборів; щоб академічний Сенат та вся діяльність університету ґрунтувалася на принципах, що панують у Німеччині; щоб нові плани та програми занять затверджувалися ним» [29, С. 42].

У ці роки УВУ отримував, окрім невеликої міністерської субсидії, спеціальну місячну дотацію (по 7500 крон з 1 травня 1942 р.) на видавничу дальність від Українського Центрального Комітету у Кракові - Львові (його голова професор В. Кубійович став членом Сенату). наукового інституту в Берліні І. Мірчуком та Д. Дорошенком налагодження контактів керівництва університету з представниками влади), а також допомога від Українського Національного Об'єднання в Берліні, яка витрачалася на утримання канцелярії, виплату стипендій асистентам тощо [109, С. 17].

Отже, з переведенням Українського вільного університету із Відня до Праги його матеріальні проблеми, труднощі організаційного характеру не зникли, іноді навіть значно загострювалися. Але завдяки прихильному ставленню до УРУ

державних чинників та наукової громадськості Чехословаччини та, насамперед, відданості засновників та провідних діячів університету обраній справі, він протягом усього празького періоду діяльності загалом належним чином виконував своє першочергове завдання - відповідати потребам українського народу та ідеалам майбутнього українського держави. Незважаючи на труднощі та недоліки в Празі, Український університет досить швидко став функціонувати як повноцінний та науково здатний центр поширення та поглиблення знань на кшталт західноєвропейських університетів.

РОЗДІЛ 2.

ВНУТРІШНІЙ УСТРІЙ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ВІЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

2.1. Професорсько-викладацький склад та педагогічна діяльність.

Запорукою плідної діяльності УВУ у Празі був високий професійний рівень його професорсько-викладацького складу, про розширення та підвищення наукової кваліфікації якого постійно дбали Сенат та професорські колегії обох факультетів університету.

На час відкриття УВУ в Чехословаччині його професорська колегія складалася із 12 професорів та 4 доцентів, а наприкінці празького періоду (1945 р.) - 20 професорів, 10 доцентів та 3 лекторів. Найбільший професорсько-викладацький склад університету був у 1933/34 академічному році - 46 осіб, у тому числі 30 професорів. Загалом, за нашими підрахунками, в Українському вільному університеті у різні роки у Празі викладали та проводили наукову діяльність понад 100 осіб, у тому числі 55 професорів. Серед них були відомі українські вчені: «Андрієвські, Д. Антонович, О. Артимович, В. Біднов, Л. Білецький, І. Борковський, С. Бородавський, О. Бурггардт, О. Волошин, О. Гаймановський, І. Ганіцький, П. Герасименко, І. Горбачевський, С. Дністрянський, В. Доманіцький, Д. Дорошенко, В. Залозецький, О. Колеса, Д. Коропатницький, Б. Крупницький, В. Кубієвич, З. Кузеля, Р. Лащенко, М. Лозинський, К. Лоський, О. Лотоцький, Б. Матюшенко, І. Мірчук, О. Мицюк, С. Наріжний, І. Огієнко, О. Одарчекко, О. Орлов, І. Панькевич, С. та Я. Рудницькі, В. Симович, В. Сичинський, Ф. Слюсаренко, С. та Р. Смаль-Стоцькі, М. Сабат, В. Старосольський, В. Тимошенко, Ф. Швець, С. Шелухін, Л. Шрамченко, О. Шульгін, В. Щербаківський, Ф. Щербіна, А. Ейхельман, В. Чапля, Д. Чижевський, А. Ковлев. На жаль, один із ініціаторів основи УВУ професор М. Грушевський не дав згоди, незважаючи на неодноразові звернення Сенату УВУ та українського студентства, викладати в ньому курс історії України, а 1924 р., як відомо, повернувся з еміграції в Україну» [29, С. 44].

Більшість українських професорів ще до роботи в Українському вільному університеті були широко відомі як висококваліфіковані фахівці та певні галузі знань, визначні суспільно-політичні діячі. До таких, перш за все, належали. Тут не враховано асистентів кафедр та професорських стипендіатів університету. У 1940 р. наприклад, на тимчасову роботу при кафедрах УВУ асистентами та лаборантами було прийнято понад 50 вчителів-емігрантів з Карпатської України, які змушені були покинути цей край у зв'язку з його окупацією угорцями [91, С. 69].

Протягом празького періоду діяльності університету (1921-1945 рр.) загальні збори професорів та доцентів 24 рази обирали ректори (вибори проводилися щорічно у червні): цю посаду обіймали 9 чол. найбільш авторитетні професори, кожен з яких завдяки плідній науково-педагогічній, культурно-освітній та суспільно-політичній діяльності заслуговує на особливу повагу українського народу та увагу дослідників-біобібліографів [109, С. 16].

Сім разів ректором УВУ обирався професор української мови та літератури Олександр Колесса (1921/22, 1925-28, 1935-1937, 1943/33 рр.), роль якого в історії Українського вільного університету неможливо переоцінити. Професор Львівського університету (1898-1918 рр.), дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка, один із засновників та керівників Центральної управи «Просвіти» у Львові та низки інших наукових культурно-освітніх товариств, посол австрійського парламенту (1907-1918 рр.), голова дипломатичної місії ЗУНР у Римі (1921 р.), автор багатьох праць з історії розвитку української мови, літератури, а також поетичних творів, О. Колесса (1867-1945 рр.) останню чверть життя повністю присвятив організації та підвищенню авторитету УВУ [91, С. 71].

П'ять разів на посаді ректора Українського вільного університету обіймав всесвітньо відомий біохімік, гігієніст та епідеміолог Іван Горбачевський (1923/24, 1931-35 рр.). Багаторічний професор кафедри медичної хімії Карлового університету в Празі, а в 1902-1903 рр. - його ректор, почесний член Наукового товариства ім. Шевченко, член палати панів австрійського парламенту та перший міністр охорони здоров'я Австрії, академік Всеукраїнської академії наук (1927 р.), професор

Горбачевський (1854-1942 рр.) вперше синтезував сечову кислоту та встановив джерела та шляхи її утворення в організмі, брав участь у розробці української хімічної термінології та ін. і одночасно з перших днів існування УВУ у Празі і до смерті був одним із найактивніших діячів університету [29, С. 44].

Значним був внесок у становлення та розвиток УВУ та його другого ректора (1922/23 рр.), багаторічного декана юридичного факультету професора Станіслава Дністрянського. Видатний український вчений- юрист із європейським ім'ям, професор Віденського, Львівського та Празького університетів, член Наукового товариства ім. Шевченка, засновник та редактор перших українських юридичних журналів, посол австрійського парламенту (1907-1918 рр.), академік Всеукраїнської академії наук (1926 р.), С. Дністрянський (1870-1935 рр.) був автором проекту Конституції Західної Республіки та Української численних наукових праць українською, німецькою, чеською та іншими мовами. Не випадково, коли він раптово помер у 1935 р. в Ужгороді, світова преса визнала це однією з найбільших втрат української науки та культури [109, С. 17].

Видатний політичний діяч та історик мистецтва та театру Дмитро Антонович (1877-1945 рр.) тричі обирався ректором УВУ (1928-30, 1937/38 рр.). Один із засновників Революційної Української партії та активний діяч Центральної Ради (морський міністр, міністр мистецтва), при Директорії - голова дипломатичної місії УНР у Римі, Д. Антонович після навчання та науково-педагогічної роботи у Києві, Парижі, Лондоні, Мюнхені, Флоренції та інших містах Італії у 1921 р. приїхав до Праги, де розгорнув активну культурно-просвітницьку педагогічну та наукову діяльність. Поряд із викладацькою роботою УВУ він став засновником та багаторічним директором Студії еластичного мистецтва, Музею визвольної боротьби України, обраний головою управи Українського історико- філологічного товариства у Празі та Українського академічного комітету для міжнародного інтелектуального співробітництва [29, С. 45].

Видатний статистик, економіст, соціолог, громадський діяч та історик Кубані Федір Щербина (1849-1936 рр.) був ректором Українського вільного університету у 1924/25 навчальному році. Член II Державної Думи, а після революції - член уряду

Кубанського краю, професор Кубанського політехнічного інституту Ф. Щербіна⁹ ще в Росії отримав визнання як різнобічний вчений з широким колом наукових інтересів: він - автор великої кількості праць з економіки, історії, фольклору, етнографії, звичаєвого права, і навіть літературних творів. Автор близько 100 статистичних досліджень, він по праву вважається фундатором російської бюджетної статистики. Не випадково він 1887 р. був обраний членом Вільного економічного товариства в Петербурзі, присвоєно вищі державні та академічні премії, а 1904 р. обраний членом-кореспондентом імператорської Російської академії наук. Плідну науково-педагогічну діяльність професор Щербина продовжував у Празі, де з 1922 р. читав курс історії статистики в УВУ та Українській господарській академії у Подебрадах, 1924 р. був обраний дійсним членом Наукового товариства ім. Шевченка тощо [91, С. 72].

По двічі обиралися ректорами УВУ відомі українські вчені Андрій Яковлев (1930/31, 1944/45 р.) та Олександр Міцюк (1938/39, 1940/41 рр.). Професор А. Яковлов (1872-1955 рр.) - Видатний учений-юрист, громадський діяч, дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка у Львові та Наукового товариства у Києві, член Центральної Ради, призначений директором її канцелярії та водночас викладав у Київському університеті. Згодом посол УНР в Австро-Угорщині, потім голова Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Голландії та Бельгії. З 1923 р. він у Празі, де стає доцентом, потім професором українського права та цивільно-процесуального законодавства в УВУ та УДА та водночас проводив активну наукову діяльність. Саме у Празі їм були написані найзначніші праці з історії українського права - «Договір Б. Хмельницького з Москвою 1654» [109, С. 23].

Професор політичної економії А. Міцюк (1883-1943 рр.), який до еміграції також був діячем УНР (1918 - міністр внутрішніх справ, 1920 - товариш міністра народного господарства), професором Кам'янця- Подільського державного українського університету, а з 1922 р. викладав ряд дисциплін в УВУ та УГА, відомий у науковому світі як автор понад 60 праць, у тому числі таких досліджень, як «Аграрна політика» (1925 р.), «Селянство та економіка більшовизму» (1930 р.), «Нариси з соціально- господарської історії Підкарпатської Русі» у двох томах (1936-

1938 рр.) та ін. [91, С. 78].

Три рази посаду ректора УВУ обіймав відомий археолог, дослідник шнурової кераміки в Україні Іван Борковський (1939/40, 1941-43 рр.). Він належав до молодшої генерації українських вчених, як табір з Йозефова у січні 1922 р. був прийнятий надзвичайним слухачем УВУ, після закінчення якого пройшов шлях від асистента до ректора Українського вільного університету [29, С. 47].

Останнім ректором УВУ у Празі був професор педагогіки Августин Волошин (1945). Один із найвідоміших культурних та політичних діячів Закарпаття, багатогранна діяльність якого відіграла значну роль у національно-культурному відродженні закарпатських русинів-українців та становленні їхньої державності у 1938-1939 рр., прем'єр автономного уряду та президент Карпатської України, О. Волошин після окупації рідного краю Угорщиною у березні 1939 р. прибув до Праги, де став професором педагогіки, деканом філософського факультету УВУ (1939-1940 рр.). Після вступу до Праги Радянської армії прихильник концепції звільнення з УВУ на території Чехословаччини О. Волошин прийняв керівництво університетом від ректора А. Яковлева, який з більшістю професорів виїхав за кордон. Але сподівання О. Волошина на можливість існування УВУ у Празі виявилися ілюзорними [91, С. 80].

Проректорами УВУ тривалий час були відомі українські юристи та громадські діячі С. Шелухін та К. Лоський. Деканами філософського факультету обиралися професори С. Смаль-Сто-ТОК, Д. Дорошенко, О. Колеса, О. Артимович, В. Біднов, Д. Антонович, В. Щербаківський, Б. Матюшенко, Ф. Слюсаренко, О. Волошин, а деканами права - С. Дністрянський, Ф. Щербина, А. Ейхельман, Р. Лащенко, В. Старосольський, К. Лоський, С. Шелухін, А. Андрієвський, А. Міцюк [109, С. 24].

Вибори ректора, проректора, деканів, членів Сенату Українського вільного університету проводились демократичним шляхом. Це був не формальний акт, про що свідчать протоколи загальних зборів його професорів та доцентів. Наприклад, на загальних зборах 5 жовтня 1928 р. після тривалих дискусій ректора не були обрані і вибори перенесені на 16 жовтня. Цього дня лише таємне голосування щодо двох

кандидатур на цю посаду - Д. Антоновича та С. Дністрянського визначило перевагу першого: за нього було віддано 10 із 18 голосів [29, С. 48].

Часто свої кандидатури на посади ректора та проректора висували професорські колегії обох факультетів, іноді суперечності виникали з цього та інших питань університетського життя між вихідцями з різних земель - Галичини та Наддніпрянщини. Були випадки, коли тільки жереб (згідно зі статутом Карлового університету) визначав ректора УВУ. Так, 17 червня 1937 р. загальні збори спочатку одногосно висловилися за кандидатуру професора Колесси посаду ректора, але відмовився, посилаючись на незадовільний стан здоров'я. Професор Горбачевський, за якого у другому турі голосування було віддано всі голоси, з цієї причини також відмовився обійняти посаду ректора. Тоді відбулися складні вибори з повторним голосуванням щодо кандидатур С. Шелухіна та Д. Антоновича, які не дали результатів. За жеребом ректором УВУ став професор Антонович [91, С. 84].

Протягом празького періоду діяльності професорські колегії обох факультетів УВУ постійно оновлювалися. Їхні члени захищали дисертації та наукові праці, доценти ставали надзвичайними професорами, а останні - звичайними. Важливу роль у цьому відігравав інститут професорських стипендіатів, заснований при УВУ ще в перші роки його існування для відновлення професорського складу. Згідно з «Правилами про професорські стипендіати» ними могли бути лише особи, які отримали докторат на одному з факультетів УВУ: «Протягом двох років стипендіати мали написати самостійну наукову працю, здати габілітаційний колоквіум та прочитати пробний виклад, після чого їм присвоювалося звання доцента. Таких професорських стипендіатів УВУ у 1921/22 навчальному році було 9, у наступні роки в середньому по 12. Потім через брак коштів на стипендії їх кількість значно зменшилась. Стипендіатами УВУ були майбутні доценти О. Баранов, І. Бочковський, М. Дольницький, Д. Петрашевський, Ю. Русов, В. Орелецький, С. Росоха, С. Чернявський, К. Чехович та деякі інші. Певну роль підвищення кваліфікації викладачів УВУ грав і інститут помічників, створений при окремих кафедрах пізніше» [91, С. 85].

Український вільний університет готував кваліфіковані наукові кадри для

різних українських та іноземних шкіл. Багато професорів УВУ, наприклад, викладали в Українській господарській академії у Подєбрадах, Українському високому педагогічному інституті ім. Драгоманова та Студії пластичного мистецтва у Празі, Греко-католицької богословської академії у Львові. А С. Дністрянський, Д. Дорошенко, О. Колеса, І. Панькевич читали лекції у Карловому університеті, О. Бурггардт та Я. Рудницький - у Німецькому університеті у Празі, В.Симович та С. Смаль-Стоцький - Високій торговій школі Празі, П. Андрієвський, В. Біднов, Д. Дорошенко. О. Лотоцький, І. Огієнко, Р. Смаль-Стоцький - Варшавському університеті, В. Тимошенко - університету Мічигану в США, І. Мирчук, З. Кузеля - Берлінському університеті, Д. Чижевський - німецькому університеті в Галлі [29, С. 49].

У другій половині 20-х років під час так званої більшовицької українізації в Україні та під впливом радофільської пропаганди певних політичних кіл серед українських емігрантів у Чехословаччині сотні представників технічної та наукової інтелігенції студентства повернулися на батьківщину, зокрема професора УВУ М. Лозинський, В. Старосольський та С. Рудницький. Майже всі вони у 30-х роках стали жертвами сталінських репресій та загинули у таборах ГУЛАГу. Наприклад, відомий український вчений, професор Львівського та Віденського університетів, а з 1921 по 1926 рр. призначений директором Інституту географії та картографії у Харкові (у цьому ж інституті з 1927 р. завідував кафедрою професор міжнародного права УВУ Михайло Лозинський) [91, С. 86].

У 1933 р. С. Рудницького було заарештовано і засуджено до 5 років таборів суворого режиму, які він відбував на Соловках. У жовтні 1937 р. він був розстріляний. Така ж доля спіткала професора Кам'янця-Подільського, а з 1921 по 1928 роки. професора державного права УВУ Володимира Старосольського. У 1939 р. він на запрошення радянської влади працював професором Львівського державного університету, згодом заарештований та засуджений до 10 років ув'язнення в Сибіру, де й помер у 1942 р. [109, С. 25].

Про високий науковий авторитет професорів Українського вільного університету свідчить і обрання багатьох із них членами закордонних академій,

наукових товариств. Зокрема, більшість професорів УВУ було обрано дійсними членами Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, І. Горбачевського, С. Смаль-Стоцького, С. Дністрянського - членами Всеукраїнської академії наук у Києві, професора археології УВУ В. Щербаковського - дійсним членом Словацького наукового товариства,

Чеської академії наук, Міжнародного антропологічного інституту у Франції, а після війни - дійсним членом Української вільної академії наук у США, Л. Белецького, О. Колесу, О. Лотоцького, О. Міцюка, І. Огієнка, С. Смаль-Стоцького, В. Тимошенко, Д. Чижевського - членами Слов'янського інституту у Празі, Д. Дорошенко та А. Колессу - членами інституту славістичних студій у Лондоні, В. Січинського - членом німецького наукового товариства Й. Гутенберга. Професор УВУ О. Лотоцький був засновником та директором Українського наукового інституту у Варшаві (1939 р. його на цій посаді замінив професор УВУ А. Яковлев), професор Д. Дорошенко - першим директором заснованого у 1926 р. Українського наукового інституту в Берліні ним став професор УВУ І. Мірчук), а після війни - президентом Української вільної академії наук у США та професором Колегії св. Андрія у Вінніпезі (Канада), професор Р. Смаль-Стоцький - головою НТШ у США (1951 р.) та професором історії

Слов'янського Інституту у США (1947 р.) тощо [29, С. 48].

Але головним у багатогранній діяльності професорів УВУ була їхня науково-педагогічна робота в самому університеті. Вона включала читання лекцій, проведення семінарів, практичних занять, екскурсій, колоквіумів та іспитів, рецензування наукових праць тощо. Професорам УВУ довелося вирішувати важливе та складне завдання - створювати самостійні університетські курси з багатьох дисциплін для обох факультетів, програми яких у Празі були значно розширені [91, С. 85].

У складних для науково-методичної роботи умовах університетські професори загалом успішно виконали це відповідальне завдання: ними було складено та частково опубліковано десятки університетських курсів - як загальних, так і спеціальних, більшість з яких відрізнялася оригінальністю та вносила значний

внесок у розвиток науки. Серед них слід передусім назвати розроблені в УВУ курси з української історіографії та джерелознавства, історії українського мистецтва, українського права, церкви, українського театру, етнографії та археології, історії України, української мови та писемності, філософії та педагогіки, географії України та деякі інші. Як бачимо, УВУ у Празі залишався здебільшого гуманітарним. Проте з метою універсалізації знань на кшталт західноєвропейських університетів у ньому читалися й окремі курси природничих наук - географії, хімії, геології, економіки, статистики, ботаніки, хоча відповідної спеціалізації по них студенти УВУ не отримували [91, С. 86].

Кількість предметів та лекційних годинників у різних семестрах була неоднаковою: у 1923/24 навчальному році, наприклад, у програмі зимового семестру було 72 предмети (136 годин на тиждень), а в літньому - 78 предметів (150 годин). Як правило, професори університету проводили за тиждень по 5 годин зі студентами (з них - 3 години лекцій та 2 - семінарські заняття).

Щоб мати уявлення про предмети, що викладалися в УВУ, наведемо програму лекцій, що читаються в університеті, в зимовому семестрі 1930/31 навчального року. На філософському факультеті лекції читалися з 25 предметів по 67 годин на тиждень та проводилися семінарські та практичні заняття з 8 предметів по 20 годин на тиждень. З них на історико- філологічному відділі факультету читалися: філософія (проф. І. Мірчук), історія України (професори Д. Дорошенко та А. Яковлов), антична історія (проф. К. Лоський та доц Ф. Слюсаренко), історія мистецтва (проф. Д. Антонович), археологія (проф. В. Щербаківський), музика (лектор Ф. Стешко), українська мова (проф. С. Смаль-Стоцький), українська література (проф. О. Колесса), класична філологія (проф. А. Артимович та доц.Ф. Слюсаренко), чеська мова (лектор Н. Носкова), англійська мова (лектор М. Славінський), французька мова (лектор А. Косач-Шимановська). На природописному відділі - органічна хімія (проф. І. Горбачевський), хімічна термодинаміка (доц. П. Герасименко), геологія (проф. Ф. Швець), соціальна медицина (проф. Б. Матюшенко) [29, С. 50].

На факультеті права та суспільних наук лекції читалися з 22 предметів по 48

годин на тиждень та проводились семінарські заняття з 4 предметів по 6 годин⁵ на тиждень, а саме: історія українського права (проф. О. Яковлев, доценти О. Андрієвський та О. Гайманівський), римське право (проф. К. Лоський), церковне право (доц. О. Гайманівський), цивільне право та цивільний процес (професори С. Дністрянський та А. Яковлов), кримінальне право та кримінальний процес (проф. С. Шелухін), торгове право (проф. О. Одарченко), політичне (державне) право (проф. О. Ейхельман), адміністративне право (професори О. Ейхельман та К. Лоський), фінансове право (проф. О. Одарченко), міжнародне право (проф. А. Ейхельман), судова медицина (проф. Б. Матюшенко), економічні науки (професори А. Міцюк та С. Бородаєський), статистика (проф. Ф. Щербина) [91, С. 91].

Поряд із лекціями професора університету керували численними семінарами, які поглиблювали знання студентів, привчали їх до самостійної роботи. Там обговорювалися студентські реферати. До речі, якщо відвідування студентами лекцій було обов'язковим згідно з демократичними традиціями західних вузів, то їхня участь у певній кількості семінарів була обов'язковою. Незарахований семінар міг стати причиною недорахування всього семестру. Останніми роками діяльності УВУ у Празі, наприклад, найбільше студентів - майбутніх істориків, філологів, літературознавців та фольклористів - брало участь у семінарах професорів Л. Белецького, Д. Дорошенка, О. Колеси, І. Панькевича, В. Щербаковського [29, С. 52].

Окрім звичайних університетських лекцій (деякі з них оголошувалися публічними), професори УВУ читали спеціальні лекції для широких кіл громадськості. У 1928-1929 рр., наприклад, ними було проведено 15 таких лекцій з різних тем, і з 1930 р. на факультеті правничий та громадських наук було організовано академічні засідання всім бажаним, де читалися і обговорювалися доповіді з правовим знанням. 1933/34 навчальному році, зокрема, було проведено 18 засідань, на яких обговорено 17 доповідей, у тому числі одне засідання (16 березня 1934 р.) присвячене вшануванню 120-ї річниці від дня народження Т. Шевченка [109, С. 24].

Члени професорських колегій УВУ мали брати участь у засіданнях Сенату (протягом навчального року їх відбувалося 7-2), роботі загальних зборів, організації

та проведення різноманітних урочистостей, наукових та публічних заходів. Зокрема, традицією Українського вільного університету було проведення урочистих зборів з нагоди річниці проголошення Чехословацької республіки (28 жовтня), дня народження першого президента ЧСР Т.Г. Масарика (7 березня), а з 1936 р. - дня народження другого президента ЧСР Еге. Бенеша (28 травня). 28 жовтня 1931 р., наприклад, відбулися урочисті збори, присвячені 13-й річниці проголошення ЧСР, на яких професор С. Шелухін прочитав реферат на тему: «З призначення відновлення чехословацької державності для руху слов'янського відродження». А 7 березня 1932 р. на зборах з нагоди 82-річчя Масарика доповідь на тему «До історії побуту президента Т. Масарика в Україні» зробив професор Д. Дорошенко» [29, С. 53].

Ці урочистості були виявом щирої подяки українських вчених та студентів президенту Чехословаччини, уряду та братньому народу за всебічну підтримку та допомогу у розвитку української науки та культури за кордоном, адже, як правильно писав О. Бочковський, «українська еміграція знайшла у нього живу підтримку у своїх національно-культурних напрямках. Не знати навіть, чи можлива ця підтримка без його явно доброзичливого ставлення до її культурної праці».

2.2. Наукова й культурно-освітня діяльність

Поряд з педагогічною роботою, професори Українського вільного університету проводили інтенсивну та плідну наукову діяльність, значення якої важко переоцінити, враховуючи умови та стан розвитку науки у міжвоєнні роки в Радянській Україні, особливо гуманітарних дисциплін із нав'язуваним ним так званим «Класовим підходом». Це й участь у роботі наукових товариств, організації та проведення з'їздів та конференцій, міжнародних конгресів, творча співпраця із зарубіжними науковцями, установами, в тому числі в Україні, та широка видавнича та науково-просвітницька діяльність, організація виставок досягнень української науки в еміграції та і т.д.

З переведенням УВУ до Праги перед українськими професорами відкрилися сприятливі можливості надання вищої освіти української молоді з-поміж емігрантів

та продовження науково-дослідної роботи. Адже у Празі - цьому визнаному центрі слов'янської науки - у численних архівах, бібліотеках, музеях, наукових установах тощо. Значний та майже не вивчений матеріал з історії українського народу, історичних, економічних, мовних та інших зв'язків України зі слов'янським та не слов'янським світом знаходився також у східній частині Чехословаччини - Підкарпатській Русі (Закарпаття), доступ до яких із Праги не був утруднений [29, С. 54].

Другою важливою умовою розгортання наукової діяльності вчених УВУ були традиції наукових досліджень на батьківщині: «Адже в університеті працювали вихідці з усіх українських земель - центральної України, північно-західної Холмщини, Галичини та Буковини, степової України, східної Слобожанщини та навіть Кубані. Вони прибули до Праги з усталеними традиціями науково-дослідної роботи, традиціями Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, Українського наукового товариства у Києві, Історично-філологічного товариства у Харкові, Товариства Нестора- Літописця у Києві, наукових товариств Полтави, Катеринослава, Кубані тощо. Все це спонукало українських вчених, які перебували в Празі, не тільки продовжувати науково-дослідну діяльність, а й засновувати товариства для обміну думками, творчої співпраці фахівців з певних галузей знань» [91, С. 101].

Вже у перший рік діяльності УВУ у Празі його професорами було порушено питання про заснування у Чехословаччині товариства для об'єднання наукових сил української еміграції. Але коли представники науково-технічної інтелігенції та прикладних наук із метою захисту професійних інтересів почали створювати професійно-громадські об'єднання - Спілку українських лікарів у Чехії, Товариство українських інженерів у Празі, професора УВУ вирішили створити при університеті свої професійні наукові товариства. Першим із них було «Українське правниче товариство в Чехії», статут якого затверджено владою 17 березня 1923 р. Його основним завданням було «об'єднувати теоретичні та практичні українські юридичні сили на основі досліджень питань українського права; піклуватися про соціальні, матеріальні та моральні інтереси українських юристів у Чехії та

приєднатися до зав'язу між українськими та чеськими та словацькими юристами доброзичливих відносин». Головою юридичного товариства спочатку був професор УВУ Ростислав Лащенко, а після його смерті у жовтні 1929 р. університетські професори О. Яковлев, К. Лоський, С. Дністрянський [29, С. 55].

На засіданнях: «Українського правничого товариства в Чехії обговорювалися доповіді його членів переважно з питань українського права. За перші 10 років відбулося понад 120 засідань, а кількість його членів збільшилась у 3 рази та досягла у 1933 р. 61 чол. Проводились і засідання товариства, присвячені ювілейним датам. Зокрема, 1923 р. на одному з них відзначалося 25-річчя наукової діяльності академіка С. Дністрянського, 1924 р. - 5-та річниця від дня смерті М. Туган-Барановського, 1927 р. - 50-та річниця початку національно - Визвольної боротьби балканських народів і т.д. Суспільство виступило одним із організаторів Українського юридичного з'їзду у Празі (жовтень 1933 р.), на якому було зроблено близько 30 доповідей з проблем права, економіки та соціології» [109, С. 27].

Через брак коштів суспільство не змогло розгорнути видавничу діяльність: під його егідою вийшли працю Р. Лащенка «Лекції з історії українського права. Литовсько-польська доба. Пам'ятники права» (400 прим.), коротка редакція Російської Правди з бібліографічним покажчиком (300 прим.) та книга «Українське Юридичне Товариство у ЧСР (17 березня 1923 - 17 березня 1928)». Дбало товариство і про надання матеріальної допомоги українським юристам у Чехословаччині, фінансування їх відряджень тощо.

Більш активним, впливовим та суто науковим було започатковано 30 травня 1923 р. при Українському вільному університеті з ініціативи професорів його філософічного факультету Д. Антоновича, В. Біднова, Д. Дорошенка, О. Колеси, В. Щербаковського та П. Андрієвського «Українське історико-філологічне товариство у Празі». Його завданням є читання наукових доповідей з українознавчих тем, обмін думками з приводу прочитаного, проведення широкої дискусії та, по можливості, видання його членів. Керівництво діяльністю товариства здійснювала постійна управа у складі професорів УВУ: Д. Антоновича (голова), О. Колеса (заст. голови) та В. Біднова (секретар) [91, С. 105].

«Українське історико-філологічне товариство» об'єднувало практично⁹ всі активні кола української еміграції у Празі, які працювали в галузях історичної та філологічної наук. З кожним засіданням кількість членів товариства, які обираються таємним голосуванням, зростала. Згодом воно об'єднувало, крім професорів УВУ, вчених з інших наукових установ та установ Чехословаччини та навіть за її межами. Серед понад 50 членів товариства були викладачі Української господарської академії у Подєбрадах, Українського вищого педагогічного інституту ім. Драгоманова, професор Братиславського університету ім. Коменського Євгеній Перфецький, українські вчені з Польщі, Німеччини, Франції та інших країн - Б. Крупницький, М. Левицький, В. Липинський, М. Антонович, І. Свенцицький, О. Шульгін та інші [29, С. 56].

В цьому відношенні, діяльність УІФТ була різноманітною, але основним її напрямом стало проведення засідань, на яких з доповідями виступали його члени, а в їхньому обговоренні мали право брати участь усі присутні, кількість яких іноді досягала сотень. Такі засідання проводилися регулярно: у середньому протягом року їх відбувалося понад сто. Зокрема, за перші 15 років (1923-1938) на 404 засіданнях обговорено 614 доповідей та рефератів. Після деякої перерви у 1938-1939 рр. діяльність товариства була відновлена: 1939-1941 рр. було проведено ще 38 засідань (обговорено 48 доповідей), а кількість його членів збільшилась до 65 осіб, переважно за рахунок нових емігрантів із Галичини та Закарпаття [91, С. 106].

Отже, за кількістю засідань та прочитаних на них доповідей та їхньої регулярності «Українське історико-філологічне суспільство» не мало рівних серед подібних наукових організацій як на українських землях, так і за їх межами. Наприклад, Одеське товариство історії та старожитностей, засноване 1839 р., за 58 років існування провело 305 засідань, товариство Нестора Літописця в Києві проводило щорічно в середньому по 15 засідань з 25 доповідями і т.д. Більшість із них були оригінальними розвідками за темами та частинами монографій, над якими працювали члени суспільства. Так, недостатньо вивчені питання історії України та української історіографії висвітлювали [29, С. 57].

Спеціальні засідання товариства присвячувалися пам'яті його членів,

ювілеям видатних діячів науки, культурним та історичним подіям. Наприклад, на спеціальних засіданнях відзначалося 150-річчя руйнування Запорізької Січі, 10-річчя заснування українських університетів у Кам'янці- Подільському та Полтаві, 30-річчя заснування РУП тощо. Щорічно у березні проводилися шевченківські засідання, доповіді на яких С. Смаль- Стоцького, Д. Антоновича, Л. Белецького, П. Богацького, В. Симовича, К. Чеховича та деяких інших становлять значний внесок у шевченкознавство [109, С. 28].

У повідомленні управи Українського історико-філологічного товариства у Празі з нагоди 10-річчя його існування було зроблено порівняльний аналіз розвитку наукової діяльності в галузі історії в Україні та за кордоном та визначено переваги та недоліки останньої. «Нам ніхто не нав'язував своїх концепцій і не змушував нас працювати на свідомо хибних засадах, ми були вільні у виборі тем і методів, мали можливість заявити себе

прихильниками тих філософічних теорій, які здаються нам правдивими, стати на тих позиціях, які витримують критику аргументами, а не обґрунтовуються урядовими наказами... Поряд з цим є й другі, великі вигоди в умовах нашої праці, як близькість до європейських наукових центрів та діячів, можливість співпраці з ними - можливості, які багато членів нашого суспільства в значною мірою і використовуються, але поряд з усім цим у нашому становищі в умовах праці наших членів в еміграції є й великі незручності, які випливають із двох моментів:

1) З того, що ми на чужині.

2) Що ми не розпоряджаємо тут і мінімальними матеріальними ресурсами, необхідні нашої праці як суспільства [29, С. 58].

Але навіть і в таких несприятливих обставинах суспільство виконало працю, з якою сміливо може стати на суд найсуворіших критиків» [6, С. 29].

Серед незаперечних досягнень УІФТ у Празі слід назвати його участь в організації та роботі різних наукових конгресів - українських, слов'янських, європейських та світових, його науково-видавничу діяльність та роль у створенні Українського академічного комітету для міжнародного інтелектуального співробітництва. Наприклад, значною була участь членів товариства у проведенні

обох українських наукових з'їздів у Празі (1926 та 1932 рр.). Серед міжнародних конгресів, в яких діяльну участь брали члени товариства, конгреси слов'янських географів та етнографів у Празі, Варшаві, Белграді та Софії, Міжнародний археологічний з'їзд у Берліні, та міжнародний конгрес слов'янських філологів у Празі, VII міжнародний філософ мистецтва в Бельгії, II міжнародний лінгвістичний конгрес у м. Женеві [91, С. 108].

Багато уваги приділяло керівництво УІФТ виданню наукових праць його членів. Хоча матеріальні проблеми ускладнювали видавничу діяльність, навіть за таких несприятливих обставин у каталозі видань суспільства на 1941 р. вважалося 65 найменувань. Серед них слід передусім назвати «Праці Українського Історично-філологічного Товариства в Празі», в яких друкувалися найкращі доповіді та дослідження його членів. Перший том «Праця» вийшов друком у 1926 р. завдяки матеріальній допомозі Міністерства школи та народної освіти ЧСР та грошовому вкладу голови товариства Д. Антоновича. Він включав 11 рефератів, два з яких було присвячено творчості академіка Миколи Сумцова, а також протоколи засідань товариства у перший рік його діяльності; інформацію про нього та список членів.

Другий том «Праця», виданий на честь голови товариства професора Д. Антоновича з нагоди його 60-річчя, з'явився лише 1939 р. завдяки допомозі бібліотеки ім. Петлюри у Парижі та Українського наукового інституту у Варшаві. Крім посвяти, він містив 25 розвідок, авторами більшості яких були професори УВУ [29, С. 61].

У 1941 м. було видано третій та четвертий томи «Праця» товариства, що стало можливим завдяки щедрим пожертвуванням Михайла Антоновича та деяких інших українських вчених. Інші видання УІФТ - це відбитки окремих праць (доповідей) членів товариства, надруковані невеликим тиражем - 50-100 екземплярів. Крім того, вони використовували будь-які можливості для публікації своїх досліджень як у Чехословаччині, так і у закордонних виданнях, зокрема в Україні; «Не буде перебільшенням твердження, - писав С. Нарезний, - що майже все, що з поля історико-філологічних наук з'являлося в цих роках у Празі, було перед тим предметом доповідей та обговорення в Історично-філологічному

суспільстві [91, С. 108].

Праці членів Товариства з'являлися в цьому час майже у всіх українських журналах». Так, з редакцією «Нової України» (безпартійного двотижневика, що виходив у Празі з 1922 р. активно співпрацювали Д. Антонович, І. Бочковський, Б. Матюшенко, О. Міцюк, В. Старосольський, В. Тимошенко, Ф. Щербіна [109, С. 33].

Висвітлення плідної наукової діяльності професорів українського вільного університету, ґрунтовний професійний аналіз їхньої наукової спадщини та визначення його місця у розвитку української науки у міжвоєнний період уже стали предметом окремого дослідження. Адже ще 1926 р. на загальних зборах професорів та доцентів УВУ говорилося про те, що фінансова криза та зменшення кількості студентів вимагають, «щоб університет, залишаючись формально університетом, перетворився на науково-дослідний інститут, в якому молоді вчені могли науково трудитися - вати». Тому наукова робота з кожним роком займала дедалі важливіше місце у діяльності УВУ та його професорів [91, С. 109].

Вони брали активну участь у роботі наукових товариств, конференцій, про що йшлося вище. Зокрема, з ініціативи та за активної участі професорів УВУ проводились у Празі українські наукові з'їзди. Так, організаційна комісія зі скликання I Українського наукового з'їзду (жовтень 1926 р.) складалася лише з професорів Українського вільного університету на чолі з академіком І. Горбачевським. На цьому науковому форумі, який тривав 5 днів, працювало 10 секцій, які провели 41 засідання, де було заслухано 154 доповіді та 267 учених взяли участь у дискусіях. Майже кожен четвертий учасник з'їзду був представником УВУ. У роботі II Українського наукового з'їзду (березень 1932 р.) брав участь 21 викладач УВУ, які прочитали 45 рефератів [29, С. 63].

Показовими є й такі факти: з 1924 до 1931 р. представники Українського вільного університету були делегатами 28 наукових конгресів та з'їздів, а професор археології УВУ Вадим Щербаківський протягом 1924-1937 рр. брав участь у роботі 16 міжнародних конгресів. Особливо інтенсивно вона була у перше десятиліття існування вишу. У 1922-1931 рр. УВУ було видано 27 підручників, монографій,

збірників, статей, наукова цінність багатьох з яких не втратила свого значення і зараз.

Серед них «Органічна хімія» І. Горбачевського (1924), «Загальна наука права та політики» С. Дністрянського (1923), «Міжнародне право» М. Лозинського (1922), «Основи землезнавства України» С. Рудницького (1923), «Палеоліт» В. Щербаковського (1925), «Огляд української історіографії» Д. Дорошенка (1923), «Скорочений курс історії українського мистецтва» Д. Антоновича (1923), «Лекції з історії етики» І. Мірчука (1922) та ін.

Крім монографій видавництво УВУ випустило за цей час два томи наукової збірки та два томи ювілейних збірок. Якщо авторами першого тому «Наукового збірника Українського університету в Празі» (1923) були провідні вчені УВУ С. Дністрянський, О. Колеса, Р. Лащенко, М. Лозинський, І. Мірчук, В. Старосольський, Л. Чикаленко, Ф. Швець, В. Щербаковський та Ф. Щербіна, то другий том (1930) складався з рефератів професорських стипендіатів УВУ С. Федорова, К. Чеховича, Н. Нововірського, А. Бараніва. Обидві «Наукові ювілейні збірки Українського університету в Празі» були присвячені президенту Чехословацької республіки Т. Масарику [91, С. 111].

Однак, через брак коштів видавництво УВУ не могло належним чином розгорнути діяльність, про що свідчить той факт, що до 1926 р. вчені університету написали наукові праці загальним обсягом понад 800 авторських аркушів, які чекали на опублікування. У 1932-1940 рр., наприклад, УВУ ніякої праці не видавав і лише 1942 р. у Празі побачив світ третій том «Наукового збірника УВУ у Празі». Тому, як свідчить бібліографія публікацій науковців УВУ, поміщена в офіційному виданні університету, а також дані, наведені П. Зленком у «Бібліографічному покажчику наукових праць української еміграції. 1920-1931» (Прага, 1932), університетські професори друкувалися у Берліні, Варшаві, Відні, Вінніпезі, Женеві, Загребі, Києві, Лейпцигу, Лондоні, Львові, Мюнхені, Парижі, Перемишлі, Рівному, Чернівцях [29, С. 64].

Звісно, найбільше вони друкувалися у Чехословаччині - у різких чеських та українських виданнях та видавництвах Праги, Подебрад, Брно, Ужгорода, зокрема у

празьких видавництвах «Чесько-українська книга», «Полум'я», «Український громадський видавничий фонд». З останнім, наприклад, УВУ у червні 1925 р. підписав договір про створення при

Українському громадському видавничому фонді спеціальної «Фонди Українського університету в Празі» для видання наукової збірки, монографій, підручників тощо, що, щоправда, не дав очікуваних результатів. І все ж саме у Чехословаччині у міжвоєнні роки видатний український історик, професор УВУ Дмитро Дорошенко надрукував значну кількість із близько 1 тис. написаних ним робіт з історії України, культури, церкви, літератури, культурних та політичних відносин України із Західною Європою, проблем слов'янознавства, української історіографії тощо [91, С. 112].

«Мені тільки хочеться скільки можна більше отримати, - писав в одному з листів Д. Дорошенко про свою працю в еміграції, - щоб із мого перебування тут, на чужині, залишився якийсь корисний слід для рідного краю, щоб коли тут пропадає, то щоб хоч було чим мене згадати... Тому я, поки ще є можливість працювати, поспішаю щось робити..., пишу, скільки стає духу, сил і можливості... щоб хоч було чим мене згадати» [29, С. 65].

Саме в Празі побачили світ такі наукові праці, як «Триста років українського театру (1619-1919)» Д. Антоновича (1925), «Основи української літературно-наукової критики» (1924) та «Книга биття українського народу як декларація прав української нації» Л. Білецького (1942), «Старослов'янська кераміка» І. Борковського (1939), «Історія кооперації» С. Бородаєвського (1925), «Т.Г.

Масарик: національна

проблема та українське питання» А. Бочковського (1930), «Архітектура старокнязівських часів» (1924) та «Чужі про Україну» (1942) В. Січинського, «Держава та політичне право» В. Старосольського (1926), «Логіка» (1924) та «Нариси з історії філософії в Україні» (1931) Д. Чижевського, «Нариси з нової історії Європи» А. Шульгіна (1925), «Основи теорії статистики» Л. Шрамченко (1930), «Формація української нації. Нарис історії України» В. Щербаковського (1941), «Статистика. Історія статистики та статистичних установ» (1925) та

«Еволюційні зміни в ідеології статистики» (1927) Ф. Щербіни та деякі інші, у тому числі видані чеською мовою «Основи модерного приватного права» С. Дністрянського (1928), «Моністична теорія» О. Одарченка (1938), «Німецька колонізація на Україні» С. Шелухіна (1938). В тому числі видані чеською мовою «Основи модерного приватного права» С. Дністрянського (1928), «Моністична теорія» О. Одарченка (1938), «Німецька колонізація на Україні» С. Шелухіна (1938) у тому числі видані чеською мовою «Основи модерного приватного права» С. Дністрянського (1928), «Моністична теорія» О. Одарченка (1938), «Німецька колонізація на Україні» С. Шелухіна (1938) [29, С. 67].

Під час написання наукових праць професора Українського вільного університету використовували фонди празьких архівів та бібліотек, інші джерела, матеріали Музею визвольної боротьби України (заснований у 1925 р.) та книги з університетської бібліотеки. Остання була заснована згідно з рішенням Сенату УВУ у квітні 1922 р., який обрав бібліотечну комісію на чолі з професором Д. Антоновичем. Завдяки його зусиллям (він протягом 17 років керував університетською бібліотекою) постійно збільшувалися фонди бібліотеки, незважаючи на те, що вона не мала власного бюджету (за винятком разових невеликих асигнувань) та поповнювалася переважно за рахунок пожертвувань, взаємообміну літературою. Так, якщо наприкінці першого року свого існування бібліотека УВУ мала 839 книг та брошур, то вже 1926 р. - 4261 [91, С. 112].

У звітах бібліотечної комісії УВУ містяться дані про шляхи поповнення бібліотеки. У 1924/25 навчальному році, наприклад, українські вчені безкоштовно передали їй 866 книг, з них: Антонович - 172, Дорошенко - 111, Шелухін - 56, Слюсаренко - 55, Яковлев - 47 книг, а професор Горбачевський з березня по вересень 1924 відраховував для бібліотеки свою щомісячну платню проректора (500 крон). Крім того, до бібліотеки УВУ надійшло 25 книг від О. Крушельчицького з Відня, 21 - від Л. Лукасевича з Варшави, 3 - від академіка М.Птухи з Києва, 2 - від професора Шелудька із Софії тощо. Інститут та Фонд Карнеджі у Вашингтоні включили УВУ до списку інституцій, яким надсилалися безкоштовно всі їхні видання: у 1926 р. університетська бібліотека отримала від них 43 томи видань

різними мізками [29, С. 68].

Одним із шляхів поповнення фондів бібліотеки УВУ був обмін літературою з науковими інститутами, видавництвами та бібліотеками як ЧСР, так і зарубіжними. Зокрема інтенсивним був взаємообмін науковими виданнями між УВУ та Науковим товариством ім. Шевченка у Львові, Академією наук та Інститутом народної освіти (університетом) у Києві, українськими науковими інститутами у Берліні та Варшаві, Карловим університетом та іншими високими школами Чехословаччини.

Лише упродовж 1924/25 навчального року бібліотека УВУ шляхом обміну отримала 137 книг. «Бібліотека Київського Інституту народної освіти, - зазначалося, наприклад, у її листі до УВУ від 18 квітня 1928 р., - висловлює свою щирю подяку за низку Ваших цінних видань, які вона в ці дні отримала. Просимо й надалі надсилати Ваші видання. Влітку цього року вийде 3 кн. Левченка «Степан Руданський», В. Перетця «Слово про похід Ігорів», О.Фоміна «Флора України», В. Щербини «Нові студії з історії Києва» та ін. У червні 1939 р. університетська бібліотека вже мала 10380 книг. Ними користувалися не лише викладачі, а й студенти Українського вільного університету: у 1924/25 навчальному році, наприклад, бібліотека видала читачам 974 книги [29, С. 69].

Окрім плідної наукової роботи, професори УВУ проводили велику науково-просвітницьку діяльність, яка сприяла ознайомленню громадськості Чехословаччини з історією, культурою українського народу, досягненнями розвитку науки української еміграції, а також становленням взаєморозуміння та творчої співпраці між українськими та чеськими вченими, діячами культури. Зокрема, ще 1919-1920 років. завдяки зусиллям українських вчених та за допомогою дипломатичної місії УНР у Празі було випущено українською, чеською та деякими іншими мовами понад 20 науково-популярних брошур із серії «Пізнаймо Україну», метою яких було завоювання симпатій до українського народу, його культурних, політичних змагань. Як зазначалося у передмові першої брошури цієї серії «Українці - чехам» (автор - професор С. Дністрянський), «головним завданням видань «Пізнаймо Україну» буде з'ясування речових та психологічних основ до чесько-українського зближення- Вказану серію видань призначаємо для послідовно

українським питанням, оскільки воно може цікавити чеське громадянство... Сподіваємося, що ця спроба розпочати чесько-українське та зближення зустрине інтерес у чеському народі та призведе до нав'язування та зміцнення приятельських відносин кордону самостійними республіками...». У серії видано також праці С. Смаль-Стоцького «Львів - серце Західної України», І. Бочковського «З історії України та українського відродження» та «Україна та українці (з етнографічною картою)», Д. Дорошенко «Міжнародна орієнтація українців за часів» війни та революції» та «Угорська Україна» та ін. [91, С. 113].

Професори УВУ активно співпрацювали у різних енциклопедичних виданнях Чехословаччини. Так, авторами поміщених у них українознавчих матеріалів були І. Горбачевський, О. Колеса, Л. Білецький, Д. Антонович, Ф. Стешко, В. Сичинський, В. Щербаківський та деякі інші українські вчені. Професор Д. Дорошенко, наприклад, написав кілька нарисів про українських історичних діячів для чеського енциклопедичного видання «Творці історії». Цікаво відзначити, що в чеських енциклопедичних багатотомних виданнях кінця 20-30-х років «Новий великий ілюстрований науковий словник», «Ком'янський науковий словник» вперше з'являються статті про В. Біднова, І. Горбачевського, Д. Дорошенка, С. Рудницького, А. Колесу, І. Панькевича та інших українських вчених-емігрантів [29, С. 69].

Як зазначав С. Віднянський: «Ефективним напрямом культурно- наукової діяльності професорів УВУ у Празі була їхня участь в організації та проведенні різноманітних виставок, які використовувалися для національного визнання України у світі. Так, в організованій у квітні 1924 р. Українським громадським видавничим фондом (голова Є. Віровий) та виставці українських печаток та української книжкової графіки у Празі активну участь взяли професори УВУ Д. Антонович та В. Сочинський. На ній експонувалася продукція (починаючи з 1918 р.) майже всіх українських видавництв Чехословаччини, Німеччини, Австрії, західноукраїнських земель, захоплених Польщею та Румунією, та частково навіть радянської України, а також табірні видання та українська періодика (всього діяло)» [91, С. 144].

Празькі газети високо оцінили цю виставку. Зокрема, велику статтю про неї

було опубліковано 10 квітня у газеті «Ческословенська Республіка». Її автор - відомий чеський публіцист Ф. Заплетал писав: «Для Праги виставка української книги має особливе значення. Ці противники знайдуть на виставці переконливі докази про безпідставність своїх застарілих уявлень. Називаючи цікаві експонати виставки, автор зазначав: «Вже з цього сухого огляду видно, що існує самостійна українська література, написана окремою українською мовою та зрозуміла населенню Харківщини, Київщини так само добре, як та населенню Галичини та нашої Підкарпатсько! Русі... Виставка українських печаток у Празі має більше значення, ніж надають їй, мабуть, самі організатори» [109, С. 34].

Привернув увагу відвідувачів та український відділ на виставці книжкової культури, влаштований з нагоди міжнародного з'їзду бібліотекарів та приятелів книги, що проходив улітку 1926 р. у Празі. Виставковий комітет на чолі з професором УВУ Д. Антоновичем зібрав для неї українські видання за останні десять років - лише понад 2 тис. книг. Великий інтерес відвідувачів (в українському відділі виставки побувало понад 600 осіб) викликали, зокрема, колекції українських видавничих знаків та екслібрисів, упорядковані професором УВУ В. Січинським. Подібні виставки української книги експонувалися у Празі та під час українських наукових з'їздів у 1926 та 1932 рр., на яких були широко представлені праці вчених УВУ [29, С. 70].

Таким чином, у міжвоєнні роки, коли УВУ фактично залишився єдиним українським університетом у світі, його професорський склад, до якого входили багато видатних науковців - авторитетних фахівців з різних галузей знань, гідно представляв українську університетську науку. Його діяльність високо оцінена на II Українському науковому з'їзді у Празі у 1932 р., де у 18 доповідях було показано досягнення української еміграції у різних галузях знань за останнє десятиліття та особливо виділено вагомий внесок у розмітки української науки вчених УВУ.

РОЗДІЛ 3.

ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС ТА СТУДЕНТСТВО У ПРАЗЬКИЙ ПЕРІОД ФУНКЦІОНУВАННЯ УНІВЕРСИТЕТУ

3.1. Особливості організації освітнього простору.

Український вільний університет у Празі успішно виконував і своє першочергове завдання - «дати можливість українській емігрантській молоді та взагалі тим з української еміграції, хто не закінчив вищої освіти, цю освіту здобути у стінах українського університету».

Як зазначалося вище, однією з основних причин переведення Українського вільного університету з Відня до Праги була наявність у Чехословаччині численного українського студентського товариства. Саме УВУ першим отримав матеріальну допомогу від чехословацького уряду для української молоді, яка прагнула здобути вищу освіту. Вже під час перших переговорів із представниками влади Чехословаччини ректор університету О. Колесса наголошував на необхідності створення у Празі умов для навчання української молоді, яка перебувала в республіці та надання матеріальної допомоги студентам-українцям, особливо майбутнім слухачам [29, С. 71].

Уряд ЧСР прихильно ставився до пропозицій Колесси і вже у листопаді 1921 р. було створено «Чесько-український комітет допомоги українській молоді» (ЧУК) для «турботи про забезпечення освіти українським емігрантам у вищих навчальних закладах Чехословаччини». Головою ЧУК було обрано професора Карлового університету Я. Бідло, а його заступником - професора А. Колеса. З січня 1922 р. Комітет отримував із державного фонду ЧСР щомісячні субвенції для виплати 60 стипендій українським студентам. Умовою отримання стипендій було успішне навчання, причому спочатку допомога надавалась шляхом забезпечення їх житлом, одягом, підручниками, їжею тощо. (наприкінці 1921 р. її отримували 557 українських студентів) і лише з 1922 р. комітет щомісяця видавав стипендії у розмірі близько 500 к. Слід також зазначити, що хоча при встановленні стипендій для українських студентів необхідною умовою їх отримання не було поставлено

обов'язкової запис слухачами УВУ (на чому наполягали представники університету в ЧУК), все ж таки з 844 чол., які в літньому семестрі 1922 р. почали отримувати стипендії, в УВУ записалося 615, а в зимовому семестрі 1922 р. - відповідно 1071 та 874. за перші десять років існування ЧУК щомісячну стипендію отримували 1992 українські студенти, 1062 з яких за цей час отримали дипломи чеських вищих навчальних закладів. У ньому, зокрема, у зв'язку з великою кількістю українських студентів були організовані спеціальні курси, на яких, крім професорів УВУ, викладали відомі чеські професори Бідло, Горак, Пастернак, Поливка та інші [29, С. 72].

Крім розподілу стипендій, Чесько-український комітет містив кілька інтернатів для студентів-емігрантів, допомагав їм ліками, підручниками, опікувався різноманітними студентськими організаціями, зокрема, Українським студентським кооперативом у Празі, організовував під час канікул екскурсії за кордон. З ініціативи УВУ комітет доклав багато зусиль для приїзду до Праги на навчання української молоді, які опинилися далеко за межами Чехословаччини (з Єгипту, Румунії тощо) та особливо для навчання воїнам УГА, які були інтерновані в таборі Німецького Яблонського та Йозефова. Допомога українським студентам у ЧСР надавали різні організації та гуманітарні місії, включаючи міжнародні. Американське товариство «У.М.С.А.», наприклад, виділило кошти для безкоштовного харчування 60 українських студентів, житло зі зниженою платою для 30 студентів, а американська місія «Методистів» відкрила для них у Празі їдальню «Менза Методистів», де харчувалося понад 200 чол. з доплатою кожному по 60 крон щомісяця [91, С. 152].

У відповідь на піклування ЧУК, Сенату УВУ та інших організацій та місій «академічна молодь, ... з незвичайною пильністю присвячувалася науковим студіям, так, що справила собі найкращу славу у професорів Карлового університету, як і інших високих шкіл, вся вона з дуже незначними виїмками виявлялася найкращими свідченнями про екзамени державних та колоквойних». Про сильний потяг української еміграції, зокрема у Чехословаччині, до здобуття вищої освіти, особливо після відкриття там кількох високих українських шкіл, у тому числі УВУ,

незважаючи на вкрай складні умови життя на чужині, багато говорилося ¹ на I конференції української еміграції (Прага, червень) 1929 р.). Професор українського високого педагогічного інституту ім. Драгоманова у Празі С. Сірополко, зокрема, серед причин визначав складні умови навчання [29, С. 73].

В архіві Українського вільного університету, окрім списків прийнятих студентів та їх біографічних даних, є чимало листів, заяв із проханням віднести до УВУ, в яких переважають «мотиви вищого ладу», що цілком зрозуміло. Ці матеріали дають можливість з'ясування географії, походження, соціального стану, роду занять майбутніх слухачів УВУ та інших даних про них. Так, наприкінці 1921 р. з проханням зарахувати до УВУ звернулися до Управи університету чиновники Донського імператора Олександра III кадетського корпусу м. Ізмаїла в Єгипті Михайло Авілов, Олександр Бондаренко та Павло Барановський, відомі діячі українського культурного життя з Миколаївщини Микола Аркас - українські табори з Йозефова Іван Борковський, Дмитро Трут та Іван Ільницький, з колективними заявами - члени Товариства українських студентів «Січ» у Чернівцях, 16 членів Спілки студентів-українців з табору інтернованих в Орадеа-Марі (Румунія) з рекомендацією керівників М. Мітковича та Л. Миколаєнка тощо. Серед прийнятих в УВУ у 1928-1943 рр. були представники всіх українських земель, у тому числі 42 уродженці Підкарпатської Русі (Закарпаття) різних національностей (українці, угорці, євреї, німці), а також румуни (брат та сестра Пехт, З.С. Фейка), угорці (Ш. Фюлеї, В. Мугр), чехи (Й. Бенеш, Е. Алпар), росіянин Костянтин Поляков та ін. [109, С. 35].

У щорічних звітах про діяльність Українського вільного університету містяться статистичні дані про слухачів обох факультетів за семестрами, їх розподіл за національністю, походженням тощо. Ось, наприклад, як виглядає статистика запису студентів на УВУ в Празі:

Навчальний	Семестр	Кількість записаних слухачів	Навчальний рік	Семестр	Кількість записаних слухачів
1921/22	зимовий	702	1933/34	зимовий	232
	літній	615		літній	253
1922/23	зимовий	874	1934/35	зимовий	215
	літній	654		літній	235
1923/24	зимовий	580	1935/36	зимовий	231
	літній	449		літній	216
1924/25	зимовий	437	1936/37	зимовий	241
	літній	382		літній	187
1925/26	зимовий	390	1937/38	зимовий	88
	літній	276		літній	77
1926/27	зимовий	250	1938/39	зимовий	66
	літній	251		літній	61
1927/28	зимовий	245	1939/40	зимовий	68
	літній	194		літній	100
1928/29	зимовий	203	1940/41	зимовий	92
	літній	162		літній	107
1929/30	зимовий	289	1941/42	зимовий	125
	літній	253		літній	127
1930/31	зимовий	243	1942/43	зимовий	135
	літній	253		літній	109
1931/32	зимовий	240		зимовий	

				дані
	літній	220	1943—1945	літній відсутні
1932/33 •	зимовий	232		зимовий
		258		дані
	літній			літній відсутні

Отже, з 1921 по 1943 р. (за 22 академічні роки, 44 семестри) на два факультети УВУ було прийнято (записано) 11 617 студентів - у середньому по 264 на семестр. Кількість студентів, як видно з наведеної таблиці, з багатьох причин була неоднаковою в таблиця наведена на основі щорічних звітів УВУ. При її аналізі слід враховувати, що одні й самі студенти навчалися (записувалися) в університеті кілька семестрів. Тому, якщо врахувати, що право викладати предмети у початкових класах гімназії (1-4 класи.) мали лише студенти, які прослухали 4 семестри та склали відповідний Іспит, а у старших класах 5-8 кл) - після 8 семестрів навчання та отримання абсолюторіуму (Диплома), то виходить, що повний курс навчання в УВУ за празький період його діяльності закінчили не більше 2-3 тис. чол. літньому семестрі 1938/39 року - лише 61. Зокрема, зменшення числа слухачів університету у 1937-1939 рр. було наслідком запровадження згідно з розпорядженням Міністерства школи та народної освіти ЧСР від 4 червня 1937 р. плати за навчання, а також вкрай складним отриманням віз українцям з Польщі та Румунії та драматичних подій у Чехословаччині після підписання Мюнхенської угоди 1938 р. Певне збільшення кількості студентів УВУ у 1940-1941 роках. сталося за рахунок нових емігрантів із Карпатської України після її окупації Угорщиною та Західною Україною після її приєднання до УРСР [29, С. 75].

Основний контингент слухачів Українського вільного університету склали вихідці з різних українських земель, але найбільше із західноукраїнських. На початку празького періоду діяльності УВУ українці становили понад 90% студентів, наприкінці - близько 75%. Було також чимало білорусів, болгар, вірмен, грузинів, прибалтійців, угорців, росіян, німців, євреїв, поляків, словаків, сербів, хорватів, чехів тощо. Наприклад, у першому у Празі семестрі (зимовий 1921/22 роки) в УВУ навчалися 702 студенти, що відбувалися: із ЧСР - 33 чол. Східної Галичини - 513,

Наддніпрянської України - 118, Буковини - 28, Кубані - 7, Білорусії - 2, Росії - 1⁴. За національністю вони розподілялися таким чином: українців - 655, у тому числі 15 підкарпатських русинів-українців, чехів - 15, білорусів - 2, росіян - 1, німців - 3, євреїв - 26 чол. А у літньому семестрі 1930/31 навчального року слухачами УВУ записалося 253 чол. (з них 61 чол. вперше), у тому числі: 165 українців, 30 євреїв, 15 чехів, 13 росіян, 8 угорців, по 5 німців та словаків, 4 румуни, з білорусів, по 2 грузини та поляки, 1 болгарин [29, С. 76].

При заснованні Українського Університету в Празі передбачалося організувати три факультети: правничий, філософічний і природничо-математичний, але брак коштів примусив обмежитися лише двома першими факультетами, при чому правничий факультет одержав назву «факультет права й суспільних наук», а філософічний факультет поділено на два відділи: історично-філологічний і природничих наук. Тимчасом потреба третього факультету, для якого серед еміграції знайшлося б досить наукових сил, весь час відчувалася; завдяки цьому Університет не зміг зібрати в своїх стінах більшого числа українських професорів, і з цього погляду неможливість відкрити третій факультет являється, до певної міри, дефектом в організації Університету, дефектом, який, правда, не залежав від доброї волі фундаторів Університету [91, С. 153].

За всім тим, склад професорської колегії постійно поновлювався новими силами, серед самої колегії відбувався постійний рух шляхом придбання членами її вищих наукових кваліфікацій через габілітації, підвищення після подання й апробації дисертацій і наукових праць доцентів на надзвичайних професорів, а цих останніх на звичайних. При відкритті

Університет числив у складі професорської колегії: 12 професорів і 4 доценти, всього 16 осіб. Під кінець 1921/22 року професорська колегія вже складалася з 16 професорів, 4 доцентів і 1 лектора (21 особа), в наступному академічному 1922/23 році було: 17 звичайних професорів, 4 надзвичайних, 3 доценти, 2 лектори, разом 26 осіб. В році 1923/24 було: 19 звичайних професорів, 7 надзвичайних, 3 доценти-супленти (доценти, що заміщали самостійні кафедри), 3 доценти і 4 лектори, разом 36 осіб. Цю кількість професорського складу можна вважати нормальною й сталою

для нашого Університету, бо в наступних роках вона мало мінялася, лише вищі⁵ категорії збільшувалися за рахунок нижчих (звичайні професори за рахунок надзвичайних і т. д.): так року 1924/25 було 36 осіб, 1925/26 - 7 осіб, р. 1926/27 - 36 осіб, р. 1927/28 - 34 особи, р. 1928/29 - 35 осіб, р. 1929/30 - 35 осіб і останнього року 1930/31 - 39 осіб; цього року значно збільшилася кількість приват-доцентів (доценти без сталої платні) і професорська колегія складалася з 24 звичайних професорів, 1 надзвичайного, 2 доцентів- суплентів, 1 доцента, 7 приват-доцентів і 4 лекторів. Крім того, числиться ще 7 асистентів при різних кафедрах. Протягом 10-ти років зі складу професорської колегії вибуло 6 професорів і 1 доцент (проф. Р. Смаль-Стоцький перейшов до Варшавського Університету 1925 р., проф. С. Рудницький 1926 р. виїхав до України, проф. М. Лозінський 1927 р. виїхав до України, проф. О. Лотоцький 1928 р. перейшов до Варшавського Університету, а доцент Буткевич виїхав до Південної Америки, нарешті померли проф. Р. Лащенко і М. Собат) [29, С. 77].

Український Університет в Празі, як хронологічно перша українська висока школа в ЧСР., прислужився до поповнення професорського складу двох інших високих шкіл: Української Господарської Академії в Подебрадах та Українського Педагогічного Інституту ім. Драгоманова в Празі, а також і Студії Пластичного Мистецтва в Празі. Ряд професорів нашого Університету викладали або викладають ще й тепер на цих школах. Професура нашого Університету знаходить собі признання й серед чужоземних університетів: так професор і перший ректор нашого Університету, др. О. Колесса є нині надзвичайним професором Кардового Університету, проф. Д. Дорошенко є покликаним професором того ж таки Кардового Університету, др. С. Дністрянський є таким самим професором німецького університету в Празі, професор В. Тимошенко є професором Мічиганського Університету в Сполучених Штатах Півн. Америки, проф. В. Біднов є професором богословського факультету Варшавського Університету. З числа вибувших професорів два займають катедри у Варшавському Університеті (проф. Р. Смаль-Стоцький та проф. О. Лотоцький), один керує дослідною катедрою та картографічним інститутом в Харкові (проф. С. Рудницький), один займає там само

самостійну катедру (проф. М. Лозинський). Професори нашого Університету були обрані за членів Всеукраїнської Академії Наук у Києві (проф. др. І. Горбачевський, проф. др. С. Смаль-Стоцький, проф. др. С. Дністрянський). Нарешті, багатьох з професорів нашого Університету обрано за членів Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, а професорів О. Колессу, С. Смаль-Стоцького, В. Тимошенка і О. Мицюка обрано за членів недавно заснованого чеського Слов'янського Інституту у Празі [29, С. 77].

Науково-педагогічна праця професорської колегії Українського Університету складалася, головним чином, з провадження викладів для студентів Університету по предметам університетського курсу, з керування різного роду практичними вправами, семінарами, екскурсіями, з переведення курсових колоквиумів, іспитів і рігорозів, з рецензування праць студентів і аспірантів на доцентів та при підвищенні кваліфікації професорів. Крім нормальних, курсових викладів в Університеті були організовані ще й публічні виклади для ширшого громадянства, а з 1930 р. на факультеті права й суспільних наук були організовані академічні засідання факультету, приступні і для не-членів факультетської колегії, на яких професори факультету читали доклади на різні теми і провадилися дебати по цих викладах [91, С. 165.

Чисто наукова праця професорів провадилася досить інтенсивно, про що свідчить, напр., список виготовлених до друку наукових праць (в звіті за перше 5-річчя, сторінки 223-227 та список праць опублікованих в цьому нашому виданні). Читання докладів з актуальної наукової праці професорської колегії, обмін науковою думкою, дебати провадилися в наукових товариствах, заснованих при Університеті:

Історично-

Філологічному та Правничому і на згаданих вище академічних засіданнях правничого факультету. Перше Т-во особливо інтенсивно працювало, відбувши в цьому році своє 200-е засідання; воно випустило друком 1-й том своїх «Праць» та готувить до видання 11-й том і 8 літографованих річних справоздань зі своєї діяльності. Правниче Т-во також випустило детальний звіт зі своєї діяльності та 2 праці свого голови, проф. Р. Лащенка.

Для поповнення професорського складу молодими науковими силами Університет з першого ж року свого існування став підбирати більш талановитих та охочих до наукової праці українських емігрантів, докторів і студентів та матеріально їх забезпечувати [29, С. 78].

З цією метою при Університеті засновано інститут професорських стипендіатів.: «В 1921-22 академічному році таких стипендіатів числилося 9, в 1922/23 - 17, в 1923/24 - 12, в 1924 25 - 8 і 4 без утримання. Потім, наслідком вичерпання фондів, припинено видачу стипендій аж до 1927/28 р., коли Міністерство Шкіл і Народної Освіти приділило одну стипендію, а в наступному році - 5 стипендій для 5-ох нових стипендіатів, з яких два перейшли вже габілітаційні акти і дістали право викладати в якості доцентів а один зголосився до габілітаційного акту. Таким чином, з числа всіх зазначених вище стипендіатів вступили в склад професорської колегії: др. О. Баранів - приват-доцентом Університету при кафедрі римського права: інж. Г. Бочковський - доцентом Університету, потім доцентом Української Господарської Академії в Подєбрадах на кафедрі соціології, др. О. Гайманівський - доцентом-суплентом Університету на кафедрі історії українського права, др. М. Дольницький - доцентом Український Педагогічного Інституту в Празі на кафедрі географії, др. С. Наріжний - лектором того самого Інституту на кафедрі всесвітньої історії, С. Романовський - доцентом Української Господарської Академії в Подєбрадах на кафедрі математики, др. Ю. Русов - доцентом тієї самої Академії і приват-доцентом Університету на кафедрі зоології, Ф. Слюсаренко - доцентом-суплентом Університету на кафедрі класичної історії і доцентом Український Педагогічного Інституту в Празі, др. К. Чехович - приват-доцентом Університету на кафедрі словянської філології; др. Є.І Приходько був призначений асистентом Університету при кафедрі статистики» [29, С. 79].

Український Університет засновано в Празі з метою дати можливість українській емігрантській молоді і взагалі тим з української еміграції, хто не закінчив вищої освіти, цю освіту добути в стінах українського університету. Тому разом і поруч з заходами для організації університету ректор і Сенат Університету

приклали багато старання, щоб уможливити матеріально українським студентам перебування в Празі. Деталі зробленого в цьому напрямі читач знайде на, а тут слід ще раз підкреслити, що Український Університет - перший здобув допомогу Чехословацької влади для українського студентства: на пропозицію ректора Університету, проф. О. Колесси, був організований «Чесько-український комітет допомоги українській молоді», заступником голови якого став ректор Університету. Хоч при встановленні стипендій для українських студентів не поставлено необхідною умовою запис в число слухачів Українського Університету, але все ж таки з числа 844 студентів, що в літньому семестрі 1922 р. почали pobірати стипендії, на Університет вписалося - 615, а в зимовому семестрі 1922 р. з числа 1071 студентів-допомоговців на Університет було вписаних 874 [91, С. 188].

Студенти Українського Університету, згідно з правилами, поділяються на звичайних і надзвичайних. Від перших обов'язково вимагається матури класичних чи реальних гімназій або реальних шкіл (останні повинні скласти додатковий іспит з латинської мови при університетській комісії); приймаються також ті, що закінчили середню школу вншого типу, якщо програм і права її прирівняні до гімназій. Приймаються слухачі способом іматрикуляції, за правилами Кардового Університету. Протягом 10-ти років на Університеті було вписано 7702 студентів і студенток [7, С. 32]. Розподілення їх по семестрах і факультетах показане на наступній таблиці.

Статистика запису студентів за 10 років на Українському Університеті в Празі.

І рік	Семест	Філо соф. факульт.	Фак. Права і Сусп. Навк <small>азом</small>
	зимов	420	282
	літній	357	258
	зимов	542	332
	літній	381	273
	зимов	350	230
	літній	283	166
	зимов	295	142
	літній	258	124
	зимов	224	166
	літній	164	112
	зимов	144	106
	літній	121	130
	зимов	132	113
	літній	106	88
	зимов	103	100
	літній	91	71

	зимов	125	164
	літній	116	137
	зимов	115	128
	літній	102	151

Як бачимо - разом за 10 років - 7.702 Пересічно на 1 сем. - 385.

Філософський факультет - 4427, пересічно 221.

Правничий факультет - 3.274, пересічно 164.

Основний контингент слухачів Університету становлять студенти українці, яких було в перших роках 90-95%, а в останніх роках 10-ліття 70- 75%. Крім українців серед студентів Університету були: білоруси, болгары, вірмени, голандці, грузини, естонці, жиди, жиди-караїми, латиші, литовці, мадяри, німці, осетини, поляки, росіяни, серби, словаки, словінці, татари, хорвати, чехи. Походили студенти Університету з таких країн: Австрія, Білорусь, Болгарія, Буковина, Вірменія, Галичина, Голяндія, Грузія і Кавказ, Естонія, Кубань, Латвія, Литва, Угорщина, Німеччина, Польща, Румунія, Югославія, Чехословацьчина й Україна [29, С. 80].

Згідно з правилами внутрішнього розпорядку на факультетах, контроль над працею студентів Університету переводиться шляхом встановлення мінімуму викладових годин, який мають прослухати студенти в даному семестрі, посвідками професорів на індексах про відвідування викладів, повірічними колоквіумами, нарешті, складанням абсолюторних іспитів [109, С. 38].

Абсольвенти Університету , що бажають одержати ступінь доктора прав або доктора філософії, повинні скласти ригорозальні іспити в спеціальних комісіях та подати дисертації (на філософічному факультеті). Тому що величезна більшість студентів Університету були разом з тим і студентами чеських університетів та високих технічних шкіл, то багато зусилля студенти клали на отримання дипломів цих шкіл, тим більше, що від цього залежало часто одержання стипендій. Цілком природно, що, перевівши тяжку працю над здобуттям диплом) однієї вищої школи, не кожний зі студентів зважувався складати ригорози в Українському Університеті, щоб одержати ще один диплом від Українського університету Цим у великій мірі пояснюється той факт, що кількість виданих Українським Університетом дипломів доктора прав і доктора філософії, порівнюючи з кількістю студентів, незначна. За 6 років Український Університет видав всього 88 дипломів, в тому числі: доктора

прав - 57, доктора філософії -31 [91, С. 189].

Підводячи підсумки діяльності Українського Університету в Празі за років його існування, можемо з повним задоволенням констатувати, що Університет досяг своєї мети і належним способом сповнив своє завдання, як єдиного українського університету на у тогочасному цілому світі. За ці роки Університет остаточно сконсолідувався, його професура довела свій педагогічний досвід та виявила себе назовні науковими працями в різних галузях людського знання. Виробилася певна й стала практика університетська за зразком західноєвропейських університетів, але на ґрунті національному, українському [109, С. 39].

Університет, як міцна добре організована інституція продовжував свою працю без того, щоб потрібно було для цього вживати якихось додаткових заходів чи реорганізації. Те, що Український Університет в Празі проіснував так довго, виконуючи своє завдання української високої школи та поповнюючи українську науку й культуру новими цінностями, - це все являється результатом двох чинників: праці українських наукових сил, скупчених в Університеті та моральної підтримки й матеріальних засобів, які виділяла Університетові Чехословацька влада. «Чеська влада проявила свою симпатію до нашого Університету словом і ділом», сказав у своєму інавгураційному звіті перший ректор, проф. О. Колесса. «Передовсім Президент Чехословацької Республіки, Т.Г. Масарик, так само, як інші великі учителі й будителі чеського народу, проявив велике зрозуміння наших культурних стремлінь і окружував Український Вільний Університет своєю ласкавою опікою [91, С. 191].

Не менше зрозуміння культурної ваги УВУ. для приятних взаємин обох сусідніх братніх народів проявив тодішній президент міністрів, міністр закордонних справ, проф. др. Бенеш. Прихильно віднеслися до УВУ. міністр др. Гірса, міністри освіти, проф. др. Шуста, др. Шробар та інші міністри. Ні один словянський народ, каже далі проф. О. Колесса, не привязував такої ваги до приятної взаїмности між словянськими народами, що народ чеськословацький. У нього була і є ідея словянської взаїмности не голосом, не фразою, а реальною потребою серця. Тому ... чеськословацький нарід - скоро осягнув свою державну незалежність - зреалізував

ідею словянської взаїмності в найкращий і найвимовніший спосіб, бо подав приют і братню руку вченим і молоді тих словянських народів, що не можуть свobodно розвивати своїх національно-культурних стремлінь на рідній землі. Даючи матеріальну поміч Українському Вільному Університетові та українській академічній молоді сповнили згадані чинники чеськословацької суспільности культурний акт історичного значіння, якого вага сягає далеко поза обрій нинішніх подій та сучасного кругозору» [29, С. 81].

Цю справедливу оцінку допомогової акції Чехословацької влади, зроблену проф. О. Колессою при закінченні першого року існування Українського Університету в Празі, можна з вдячністю констатувати тут, що протягом років Чехословацька влада на чолі з президентом, проф. Т.Г. Масариком не переставала в своєму прихильному відношенні та в матеріальній і моральній допомозі Українському Університетові в Празі [91, С. 201].

Як зазначав професор Колесса випускаючи ювілейний збірник діяльності УВУ: «Випускаючи цей Збірник матеріалів про діяльність Українського Університету в Празі, що містить в собі історію культурної праці української еміграції в ЧСР., з великою приємністю й сердечною вдячністю заносимо на сторінки історії Українського Університету в Празі, а тим самим і на сторінки історії культурного розвою українського народу, гуманну, братню допомогову акцію чехословацького народу й його Високої Влади та сердечну, ласкаву гостинність, яку виявили його представники супроти Українського Університету в Празі та його професорської колегії і слухачів. Нехай збережеться цей шляхетний чин чехословацького народу й його Високої Влади для прийдешніх поколінь українського народу, як яскравий зразок правдивого розуміння й чинного здійснення великої всесловянської ідеї» [29, С. 82].

Виходячи із архівних даних, маємо змогу проаналізувати кількісний та національний склад студентів УВУ у різні періоди його існування у Празі:

а) «На Філософічному факультеті в зимові семестри були вписані зазвичай від 50 до 65 звичайних слухачів, 28 надзвичайних разом 93; в тому числі: 60 студентів та 30 студенток. На перший семестр записалося 29 звичайних слухачів і 12

над звичайних разом 41. За національністю: 53 українців, 17 жидів, 9 росіян, 3 чехи, 3 румуни, 2 болгары, 2 мадяри, 2 білоруси, 1 словак, 1 поляк. В літнім семестрі було 57 звичайних 22 над звичайних разом 79 слухачів; в тому числі: 51 студентів і 28 студенток. На перший семестр записалося 23 звичайних, 5 над звичайних разом 28. За національністю: 42 українців, 8 мадярів, 8 жидів, 7 росіян, 4 словаки, 3 чехи, 2 білоруси, 2 румуни, 2 німці, 1 поляк».

б) «На факультеті Права й Суспільних наук у зимовім семестрі були вписані: 114 звичайних, 33 надзвичайних, разом 147 слухачів; в тому числі 128 студентів й 19 студенток. На перший семестр вписалося 57 звичайних, 13 над звичайних разом 70 душ. За національністю: 81 українців, 26 жидів, 11 чехів, 11 росіян, 11 мадярів, 4 румуни, 3 поляки. В літнім семестрі були вписані: 116 звичайних, 25 надзвичайних, разом 141 слухачів; в тім числі 116 студентів та 25 студенток. На перший семестр записалося 46 звичайних і 9 надзвичайних разом 55 слухачів. З загального числа за національністю було: 66 українців, 18 жидів, 15 росіян, 16 мадярів, 11 чехів, 4 румуни, 2 німці, 1 поляк, 1 литовець і 6 словаків».

в) «Таким чином, на обидвох факультетах у зимовому семестрі числилося 240 слухачів, в літньому - 220».

г) Фінансовий стан університету. Як і попередні роки УВУ одержував субвенції від Міністерства Школи й Народної Освіти та від канцелярії тодішнього Президента. За шкільний рік Міністерство Шкільництва уділило:

«На платню професорам і персоналу канцелярії. К 280.767 - На адміністративні видатки (канцелярські, оренда помешкання, телефон, топливо, свято 10-тиліття Університету) К 42.53670 [29, С. 83].

Канцелярія Пана Президента переслала (в місяцях жовтні-грудні 1931 р. по К 10.000, а від січня 1932 по К 8000) за той же період К 102.000. За 1931-32 р. одержано всього дотацій К 425.30370. У цьому академічному, році, у зв'язку з загальною господарською кризою, УВУ довелося зазнати дуже тяжкої фінансової скрути. Мін. Шкіл, і Н. О. листом своїм з 21 жовтня 1931 р. повідомило, що з огляду на необхідні скорочення в державному господарстві, воно, починаючи з 1 січня 1932 р., примушено припинити цілковито

уділювання УВУ будь-яких грошових допомог. З 1 жовтня 1931 р. до 31. грудня³ т.р. Міністерство переводило фактичне скорочення своїх субвенцій УВУ і, не дивлячись на клопотання ректорату, тих скорочень не відкликало. Тому платню й адміністраційні видатки в тих місяцях прийшло зменшити приблизно на 20% проти попередніх років. В зв'язку з загрозливою фінансовою ситуацією 31. серпня 1931 року відбуто нараду професорів і доцентів УВУ, на якій ухвалено, що УВУ мусить існувати й надалі за всяку ціну, а для поагодження справи про уділення від Міністерства дальших субвенцій, обрано делегацію в складі ректорів проф. А. Яковлева і І. Горбачевського та академіка проф. С. Дністрянського, що відвідала Міністра Шкільн. д-р І. Дерера. В результаті, після дальших клопотань, згідно з відповідними ухвалами сенату, Міністерство змінило свій припис про припинення субвенцій і листом своїм з дня 9. X. 1931 р. пообіцяло уділити УВУ на 1932 р. допомогу в сумі ..... К 250.000. Пізніше Мін-во приписом своїм з 30 березня» [29, С. 82].

У 1932 р. зробило розпорядження про фактичну виплату УВУ половини цієї суми до кінця червня місячними квотами під титулом «платні професорам і службовцям УВУ «Крім того, теж Міністерство приписом з 30 грудня 1931 р., уділило ще субвенцію під титулом одноразової надзвичайної допомоги на адміністраційні видатки у сумі К 30.000. Таким чином, прибутковий бік кошторису УВУ на 1932-1936 рр. виносив: із фонду Міністерства 280.000 крон та із фонду Пана Президента 96.000 крон. Разом 376 000 крон [91, С. 201].

Отже УВУ в Празький період у зв'язку з загальною господарською кризою, примушений був існувати на значно скорочений кошторис. Зменшення видатків доходило по деяких статтях, як напр. платня професорам, аж до 50%, а від деяких адміністраційних потреб довелося зовсім відмовитись. Шукаючи спосіб вивести УВУ з непевного і незадовільного фінансового стану, сенат погодився з думкою Загальних Зборів професорів та доцентів, а також відповідних чинників М-ва Шкільництва і ухвалив утворити спеціальне Т-во прихильників УВУ у Празі, на чолі з виборною Кураторією, як виконавчим органом цього Т-ва. Основним завданням того Т-ва було здобуття коштів для УВУ. Земський Уряд в Празі прийняв статут до

відома дня 6. травня 1932 р. Видавнича діяльність університету. За браком коштів УВУ видав лише звіти з діяльності за друге п'ятиліття під титулом Український Вільний Університет в Празі в роках 1926-1931»сторінок XVI - 200 друку і 6 таблиць. Разом із виданими раніш звітами за перші п'ять років це видання містить всі дані про діяльність УВУ за 10 років [29, С. 83].

Крім участі у святкуванні місцевих свят бували й інші випадки репрезентації УВУ на зовні. Протягом року УВУ діставав від різних закордонних, чеських і українських високих шкіл та культурно-освітніх і громадських установ і організацій чисельну кількість запрошень на різні з'їзди, святкування, виклади, зібрання, похорони й т.п. Ректорат надсилав у більшості таких випадків відповідні привітання, GRATULACIJA, вирази співчуття і т. п., а в окремих випадках на такі запрошення брав участь особисто сам ректор, або доручав заступати УВУ кому небудь із професорів. Участь професорів УВУ на наукових конгресах тощо з браку коштів була сильно обмежена. Лише дехто з власної ініціативи і на власні кошти побував на конгресах чи з'їздах [91, С. 201].

Так, в квітні 1932 р. проф. С. Бородаєвський взяв участь на Міжнародному Конгресі середніх класів у Празі, де він виступав з промовою, як проф. УВУ, а в жовтні 1932 р. взяв участь на Конференції фундаторів Міжнародних Наукових Кооперацій в Інституті Базеля, де й обрано його в число членів. Та акад. проф. д-р С. Дністрянський брав участь 17 травня 1932 р., як представник факультету, на засіданні Організаційної Комісії З'їзду Всеслов'янських правників в Братиславі. Окремо треба згадати про участь професорів, доцентів, асистентів, та професорських стипендістів на II. Українському Науковому З'їзді в Празі, що відбувся 20-24 березня 1934 р.

Цікавою була ситуація із науковою бібліотекою УВУ. В академічних роках проміжку 1931 - 38 рр. для бібліотеки нічого не купувалося; нові придбання були або шляхом подарунків, або шляхом обміну. Поновився, після довгої перерви, обмін виданнями з Всеукраїнських Академічних Наук у Києві; з іншими установами обмін продовжувався регулярно» Міжнародна обмінна служба «з огляду на загальну кризу

відмовилася пересилати видання нашого УВУ [29, С. 83].

Окремою важливою подією освітнього процесу стало святкування десятилітнього ювілею існування університету. З нагоди десяти літ існування УВУ в Празі, 23 жовтня 1931 р. сенат влаштував святочні збори, присвячені цьому ювілеєві разом із інсталяцією нового ректора, академіка проф. д-ра І. Горбачевського. Ректор, проф. д-р І. Горбачевський, перейнявши уряд, між іншим звернувся до зборів з такою промовою: «Шановні присутні! Наш Університет влаштував нинішні святочні збори з приводу десятилітнього існування. 23. жовтня 1921 р. відбулася тут перша інсталяція ректора УВУ.

Хоча наш Університет зложений лише з двох факультетів і не міг розвинутися до повноти, як би було бажано, хоча він розміром невеличкий і дуже неповний - особливо в областях природописних наук - і не має жадних власних наукових дослідних інститутів, проте зумів він розвинути досить широку педагогічну діяльність і виконав теж наукову працю, яка найшла признання й у чужинців. Тепер він є єдиним українським університетом на світі і тому дорожить ним не лише професорський збір, що старається удержати його на відповіднім науковій рівні, але й ціле українське громадянство, що від десятків літ разом із українськими вченими боролось на Західній Україні завзято, але без успіху за оснування українського університету ...» [29, С. 76].

Український Університет в Празі протягом свого існування завше велику вагу звертав на виявлення своєї наукової діяльності назовні, як шляхом видавання наукових праць професорської колегії, так і через участь в різних міжнародних, слов'янських і чехословацьких конгресах, з'їздах, конференціях. На жаль, брак відповідних коштів перешкодив вповні здійснити вироблений план видавництва, а все ж таки за ці 10 років Університет видав літографічним способом 12 видань на 125 аркушах і друкарським способом 11 видань на 185 аркушах (список видань Університету вміщено далі). Що-до участі в конгресах, конференціях та з'їздах, то, починаючи з 1924 р. до 1931 включно, Український Університет узяв участь через своїх делегатів у 28-и конгресах і з'їздах, при чому протягом 10-ти місяців 1931 р. Університет узяв участь у 9-ти міжнародних наукових конгресах та з'їздах [91, С.

204].

Крім того, через Український Академічний Комітет, як член його, Університет бере участь у праці Міжнародної Комісії для Інтелектуальної Співпраці при Лізі Націй (СоттІ88Іоп Іпіетайопаіе де Іа Соорегатіоп ІпІеІесШеІе де ІаВ.І). Н). Український Університет обмінювався своїми виданнями з університетами та іншими науковими установами Європи, Азії й Америки. Університет здобув право на одержання для своєї бібліотеки цінних видань фундації Карнеджі і одержав уже значну кількість цих видань [29, С. 75].

Однак не всі слухачі УВУ отримували абсолюторії (дипломи) його факультетів, тобто ставали випускниками університету, що пояснюється тим, що більшість із них одночасно навчалася у чеських університетах, від чого, як правило, залежало здобуття ними стипендій. Тому, наприклад, на філософському факультеті УВУ з 1925 по 1945 роки прослухали необхідний мінімум навчального матеріалу протягом 8 семестрів, склали всі колоквиї та абсолютні екзамени та вибрали право отримати дипломи 143 випускники. Значно менша кількість слухачів УВУ саме через навчання у чеських ЗВО теж мала місце у цей час, адже стабільна чеська освіта була більш приваблива ніж проблеми з УВУ [109, С. 39].

Для прикладу з 1921 по 1931 навчальні роки наприклад, дипломи чеських вищих шкіл отримали 1062 українці, більшість із яких навчалися одночасно в УВ та школах. Складали ригорозальні іспити в українському університеті, необхідні для здобуття ступеня доктора права чи філософії. Тому кількість виданих УВУ докторських дипломів у порівнянні з числом його студентів та випускників невелика: у 1921-1941 рр. н.р. склала 37 на філософському та 95 на юридичному факультетах [91, С. 206].

Роглядаючи особливості студентського освітнього життя напередодні другої світової війни, на наш погляд буде доцільним розглянути передмову до видання «УВУ у роках 1931-1941», де упорядники охарактеризували тогочасне становище:

«З початком 1931/32 шк. року Український Вільний Університет у Празі вступив у друге десятиліття свого існування, уявляючи з себе, як і в перші десять років, єдиний український університет у цілім світі. Йому припадало завдання

зберегти певний кадр старших українських вчених і виховати молодших, давати університетську освіту слухачам, нарешті, репрезентувати українську науку і популяризувати саме українство. В більшій чи меншій мірі те чи друге з завдань все виконувалося, не дивлячись на погіршення матеріальної бази аж до того, що був такий цілий рік, що впродовж перших дев'яти місяців професура діставала лише по 400 К місячно (щоб зрозуміти недостаточність тої суми скажемо, що то недорівнювалося, було менше, ніж утримання напр. звичайної служки-покоївки) [6, С. 14].

До матеріального погіршення прийшло погіршення правне: М-во Шкільництва й Н. Освіти приписом з дня 2. листопада 1936 р. заборонило приймання нових професорів та доцентів на УВУ, черговим же приписом з дня 4. серпня 1938 р. звеліло, щоб професори й доценти, що перебували у відпустці за межами держави, були викреслені з списків УВУ; нарешті тому, що дехто з чеської молоді, одержавши диплом д-ра УВУ, став добиватися рівноправности його з докторатом державних університетів, приписом з дня 4. вересня 1939 р. звеліло, щоб про те, що УВУ не набув права публичности на території Протекторату, було в певний виразний спосіб ставлено наявно кожному, хто робить в УВУ докторат. Погіршення становища УВУ, розуміється, гальмувало, але не здержало остаточно розвою нашого Університету . І українці не можуть не бути вдячні й за таке відношення до них і їхніх справ, бо по інших країнах, де опинилися більші кадри еміграції, як от у б. Югославії чи Франції, українські культурні потреби й такої підтримки не зазнали [91, С. 207].

Події з 1938 р. знову видвигають значення УВУ. В тім році вирішено було перенести його й перетворити в Український Державний Університет у б. Карпатській Україні. Але в половині березня 1939 року Карпатську Україну окупує мадярське військо. В Празі з'являється нова, карпато-українська, політична еміграція, що їй пішов у культурнім відношенні на зустріч УВУ. По німецько-польській війні 1939 р., що скінчилася розгромом Польщі і окупацією української Східньої Галичини большевиками, до УВУ в Празі прибивається ще одна свіжа, галицько-українська, політична еміграційна хвиля молоді, що прийшла продовжити

й закінчити свою університетську освіту, перервану подіями на Рідній Землі. Німецько- протекторатна влада тому не перешкодила, що з вдячністю тут зазначаємо, а Український Центральний Комітет у Кракові з свого боку від р. 1941 поспішає з поліпшенням матеріальної ситуації персоналу й студентів УВУ; рівно ж у тім напрямі з деякою матеріальною підтримкою виступає й Українське Національне Об'єднання, зокрема силкуючись підтримати підготову молодшої генерації наукових сил для доцентури [91, С. 218].

Німецько-большевицька війна, що звільнила вже всю Україну від большевицького панування, гадаємо, в скорім часі відкриє нові можливості для УВУ, а власне, в приложенні своїх сил до культурного відродження, зокрема, до відродження української університетської науки в Україні. З вірою і надією в те випускаємо, після довгої перерви, наш цей черговий Науковий Збірник. Його видання завдячуємо передусім дотації провідника Українського Центр. Комітету в Кракові проф. д-ра В. Кубійовича. Щире українське спасибі!» [6, С. 17].

Як бачимо із наведеного уривку, керівництво університету, як і багато хто з тогочасних українців, мали надію, що німецько-радянська війна принесе завершення комуністичного панування на українських землях й відбудеться відновлення української державності.

Втім, сталося зовсім не так. Під час Другої світової війни й гітлерівської окупації Чехословаччини університет було значно обмежено у правах і діяльності й підпорядковано ректорові німецького Карлового університету. Під час бойових дій у приміщення бібліотеки та архівів влучила бомба. На щастя матеріали вцілили й були збережені. Коли радянські війська зайшли до Праги навесні 1945 р. усе майно, бібліотека й архіви віденського та празького періодів університету були частково знищено та розграбовано. Частково, разом із матеріалами Музею визвольної боротьби України, вивезено до СРСР. Для збереження зберегти університету, тодішній ректор Андрій Яковлев наполягав на переїзді до Німеччини. Втім, Августин Волошин наполягав на тому, щоб залишитися у Празі та знайти спільну мову із більшовиками. Зрештою, Яковлев та деякими професори переїхав до Мюнхена, а Волошин перебрав на себе повноваження ректора. На жаль, Волошина й

інших членів УВУ, що залишилися у Празі, заарештували радянські спецслужби. Невдовзі ректор УВУ, президент Карпатської України 1939 р. Августин Волошин був закатований до смерті у Бутирській в'язниці, а сам заклад було фактично ліквідовано.

3.2. Видатні випускники УВУ у боротьбі за збереження української національної ідентичності

Значна частина тих, хто отримав ступінь доктора в Українському вільному університеті у Празі, складала українці, але серед них були представники інших народностей. Наприклад, серед докторів філософії та особливо докторів права були такі чехи як Й. Міклік, Я. Кладов, А. Колінські, К. Воленець, В. Брожовські, Е. Секера, Р. Чейхан, словак В. Ілснич, грузини Ш. Маглакелідзе, Є. Рамішвілі, В. Емухварі, Д. Чхіквадзе, Г. Накашидзе, Ю. Джанджгоа, росіянин Д. Бистролетов, угорець К. Міттсльман та ін. Михайло Антонович (до речі, варто зазначити, що випускниками УВУ були також Марія та Марко Антоновичі) [29, С. 71].

Український вільний університет присвоював й почесні звання за особливі наукові заслуги в галузі освіти та культури. Першими почесними докторами УВУ стали знамениті й геніальні українські літератори. Так, у 1931 р. на філософському факультеті було присуджено ступінь почесного доктора філософії «Гоноріс кауза» Олександрю Кандибі (Олесю), Ользі Кобилянській, Богдану Лепкому та Василю Стефанику. Високо оцінена діяльність й труди цих письменників були не лише серед українського суспільства, але також і в чужині така відома і високо пошанована, що було б зайвим ближче мотивувати тут згадане рішення факультет. Це наголошувалося у промові з цього приводу ректором УВУ І. Горбачевським. Невдовзі почесними докторами філософії стали видатні українські композитори Олександр Кошиць та Володимир Барвінський. Законодавчо факультети УВУ присуджували звання почесних докторів великій кількості випускників та наукових діячів української діаспори [29, С. 72].

Випускники та доктори Українського вільного університету успішно працювали у різноманітних галузях науки та культури як у самій Чехословаччині.

Також працювали й в інших країнах, наприклад і в Радянській Україні.⁰ Для прикладу, майже 24 з них продовжували наукову й педагогічну діяльність в УВУ. Про цих людей ми вже згадували раніше. Також поповнено професорський та викладацький склад іншими українськими навчальними закладами у ЧСР: господарська академія та педагогічні інститути. В той же час багато випускників УВУ, не мали змоги у наслідок інститутського не державного статусу й через позбавленість громадянства ЧСР можливостей знайти відповідну їхню кваліфікацію для роботи у Чехословаччині. Тому змушені були використовувати отримані знання й уміння, а також та досвід поза межами республіки. [36, С. 144].

Велика кількість випускників університету - першочергово докторів права УВУ, виїхали на Західну Україну. Тут вони брали активну участь, позірно ті з них, хто спеціалізувалися на кафедрах кооперації у налаштуванні кооперативних інституцій та механізмів їх функціонування. Адже вони у міжвоєнні роки були одними із найважливіших факторів боротьби за економічне існування українців у Галичині та на Волині, які були окуповані поляками. Для прикладу, доктор правничих наук УВУ Карло Коберський, певний проміжок працював асистентом, а згодом й доцентом приватної економіки УДА у місті Подебради. Після того він повернувся до рідної Галичини. Тут він став редактором журналу «Кооперативна Республіка». Цікаво, що доктор Гордій Нямчур, свого часу очолював повітовий кооперативний союз у місті Тернопіль. Також велику активність проявляли діячі кооперативного руху в Галичині та на Волині. Були тут доктори правничих наук УВУ, а саме - Микола Кривий, Михайло Матюшенко, Остап Котик, Олександр Питель, Петро Панченко та багато інших [29, С. 74].

Деякі випускники лікарської справи в УВУ поїхали до країн, де визнавався дипломи українського університету. В галузях юриспруденції, для прикладу, працювали у Загребі (Югославія) доктор Грицько Шевчик. Великий внесок зробив у лікарську справу у місті Вінніпезі (Канада) - доктор Микита Мандрика. У Словаччині проявив себе доктор Іван Ватран. У торговій та адміністративній сферах працювали такі видатні доктори як Володимир Лунь, Іван Вітковський, Євген Приходько, Олександр Мацейович. Відмові випускники-журналістами були Сергій

Федоров-Лантух, Христина Кононенко, Степан Росоха та багато інших [91¹, С. 248].

Багато випускників та докторів УВУ обрали місцем своєї роботи й окуповане Угорщиною Закарпаття. Тут вони намагались сприяти національному й культурному відродженню для корінного населення цього регіону. Прикладом є доктор філософії УВУ, професор Василь Пачовський. Він був директором державної реальної гімназії у місті Берегове. Проводив тут наукову діяльність присвятивши вивченню історії Закарпаття та згодом написав низку узагальнюючих наукових праць. У канцеляріях ужгородської локальної «Просвіти» у кінці 30-х рр. працював видатний лікар Олександр Баранов. Також варто зазначити про одного із засновників та активістів просвітницького й культурного руху на Закарпатті, директора ужгородського театру «Просвіти» - відомого діяча культури, доктора філософії УВУ Миколи Аркаса. Його артистична та режисерська праця залишила значний внесок у культурне життя регіону. Деякі випускники УВУ брали значну участь у розвитку карпатсько-української державності у 1938-1939 рр. Дехто із них обіймав навіть важливі державні керівні посади. Обіймали посади заступників голови Сейму Карпатської України. Після окупації краю Угорщини, згаданий нами Микола Аркас, повернувся до Праги, де у 1939 р. редагував журнал «Пробоем». Невдовзі, у 1940 р. - редагував журнал «Наступ». Друкував тут на їхніх сторінках статті та спогади про Карпатську Україну й намагався пояснити чому державність була втрачена [29, С. 75].

Після завершення Другої світової війни прізвища випускників та викладачів чи науковців Українського вільного університету у Празі зустрічались навіть посеред діячів українських громад у різних країнах - США, Німеччині, Канаді, Франції й навіть Австралії. Саму тут, наприклад, провів свої останні роки життя професор та відомий науковець УВУ Симон Наріжний. Серед випускників філософського й правничого факультетів УВУ в останніх роках діяльності університету у Празі особливо відзначались такі відомі люди як автори оригінальних українознавчих досліджень Орест Зілінський та Юрій Гривняк. Вони залишалися працювати у столиці Чехословаччини та створили тут, всупереч різним

перешкодами воєнного часу, чимало наукових праць із проблеми розвитку української літератури, науки та фольклору й історії українських міжкультурних відносин. Бібліографія друкваних праць їхнього доробку охоплює понад 250 позицій [91, С. 248].

У різних країнах світу також плідно працювали Марк Антонович у Монреалі, Іван Жегуц у Мюнхені, Микола Неврлий у Братиславі та багато інших випускники Українського вільного університету у празький період його існування. Культурне й наукове життя української еміграції у Чехословаччині було складним, сповненим поневірянь. Служіння в міру своїх сил та можливостей потребам українського народу та для незалежного й щасливого майбутнього рідного краю стало основним обов'язком УВУ у Празі. І варто зазначити, що цей обов'язок університет за допомогою влади та громадськості ЧСР впевнено виконав. Було здобуто авторитет та міжнародне визнання [29, С. 76].

Празький період діяльності Українського вільного університету завершився у травні 1945 р., коли зі вступом до столиці Чехословаччини радянської армії більшість його професорів і повинні були покинути країну й шукати нове місце життя й роботи. УВУ перемістився до Мюнхена, де у 1945 р. було вже відновлено регулярні заняття й де університет функціонує й сьогодні, опираючись на досвід попередніх періодів.

Варто зазначити, що УВУ було засновано перш за все із потреби української еміграції в освіті й діяльності за межами рідної країни аби згодом бути готовими переїхати до України, коли така нагода трапиться, розпочати активне будівництво незалежної української держави. Майже чверть століття місцем перебування УВУ була Прага, де заклад був єдиним українським університетом у світі, хоч і не державним. Тим не менш, це була вільна українська вища школа й в той же час наукова установа [46, С. 214].

Із початком функціонування УВУ у Празі заклад став центром культурно-освітнього й наукового життя української еміграції у ЧСР. Університет вірно служив потребам і можливостям українського народу заради вільного й щасливого майбутнього рідного краю. Саме це було основним культурним обов'язком УВУ у

Празі. За допомогою уряду й громадськості ЧСР Університет гідно виконав³ цю функцію та отримав міжнародний авторитет та визнання [91, С. 258].

Підбиваючи підсумки празького періоду діяльності УВУ, то зазначимо, що його керівники мали повне право констатувати наступне: «університет досяг своєї мети і належним чином наповнив своє завдання... університет остаточно консолідувався, його професура довела свій педагогічний досвід і виявила себе ззовні науковими працями у різних сферах людського знання. Виробилися певна та постійна практика університетська за зразком західноєвропейських університетів, але на ґрунті національному, українському».

ВИСНОВКИ

Проведене нами магістерське дослідження діяльності Українського вільного університету у Празький період, виходячи із поставленої мети та завдань, дозволило отримати наступні висновки:

1. Університет було відкрито 17 січня 1921 р. у Відні. Майже одразу розпочались заняття на двох створених факультетах - філософічному (із історичним, філологічним та природо-математичним виділами) й правничих й суспільно-економічних наук. Перший навчальний семестр проходив у Відні, але через суттєві фінансові труднощі й переїзд великої кількості українських емігрантів до Чехословаччини, представники Ради УВУ надіслали листа до Президента ЧСР Т. Масарика із проханням дозволити перенесення Університету із Відня до Праги й дозволити викладати в аудиторіях Карлового університету. Звернення Ради УВУ до президента ЧСР підписали такі відомі професори як С. Дністрянський, І. Ганницький та С. Рудницький. Прихильне ставлення уряду ЧСР до українців дозволило вже у жовтні 1921 р. продовжити роботу УВУ у Празі. Святкова інавгурація відбулася 23 жовтня 1921 р. Ректором було обрано професора О. Колессу.

2. УВУ було побудовано за зразком західноєвропейських університетів, але головна мета полягала у можливості для українських студентів отримання освіти рідною мовою. Керівництво УВУ визначало своїм основним завданням розвивати любов до української мови, культури й історії, а також формувати почуття патріотизму в українській молоді в еміграції. Університет мав стати основним ядром формування свідомої української патріотичної молоді, яка буде боротися за відновлення української державної незалежності.

3. Керівництво УВУ здійснював Сенат, до якого у різні періоди входили відомі науковці - О. Колесса, С. Дністрянський, С. Рудницький, В. Старосольський. До професорсько-викладацького складу у різні періоди належали такі провідні українські вчені як Д. Антонович, Д. Дорошенко, В. Біднов, О. Лотоцький, О. Шульгин, В. Щербаківський, В. Кубійович, С. Смаль-Стоцький, Ф. Щербина, Н. Полонська-Василенко, А. Волошин та багато інших.

Протягом всього Празького періоду ректорами університету були такі відомі науковці як О. Колесса (перший ректор), С. Дністрянський, Ф. Щербина, Д. Антонович, А. Волошин.

4. УВУ поправу можна вважати закладом всеукраїнським адже він об'єднав навколо себе професорів, науковців та студентів із різних куточків України. У час Празького періоду загалом в університеті було понад 35 професорів-науковців вихідців із Наддніпрянської України, близько 10 із Галичини, 5 з Буковини. Серед них - 18 було звичайними професорами, 5 надзвичайними професорами, 7 доцентів та 3 звичайних лектора. Більш потужним за своїм професорсько-викладацьким складом був Правничий факультет, який у Празький період мав 11 звичайних професорів та 3 надзвичайні. Професорам доводилось виконувати дуже складне завдання - самостійно створювати з багатьох програм, які б мали відповідати тогочасним реаліям політичної й культурної ситуації українців в еміграції. Викладачі університету склали й опублікували десятки історико-філологічних та правничих курсів які відрізнялись своєю оригінальністю й внесли значну роль у розвиток української вищої освіти.

5. Слухачами (або ж студентами) УВУ могли бути звичайні слухачі різних статей, які подають необхідні документи про закінчення середньої школи; надзвичайними слухачами мали можливість стати молоді люди різних статей, котрі мали нижню середню школу чи вчительський ліцей; студенти УВУ мали можливість стати так званими госпітантами - особами різних статей, яких зарахував би декан факультету. Студенти УВУ мали можливість навчатися паралельно в Карловому університеті й отримувати диплом обох вищих навчальних закладів. Заклад дуже швидко став повноцінним науковим осередком європейського зразка. Щороку в УВУ навчалось понад 500 студентів (що семестру по 250 людей). Повний курс навчання (4 або 8 семестрів) у періоди з 1921 по 1945 рр. - завершило близько 3 тис. осіб, серед яких понад 150 у майбутньому отримали ступені доктора права, історії чи філософії.

6. Протягом всього Празького періоду УВУ підготував велику кількість висококласних науковців, які стали провідними вченими й викладачами

університетів багатьох країн та достойно репрезентували українську науку у світі. Серед відомих випускників цього періоду можемо згадати Дмитра Антоновича, Івана Ватрана, Володимира Луня, Іван Вітковського, Євгена Приходька, Олександра Мацейовича, Сергій Федоров- Лантуха, Христину Кононенкову, Степан Росоху, Орест Зілінського та Юрія Гривняка Гордія Нямчура, Ісидора Нагаєвського, Івана Горбачевського та багато інших. Випускники Університету брали участь у відкритті й функціонуванні великої кількості наукових та професійних товариств. Серед відомих це - Українська студія пластичного мистецтва, Українське історично-філологічне товариство, Українське правниче товариство. Важливу роль відіграли професори й випускники УВУ у збереженні української історико-культурної спадщини. Ними було засновано одне з найбільших архівних зібрань - Музей визвольної боротьби українців у Празі, який став осередком збирання матеріалів про героїчну боротьбу українців за незалежність.

7. Після початку Другої світової війни УВУ опинився у складному становищі, що було зумовлено входженням ЧСР до складу нацистської Німеччини. Саме Празький період для УВУ завершився зі вступом до Праги радянських військ. У цей час частина професорської колегії на чолі з ректором А. Яковлевим підтримала переїзд Університету далі на Захід, але частина викладачів вирішила залишитись та обрала новим ректором А. Волошина який мав надію співпрацювати із советами. Невдовзі ректор УВУ, президент Карпатської України 1939 р. Августин Волошин був закатований до смерті у Бутирській в'язниці, а сам заклад було фактично ліквідовано.

8. Празький період УВУ перетворив заклад на справжній центр культурно-освітнього й наукового життя української еміграції у ЧСР. Університет надійно служив потребам і можливостям українського народу в еміграції задля вільного й щасливого майбутнього рідного краю. Саме це було основним культурним обов'язком УВУ у Празі. За допомогою уряду, Президента Т. Масарика й громадськості ЧСР Університет гідно виконав цю функцію та отримав міжнародний авторитет та визнання. Підбиваючи підсумки празького періоду діяльності УВУ, варто зазначити, що професорський склад мав повне право констатувати, що

університет досяг своєї мети і належним чином виповнив своє завдання, університет остаточно консолідувався, його професура довела свій педагогічний досвід і виявила себе зовні науковими працями у різних сферах людського знання. Виробилися певна та постійна практика університетська за зразком західноєвропейських університетів, але на ґрунті національному, українському.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА Джерела

1. Архів // Український Вільний Університет. ЇЖІ/
ліПр8://\ууу.ii1iiіііепсііеп.сСе/іік/агсІііУЄ (дата звернення: 15.01.2021).
2. Боряк Г., Дубровіна Л. Архів Українського Вільного Університету в Мюнхені: попередній огляд фондів // Архіви України. 2004. № 4-6. С. 84-93.
3. Грімстед П. К. «Празькі архіви» у Києві та Москві. Повоєнні розшуки і вивезення еміграційної архівної України / Державний комітет архівів України; Український науковий ін-т Гарвардського ун-ту. Київ, 2005. 252 с.
4. Український Вільний Університет (виставка документів із фондів ЦДАВО України) // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. ЇЖІ/ кРр8://18Сауо.доу.иа/дтеСіа- а1Їит/икгауіп8ку^і1пуі- ип^ег8у1:e1:/ (дата звернення: 20.01.2021).
5. Український Вільний Університет в Празі, в роках 1921-1926. Прага : Накладом Українського Вільного Університету в Празі, 1942. 236 с.
6. Український Вільний Університет в Празі, в роках 1926-1931. Прага : Накладом Українського Вільного Університету в Празі, 1942. 20 с.
7. Український Вільний Університет в Празі, в роках 1931-1941. Прага : Накладом Українського Вільного Університету в Празі, 1942. 74 с.
8. Яценко О. Особові справи архіву Українського Вільного Університету (Мюнхен) як джерело для наповнення біографічною інформацією «Українського біографічного архіву» // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Київ, 2005. Вип. 14. С. 744-779.

Наукові праці:

9. Ажнюк Б.М. Мовна єдність нації: діаспора й Україна. К.: Рідна мова, 1999. 450 с.
10. Андрухів І.О. Українські молодіжні товариства Галичини: 1861-1939 рр.: короткий історичний нарис. Івано-Франківськ: Б.В., 1995. 73 с.
11. Антонович Д. Триста років українського театру. 1619-1919 / Дмитро Антонович. Прага : Український громадський видавничий фонд, 1925. 273 с.

12. Антонович М. Питоменності українського церковного співу / Мирослав Антонович // Збірник праць Ювілейного Конгресу : Наук. Конгрес у 1000-ліття Хрищення Руси-України у співпраці з УВУ / ред. В. Янів - Мюнхен, 1988-1989. С. 458-474.
13. Баїк Л., Мітюров Б. Стан народної освіти, школи і педагогічної думки на західноукраїнських землях в період панування австро-угорської монархії. Дрогобич, 1965. 56 с.
14. Баран С. З поля національної статистики галицьких середніх шкіл. Львів, 1910. 75 с.
15. Бегей І. Українська лівіця Галичини: теорія і практика (кінець ХІХ - перша половина ХХ ст.). К.: УБС НБУ, 2015. 374 с.
16. Білецький Л. Дмитро Дорошенко. Вінніпег, 1949. С. 15, 20. Український науковий інститут у Берліні // Енциклопедія українознавства. Словникова частина. Париж - Нью-Йорк. Вид. Молоде життя, 1980. Т. 9. С. 3433.
17. Благий В. Шкільництво в Галичині на початку ХХ ст.: історико-соціологічний аспект. Львів: Інститут українознавства НАНУ. 1999. 75 с.
18. Будівничі НТШ й ЕУД: Володимир Кубійович (1900-1985), Атанас Фіголь (1908-1993). К: Видавництво АТ «ОБЕРЕГИ», 1998. 252 с.
19. Василенко О. Вища заочна освіта в Україні: етапи розвитку. Неперервна професійна освіта: теорія і практика. 2003. Вип3-4. С.165-173
20. Васькович Г. Український Вільний Університет. Передісторія створення УВУ, його осяги й нові завдання / Григорій Васькович // Науковий збірник УВУ. Ювілейне видання з приводу 70-ліття УВУ. Мюнхен, 1992. С.11-24. (Серія: Наук. зб. Т.15).
21. Васькович Г. Шкільництво в Україні (1905-1920 рр.). К.: Мандрівець, 1996. 358 с.
22. Васькович Г. Шкільництво в Україні (1905-1920). Мюнхен: Український вільний університет. Серія: Скрипти. 1969. Ч. 33. 226 с.
23. Верига В. Там, де Дністер круто в'ється: Історичний нарис виховно-освітньої політики в Галичині на прикладі учительської семінарії та гімназії в

Заліщиках, 1899-1939. 2-ге вид., випр. Львів: Каменяр, 1993. 279 с.

24. Виздрик В. С. До питання становлення українського таємного університету у Львові // Вісн. Нац. ун-ту «Львів. політехніка»: Держава та армія. 2009. №. 659. С. 116-121.

25. Винар Л. Михайло Грушевський і Наукове товариство ім. Тараса Шевченка, 1892-1930. Мюнхен: Дніпрова Хвиля, 1970. 111 с.

26. Винар Л. Відродження українського наукового життя після Другої світової війни: 1945-1952. Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. Матеріали Другої міжнародної наукової конференції «Українська діаспора: проблеми дослідження». Острог, 2007. Вип. 9. С. 60-71.

27. Вища школа Української РСР за 50 років. Частина друга (1945-1967 рр.) / відповід. редактор В.І. Пітов. Київ: Видавництво Київського університету, 1968. 540 с.

28. Вища школа Української РСР за 50 років. Частина перша (1917-1945 рр.) / відповід. редактор В.І. Пітов. Київ: Видавництво Київського університету, 1967. 396 с.

29. Віднянський С. Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині : Український вільний університет (1921-1945 рр.) / С. В. Віднянський. К. : Інститут історії України, НАН України, 1994. 83 с.

30. Галай М. Польська система підготовки вчителів у 1918-1932 роках. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2011. Вип. 31. С. 281-286.

31. Губар К. А. Внесок Києво-Могилянської академії та Київської духовної академії у вітчизняну юридичну освіту, науку і практику (1615-1920 рр.): дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 275 с.

32. Дорошенко В. Огнище української науки - Наукове товариство ім. Шевченка. Нью-Йорк; Філадельфія, 1951. 147 с.

33. Дорошенко Д. Огляд української історіографії. К.: Українознавство, 1996. 255 с.

34. Жук Л. Фортепіанні твори композиторів українського походження в

Канаді і США : дисертація подана як частина вимог для одержання наукового ступеня доктора філософії з музикології /Люба Жук ; Науковий керівник др. Андріян Бриттан; Рецензент проф. Мирослав Скорик ; Філософічний факультет УВУ. Мюнхен, 2007. 185 с. // Архів УВУ.

35. З історії Наукового товариства імені Шевченка: збірник доповідей і повідомлень наукових сесій і конференцій НТШ у Львові. Т. 10. Наукове товариство імені Шевченка у Львові. Львів, 1998. 322 с.

36. Завгородня Т. Освітньо-виховна діяльність українських товариств Галичини (1919-1939). Розвиток української та польської освіти і педагогічної думки (XIX-XXI ст.). Т. 2. Діяльність громадських й культурно-освітніх товариств як чинник розвитку українського та польського шкільництва: зб. наук. пр. / за ред. Д. Герцюка і А. Гаратик. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012. 520 с.

37. Зайцева З.І. Інституціоналізація української науки наприкінці XIX - на початку XX ст.: автореф. дис. . докт. іст. наук. К., 2007. 40 с.

38. Зайцева З.І. Український науковий рух: інституціональні аспекти розвитку (кінець XIX - початок XX ст.). Київ: КНЕУ, 2006. 368 с.

39. Зашкільник Л. Товариство наукових викладів імені Петра Могили: довідник з історії України / за заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. К.: Генеза, 2001. 1135 с.

40. Зуляк І. С. Діяльність «Просвіти» у національно-культурному відродженні Східної Галичини (1868-1914). Тернопіль, 1999. 184 с.

41. Зуляк І.С. Товариство «Просвіта» у Західній Україні в міжвоєнний період: організаційні засади, господарське становище та культурно-просвітня діяльність: автореф. дис. ... докт. іст. наук. Чернівці, 2006. 33 с.

42. Ідея національної школи та національного виховання в педагогічній думці Галичини (1772-1939 рр.) / За ред. Ступарика Б.М. Коломия: «Вік», 1995. 173 с.

43. Карась Г. Музична культура української діаспори у світовому часопросторі XX століття : монографія / Ганна Карась. Івано-Франківськ : Тіповіт, 2012. 1164 с.

44. Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі XIX - XX століть:

соціальнополітичний портрет. К.: Либідь, 1993. 176 с.

45. Качмар В.М. За український університет у Львові. Ідея національної вищої школи у суспільно-політичному житті галицьких українців (кінець ХІХ - початок ХХ ст.) / Качмар Володимир Михайлович. Львів : Львівський державний університет ім. І. Франка, 1999. 118 с.

46. Качор А. Мужі ідеї і праці. Андрій Палій і Андрій Мудрик творці «Маслосоюзу» і модерної української молочарської кооперації в Західній Україні. Вінніпег та ін.: видання «Братства Маслосоюзників» у Канаді та ЗСА, 1974. 344 с.

47. Квірмбах О. Місце музики в системі філософії Шопенгауера : докторська дисертація Олени Квірмбах. Під керівництвом проф. д-ра О. Кульчицького. Мюнхен, УВУ, 1974. 104 с. // Архів УВУ.

48. Килимник С. Історія українського шкільництва в Канаді //Учительське слово. 1956. грудень Ч.10(11). С. 3-10.

49. Киричук О.С. Ставропігійський Інститут у громадському житті Галичини (друга половина ХІХ - початок ХХ ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. Львів, 2001. 22 с.

50. Кисілевська-Ткач О. Педагогічні студії в Українському Вільному Університеті //Наукові записки УВУ. Ч.7 /За редакцією В. Янева. Мюнхен: Український Вільний Університет, 1963. С. 479-488.

51. Кліш А. Боротьба за утворення Українського університету у Львові і участь у ній Кирила Студинського (20-ті рр. ХХ ст.) // Збірник праць ТО НТШ. Т.: Рада, 2007. Том 3: Українсько-польські відносини вчора і сьогодні. С. 61-69.

52. Кобилецький М.М. Утворення ЗУНР, її державний механізм та діяльність (1918-1923 рр.): автореф. дис. . канд. юрид. наук. Львів, 1998. 24 с.

53. Ковальчук В.М. Педагогічні погляди та громадсько- просвітницька діяльність М. Галущинського: автореф. дис. . канд. пед. наук. ІваноФранківськ, 2004. 18 с.

54. Ковальчук О. Освітня діяльність і педагогічні погляди Дениса Коренця в контексті розвитку українського кооперативного шкільництва у Галичині (кінець ХІХ - перша половина ХХ ст.): автореф. дис. ... канд. пед. наук. Івано-Франківськ,

2000. 19 с.

55. Козак Л. Василь Щурат і Український таємний університет // Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника. 2012. Вип. 4 (20). С. 371-380.

56. Кондратюк К. Новітня історія України. 1914-1945. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2018. 340 с.

57. Коновець О.Ф. Просвітницький рух в Україні (XIX - перша третина XX ст.). Київ: Хрещатик, 1992. 120 с.

58. Коритко Л.Я. Організаційно-правові засади діяльності суб'єктів господарювання Східної Галичини та Буковини в складі Австро-Угорщини: монографія. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2011. 224 с.

59. Кріль М. Слов'янські народи австрійської монархії. Освітні та наукові взаємини з українцями. 1772-1867. Львів: Сполом, 1999. 294 с.

60. Кріль М., Лешкович Н. Товариство українських наукових викладів імені Петра Могили (1908-1939 рр.). Вісник Львівського національного університету ім. І.Франка. Серія історична. 2011. Вип. 46. С.430-452.

61. Круглашов А. Проблеми національно-культурного розвитку українців Австрії в працях Михайла Драгоманова (друга половина XIX ст.). Українсько-австрійські культурні взаємини другої половини XIX - початку XX століття. / під ред. О. Федорука. Київ-Чернівці, 1999. 303 с.

62. Кубійович В. Нарис історії наукового товариства ім. Шевченка(1873-1949). Львів: Б.В, 1991. 52 с.

63. Курляк І. Класична освіта на західноукраїнських землях (XIX перша половина XX століття) Історико-педагогічний аспект. Тернопіль: Підручники і посібники, 2000. 328 с.

64. Курляк І. Українська гімназійна освіта у Галичині (1864 - 1918 рр.): монографія. Львів, 1997. 222 с.

65. Кухар Р. Віденська «Січ». Історія Українського Академічного Товариства «Січ» у Відні (1868-1947). Київ: УКСП «Кобза», 1994. 187 с.

66. Кучер В.І. З історії діяльності Українського наукового інституту в

Берліні та Українського вільного університету в Мюнхені // Історія науки і біографістика. - 2006. - №1 [Електронний ресурс]:

liPr:/Au\u\u.pBii\цo\iia/E-.кніпіаI8/ШВ/2006-1/ОбкуіпіБ.бітI

67. Кучер Р. В. Наукове товариство імені Т. Шевченка: два ювілея. К.: Наукова думка, 1992. 112 с.

68. Лазечко П. В. З історії створення та діяльності Українського таємного університету у Львові (1921-1925 рр.) // Український історичний журнал. 1994. №. 6. С. 64-71.

69. Лисенко О.В. «Просвіти» та кооперативи в українському суспільному середовищі на початку ХХ ст. К.: Інститут історії України НАН України, 2008. 180 с.

70. Лист до лекторки С. Дністрянської від деканату філософського факультету УВУ у Празі, підписаний А. Волошином. Стосується призначення С. Дністрянської на посаду викладача нім. мови на 1939 - 1940 н. р. 11 січня 1940 р. // Закарпатський краєзнавчий музей. Ф. Дністрянських. Кн. 37548, арх. 17445.

71. Лисяк-Рудницький І. Українці в Галичині під Австрійським пануванням: історичні есе. К.: Основи. 1994. 346 с.

72. Лозинський М. Галичина в життю України. Відень, 1916. 63 с.

73. Лончин Б.І. Українська культура. Н-Й: Вид-во Шкільної Ради при УККА, 1983. 64 с.

74. Лукашів В.Я. Діяльність товариства ім. М. Качковського в Східній Галичині (друга половина ХІХ - початок ХХ ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. Тернопіль, 2014. 21 с.

75. Лучишин І. Кооперативне виховання в школах «Рідної школи». Львів: Рідна школа, 1930. 63 с.

76. Маруняк В. Українська еміграція в Німеччині та Австрії по Другій світовій війні. Роки 1945-1951. Мюнхен, 1985. Т. 1. 430 с.

77. Макарчук С.А. Українська Республіка галичан. Нариси про ЗУНР. Львів: Світ, 1997. 192 с.

78. Малюта О. «Просвіти» і Українська Державність (друга половина ХІХ -

перша половина ХХ ст.). К.: Вид. центр «Просвіта», 2008. 840 с.

79. Малюта О. Трансформація поглядів діячів «Просвіти» на державницьку ідею (1868-1943 рр.). Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. 2005. Вип. 9. С. 14-22.

80. Маруняк В. Українська еміграція в Німеччині та Австрії по Другій світовій війні в роках 1952-1975. К.: Вид. Олени Теліги, 1998. С. 3267.

81. Мірчук І. Вступне слово //Науковий збірник Українського Вільного Університету в Мюнхені. Ювілейне видання. Том VI. Мюнхен: “Бодоз”, 1956. С.IX-XVII.

82. Мірчук І. Історія української культури. Мюнхен-Львів: Атлас, 1994. 456 с.

83. Мірчук І. Український Вільний Університет / І. Мірчук // Науковий збірник УВУ. Т.У. 1948. С.УП-ХІІІ.

84. Мудрий В. Боротьба за огнище української культури в західних землях України / Василь Мудрий. Львів : Накладом української краєвої студентської ради, 1923. 130 с.

85. Мудрий В. Український університет у Львові у рр. 1921-1925. Нюрнберг, 1948. 59 с.

86. Мудрий М. В обіймах політики: Український таємний університет у Львові, 1921-1925 роки (До 90-річчя від створення) // Вісник НТШ: інформаційне видання / Світова Рада Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Львів, 2011. № 46. С. 36-41.

87. Нагачевська З.І. Педагогічна думка і просвітництво у жіночому русі Західної України (II половина ХІХ - 1939 р.): автореф. дис. ... докт. пед. наук. Тернопіль, 2009. 39 с.

88. Нагірняк А. Польська освітня політика на західноукраїнських землях у міжвоєнний період. Емінак. 1918. № 1(1). С.93-97.

89. Нарис історії «Просвіти» / Р. Іваничук та ін. Львів-Краків- Париж: Просвіта, 1993. 232 с.

90. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця 1919-1939. К.: Вид.

Олени Теліги, 1999. С. 103.

91. Науковий збірник Українського Вільного Університету. Ювілейне видання з приводу 70-ліття УВУ. Серія: Наукові збірники. Т. 15

/За редакцією Г. Васьковича. Мюнхен: Український Вільний Університет, 1992. 376 с.

92. Никифорак М. Буковина в державно-правовій системі Австрії (1774-1918 рр.). Чернівці: Рута, 2004. 384 с.

93. Никифорак М.В. Державний лад і право на Буковині в 1774-1918 рр. Чернівці: Рута, 2000. 279 с.

94. Огоновський О. Системи австрійського права приватного. Видав П. Стебельський. Т.1. Науки загальні і право річеве. Львів: Накл. О. Огоновської, 1897. 341 с.

95. Полонська-Василенко Н. Український Вільний Університет (1921-1971) / Н. Полонська-Василенко // Український історик. 1971. № 1-2. С. 17-27.

96. Потульницький В. Український Вільний Університет у Відні / Володимир Потульницький, Таміла Сидорчук // Українська діаспора. Київ ; Чикаго, 1993. Ч.3. С. 132-137.

97. Пріцак О. Чому катедри українознавства в Гарварді? Вибір статей на теми нашої культурної політики. Кембридж - Массачусетс - Нью-Йорк: НХА. 1973. 188 с.

98. Руда О. Мовний утраквізм як спроба асиміляції українського населення міжвоєнної Галичини. Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. 2017. Вип. 10. С. 56-71.

99. Руда О. Національно-освітня політика урядів Польщі щодо населення Галичини в 20-30-х роках ХХ століття: реалізація та рецепції. Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. Івана Крип'якевича. Львів, 2019. 802 с.

100. Руда О. Розвиток освітніх процесів у Львові (1923-1939). Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. 2015. Вип.16. С.221-235.

101. Руснак І.С., Романюк С.З. Українське шкільництво в Канаді. Снятин: ПрутПринт, 2002. 352 с.

102. Сидорчук Т. Наукова і культурно-освітня діяльність Українського вільного університету в міжвоєнний період. ІЖІ/Бйр://ектаіг.икта.еди.иа/Иапд1е/123456789/12884 (дата звернення: 10.09.2020).

103. Творидло М. П'ятдесятилітня діяльність «Просвіти» на полі економічним. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. 98 с.

104. Тейлор А. Дж. П. Габсбурзька монархія 1809-1918. Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини / пер. з англ. Львів: ВНТЛ- Класика, 2002. 268 с.

105. Терлюк І.Я. Історія держави та права України. Навчальний посібник. К.: Атіка, 2011. 944 с. 150. Терлюк І.Я. Історія держави і права України. Практикум. К.: АТІКА, 1999. 192 с.

106. Терлюк І.Я. Окупаційний режим в Україні 1941-1944 рр. і проблеми творення української національної державності: історія держави і права. Львів: Каменярь, 2009. 126 с.

107. Ульяновська С., Ульяновський В. Українська наукова і культурна еміграція у Чехо-Словаччині між двома війнами. Українська культура: Лекції за ред. Д. Антоновича. Київ, 1993. С. 477-498.

108. Філіпчук Г.Г. Українська етнокультура в змісті національної загальної та педагогічної освіти: Автореф. дис. д-ра. пед. наук: 13.00.04; 13.00.01 /АПН України; Інститут педагогіки і психології професійної освіти. К., 1996. 50 с.

109. Шаповал М. Історичний огляд і питання початків. Опубліковано в Пкгаіпеп8І8: 1921-2011. Український Вільний Університет / упор.: У. Пацке, М. Шаповал, Р. Яремко. Мюнхен, 2011. С. 1-41.

110. Шологон Л.І. Джерела з історії національно-культурного руху українців Галичини (1848-1914 рр.). Монографія. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2015. 460 с.

111. Шологон Л.І. Українські педагогічні товариства Галичини та Буковини 80-х рр. ХІХ - початку ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук. Чернівці, 2003. 20 с.

112. Щербань Т.О. Фундатори Українського наукового товариства. К.:

Видавництво товариства «Знання» України, 1992. 48 с.

113. Юрків Ю.В. Українські жіночі організації у національно- політичному житті Східної Галичини (1917-1939): автореф. дис. . канд. іст. наук. Чернівці, 2009. 21 с.

114. Янів В. Український вільний університет // Енциклопедія українознавства. Словникова частина. Париж - Нью-Йорк. Вид. Молоде життя, 1980. С. 3119.

115. Ярош В., Сулима М. Українці в Берліні 1918-1945. Торонто: Бескид, 1996. С. 81, 82.